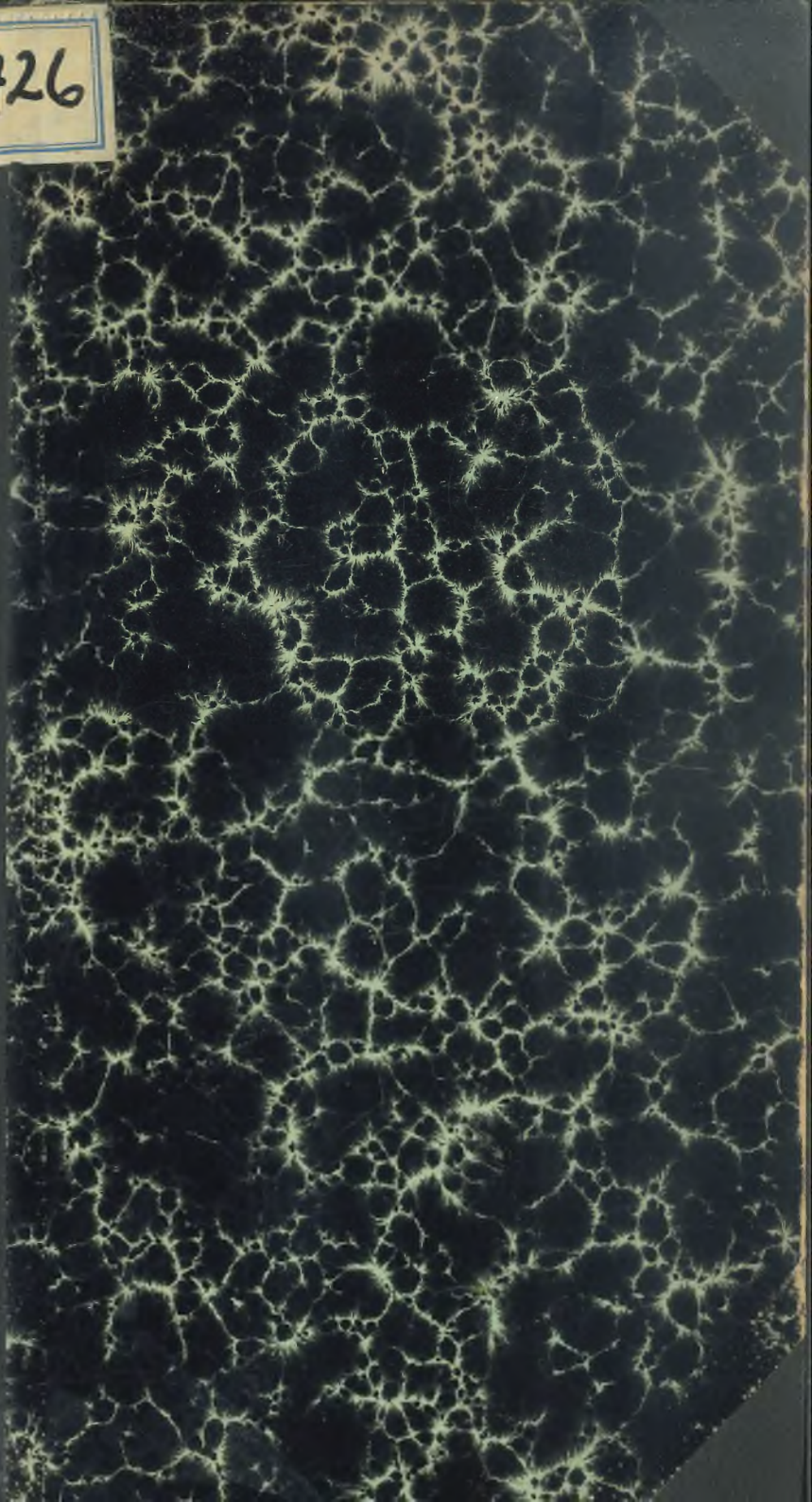
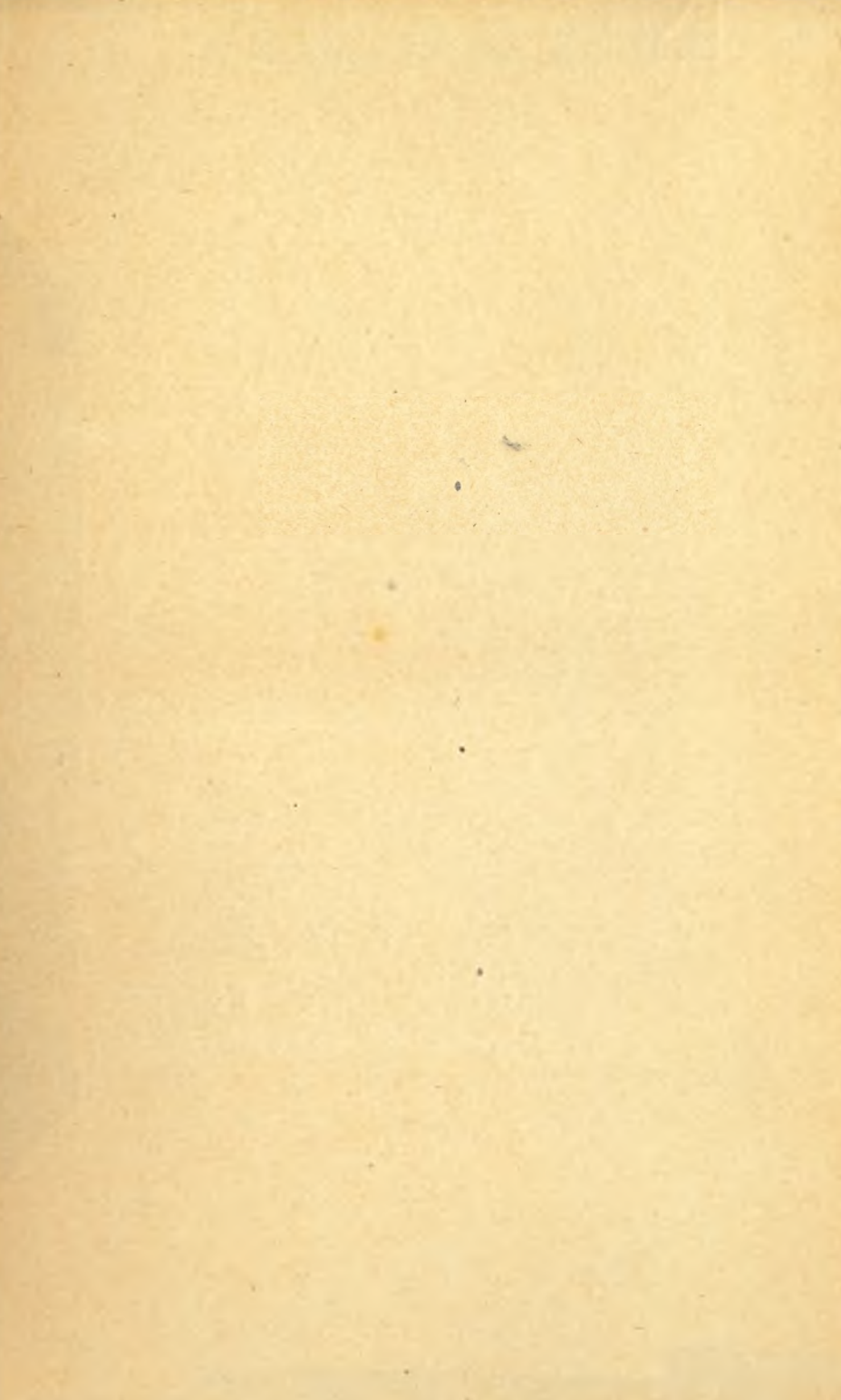

15726

B

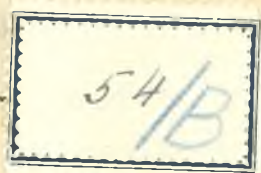
si 44

v. g.

Občna
Zgodovina

za

višje razrede
narodnih in meščanskih šol.

V nemškem jeziku spisal prof. dr. Netoliczka.
Poslovenil Ivan Lapajne.

1876

SG: 15726

SLOVENSKI ŠKOLSKI MUZEJ

Knjižnica

inv. št.

15726

15572

Stari vek.

I. Starodavna doba človečanstva.

§. 1. Najstarejši narodi.

Najperva osoda človečanstva je nam neznana. Zgodovina nam najpervo o narodih prednje Azije pripoveduje, namreč o Izraelcih, Feničanih, Babiloncih in Azircih, ter o Egipčanih, stanovalcih na severnem bregu Afrike. Človeški rod se ni enako razvijal. Neenako podnebje, razna opravila in razno življenje delajo raznoličnost pri njem gledé zunajnosti, barve in postave, a tudi gledé duševnega razvitka. Nekateri ljudje so ubivali živali, da so se od njih redili in z njihovimi kožami oblačili; s tem je nastal lov. Drugi pa so opazovali, da se nekatere koristne živali lahko privadijo človeku in pričeli so se torej z živinorejo pečati. Pašnike so pa ti večkrat menjevali, bili so torej pastirski narod ali nomadi. Zopet drugi narodi pa so prišli na to misel, da so koristne rastline obdelovali; na ta način pa je nastalo poljedelstvo. To pa je dalo povod stalnim bivališčem, prvemu pojemu o lastnini in začetku mest in držav, kajti kjer obilo ljudi skupaj biva, treba je oblasti, ki gleda na red, treba je tedaj vlade. Pri poljedelskih narodih razvijati so se začele tudi oberti. Razne okoliščine, zlasti pa sila, vzbujajo duševne moči človeške. Nastale so prvotno same take oberti, katere so vstrezovale le prvim potrebam. Pozneje se je pa tudi na pripravnost in okus oziralo, nastale so umetnije. Po obveljavi lastninskega prava začela se je tudi trgovina, ki je bila začetkoma samo menjava blaga. Ker je bila pa taka kupčija težavna, ker je bilo težko blago menjavati, zato so že v najstarejših časih vpeljali splošno blago za menjavo, i za to so bile kovine najprilicnejše. Začetkoma so se kovine po težkoti rabile, še le pozneje so se kot denar koval.

Poljedelstvo, oberti, kupčija in umetnije so napeljevale na znanstva. Poljedelstvo n. pr. ali izdelovanje razne robe in orodja se ni moglo pospeševati brez znanosti iz prirodoslovja, kupčija ni bila mogoča brez računstva, za zidanje poslopij je bilo znati mehanike, za vzdrževanje reda v družabnih naredbah je bilo se ozirati na določeni čas, torej je bilo treba zvezdoznanstva itd. Na ta način so se razvijali omikani narodi. Njih osodo popisuje zgodovina.

II. Zgodovina Izraelcev.

§. 2. Do povratka iz Egipta.

Izraelcev domovina je ob zgornjem porečju rek Evfrat in Tigris, od koder so se v Kanaan, današnje Palestino preselili. Njih starejše ime je Hebrejci. Bili so prosti pastirji, ki so enega samega Boga častili. Ime Izraelci izvira od Abrahamovega unuka, Jakoba, ki se je tudi Izrael imenoval. Za časa velike lakote so se preselili v Egipt, kjer so se v 400 letih jako pomnožili. Egipčani pa so jih kot pastirski narod hudo zaničevali in kot tujce, ki niso bili njih vere, tudi sovražili. Ker so se jim vsled velikega števila tudi za egiptovsko deržavo nevarni zdeli, zato so začeli terdo na nje pritiskati in jih silili, da so jim tlako delali.

Mozes pa sklene svoje ljudstvo oprostiti in ga iz Egipta nazaj v Kanaan peljati. Od Egipčanov v znanostih dobro podučen, nastopil je kot rešitelj Izraelcev. Vodil jih je v Arabijo, do gore Sinaj, kjer je jim postave naznanil. Štirideset let vodil je svoje ljudstvo po puščavah severne Arabije, da je Izraelce, ki so se bili v egiptovski sužnosti jako popačili, spreobernal v boljše ljudi. Po smerti velikega moža peljal je Jozua novi rod v „obljubljeno deželo“, katero je po zmagi razdelil med dvanajstero rodov, ki so bili pod vodstvom enega očaka ali patriarha.

§. 3. Izraelci pod sodniki.

Dvanajsteri rodi so imeli skupno božjo službo i Mozesove postave božje, katere so vezale vse rode, ki so bili torej zavezna deržava. Po Jozuavi smerti pa nastanejo boji med pozameznimi rodi in s sosednimi narodi; zdaj se je kazala potreba jednega poglavarja. Ljudstvo se je oklepalo v nevarnih časih, zlasti v vojskah, posameznih hrabrih mož, ki so se sodniki zvali, ker so tudi v mirnih časih pritožbe reševali. Najboljši sodnik je bil Samuel, ki je bil v sijajnem boju premagal Filistejce in je osnoval ljudstvu v poduk tako zvane šole prerokov. V teh šolah so se mladenči duševno izobraževali, da so potem oni ljudstvo vodili in podučevali. Iz njih niso prihajali samo največji pesniki Izraelcev, marveč tudi oni navdušeni možje, ki so pozneje pod imenom preroki postave z največjo serčnoostjo zagovarjali.

§. 4. Izraelci pod kralji.

Kljubu dobremu vladanju sodnika Samuela zahteval je narod po izgledu sosedov kralja. Samuel se je udal narodovemu zahtevanju in jim mazilil Saula iz Benjaminovega roda za kralja. Saul se je večkrat srečno bojeval in rešil kraljestvo pred pretečim poginom, pa kraljestvo ni ostalo v njegovi rodbini. V poslednjih letih svojega vladanja moral se je Saul s puntarji bojevati. Zarotniki so v zavezo stopili celo s sovražniki Izra-

elcev, s Filistejci. V boji s Filistejci končal je Saul svoje življenje. Njemu je sledil David iz rodu Judovega, ki je še le po dolgem boji s priverženci Saulovimi mirno zasedel prestol. Pod Davidom je kraljestvo cvetelo. On se je zmagovalno bojeval s sovražniki, ustanovil Jeruzalem za kraljevski sedež in sezidal ondi grad Cion. Naslednik mu je bil njegov sin Salomon, ki je slovel po svoji modrosti in nenavadni krasoti. Sezidal je veličasten tempelj. Nanj se je naslanjala velikanska kraljeva palača, okinčana s prelepimi verti in vodotoki, na dalje hiša za poletno stanovanje na Libanonu in krasne stolpe, ozalšane s slonovo kostjo na Antilibanonu. Veliki stroški kraljevi za stavbe in za dvor so provzročili velike davke, in radi tega se je kazalo med ljudstvom že v njegovem življenji veliko nezadovoljstvo in začelo je razpadanje kraljestva.

§. 5. Delitev izraelskega kraljestva.

Ker po Salamonovi smerti pod njegovim sinom Rehabeam pritisk ni prijenjal, razdelilo se je kraljestvo v dve državi; kraljestvo judovsko z glavnim mestom Jeruzalem mu je ostalo zvesto, a kraljestvo izraelsko z glavnim mestom Samarija izvolilo si je svojega kralja. Med tema kraljestvoma je bilo vedno sovrašтво, to in pa odpad od vere njihovih očetov bil je vzrok njihovemu propadu. Svarila sta jih preroka Elija, Jezaija, toda zastonj. Kraljestvo izraelsko je bilo premagano od kralja Salmanasarja (722 pred Kr.), kraljestvo judovsko pa od Nebukadnezarja, kralja babilonskega (586 pr. Kr.) in prebivalci so bili odpeljani v sužnost, prvi v azirsko, a drugi v babilonsko. Prerokovanje prerokov, da se bodo Judje nazaj v svojo domovino povernili, se je spolnilo, ko je Cir, perzijanski kralj (536 pr. Kr.) Babilon premagal, kajti ta jih je na prigovor preroka Daniela odpustil.

Toda le za kratek čas si je narod še enkrat pod vladanjem Makabejcev opomogel, a potem zopet slabil tako dolgo, da je prišel pod oblast Rimljanov (64 pr. Kr.) Rimljani so judom sicer še nekaj časa pripustili njihove navidezne kralje, toda ko so se bili pa Judje zoper vladu Rimljanov uperli, razdjal je bil Tit, sin rimskega cesarja Vespazijana, Jeruzalem, in pri tej priliki je veliko judov svoje življenje izgubilo, ostali pa so se po vsem svetu raztrosili. (50 let pred Kristusom.)

III. Egipčani.

§. 6. Stari Egipt s svojimi čudeži.

V starem veku so zvali Egipt nilsko dolino, ki je omejena od dveh verst golih gora in ki se proti severju vedno bolj razširjuje, ter tako znano Delto dela. Egipt, kjer sicer malokdaj dežuje, je prav rodovitna dežela, to pa zavoljo rednih

povodenj Nila, ki navali po deželi mastno blato. Z ozirom na tek reke se dežela v gornji, srednji in spodnji Egipt razdeljuje. Čudoviti so starodavni velikanski stavbeni spominki, katere so stari Egipčani zapustili. To so zlasti piramide, najstarejša in najvišja stavbarska dela, katera poznamo. V svojih znotranjih prostorih imajo hodnike in čumnate, v katere so kralje pokopovali.

Za čuda umetna dela so bili tempeljni, pri katerih se je videla največja krasota; pri njih velikem obsegu je bil pa le najmanjši del za božjo službo namenjen. Srednje dvorane in dvori so bili pa za skupščine in sodnije. Ravno tako velikanske so bile kraljevske palače.

Obeliski so bili čveterooglati, zgoraj špicasti stebri, navadno iz enega samega granitovega kosa; nastavljeni so bili pri vzhodu tempeljnov in palač in napisani so bili s pismom starih Egipčanov, s hiroglifi.

Katakombe ali grobi so bili v libijskih gorah, to so bili dolgi, zamotani predori, po katerih se je prišlo v izbe, okinčane s hiroglifi. V te so se pokladali merliči, z dišečim mazilom namazovani; imenovali so jih mumije. To ime je od perzijske besede mum, neka smola, katera se je za maziljenje rabila.

Labirint je bilo neznano veliko poslopje s 1500 sobami nad zemljo in ravno tolikimi pod zemljo.

§. 7. Vera starih Egipčanov.

Stari Egipčani so častili posebno starega solnčnega boga Ozirida in mesečino boginjo Izido. Častili so pa tudi živali, n. pr. mačko, pse, ihnevmona, ibiza, krokodile. V največji časti pa je bil Apis, črn bik s posebnimi znamenji, kateremu so bili v mestu Meufdi postavili krasen tempelj. Egipčani so verovali na obstanek duše po smerti, a obstanek jim je bil odvisen od tega, da so bili merliči dobro shranjeni, radi tega so jih ravno skerbljivo mazovali. Posebna navada je bila pri njih mrtvaška sodnija. Bilo je namreč 40 mož, ki so sodili življenje pokojnega in določevali ali je slovesnega pogreba vreden ali ne. Tudi kralji so se tej sodbi podverči morali.

§. 8. Egiptovska razdelitev ljudstva v verste ali kaste.

Ljudstvo je bilo v sedmero stanov, kast imenovanih, razdeljeno, in sicer tako, da je moral sin stopiti v isti stan, katerega je oče bil. Perva versta je bila duhovska, katera edina se je z znanstvi pečala; iz te kaste so se volili državni uradniki. Za to je sledila vojaška kasta, iz katere so se volili kralji, imenovani faraoni. Ostale kaste so bili obertniki, poljedelci, mornarji, tolmači in pastirji.

§ 9. Najstarejša zgodovina Egipčanov.

O najstarejši zgodovini se malo ve. Eden najimenitnejših faraonov je bil Sez ostrid (1500 pr. Kr.), ki je Egipt s krasoto stavb, zmagovalnimi vojskami in svojimi modrimi naredbami povzdignil v veliko čast. Pozneje se je kraljestvo med dvanajstero knezov razdelilo. Po nekem prerokovanji pa je imel ves Egipt vladati tisti med njimi, kateri bode v tempeljnu iz bronaste kupice daroval; radi tega so vselej vsi skupaj darovali. Pri neki svečanosti je duhoven nehote samo enajst skledic prinesel; eden navzočih knezov, Psametih, zgrabi svojo bronasto čelado in daruje v njej; s tem se je prerokovanje izpolnilo. On je bil sicer sperva od ostalih knezov pregnan v močvirje spodnjega Egipta, a pozneje si je s pomočjo najetih gerških vojakov vso deželo pridobil. Psametih in njegov sin Neho sta delala kupčijske zveze s Gerki in Feničani in s tem Egiptu veliko koristila. V bitki pri Circisijumu v Mezopotamiji, t. j. v deželi med rekama Evfrat in Tigrid, je bil Neho premagan od Nebukadnezarja in osemdeset let pozneje (l. 525 pr. Kr.) prišel je Egipt pod perzijsko oblast.

IV. Feničani.

§ 10. Opis dežele.

Fenicija je bila ozko obrežje ob srednjem morji, severno od svete dežele. V deželici so visoke gore, Libanon, pokrite na verhuncih sicer z večnim snegom, a nižje pa tudi s mnogimi cedrami. Ob bregu je mnogo luk. Najimenitnejši mesti ste bili Tir in Sidon. Ker mala dežela svojim obilnim stanovalcem ni dajala zadosta živeža, zato so se kmalu začeli na morje podajati in pečati se z mornarstvom in kupčijo.

§ 11. Potovanje po morji in naselbine Feničanov.

Feničani se začetkoma radi svojih prostih ladij niso upali v daljua morja. Podajali so se samo do bližnjih otokov in bregov. Pozneje so šli sicer v daljne kraje, a potovali so vedno poleg bregov, ker se radi pomanjkanje magnetne igle pri oblačnem vremenu niso upali v odprto morje. Kjer se so z ladjami ustavljali, ondi so narejali naselbine ali kolonije, n. pr. na otoku Rod, Kreta (Kandija); na severafrikanskem bergu so ustanovili mnogo mest, n. pr. Kartagino, katera je pozneje tako slovela, in od koder so se tudi na Siciliji in na Sardiniji naselili. Prijadrali so tudi na Špansko, kjer so obilo srebra našli, šli so skozi Herkulove stebre (Gibraltarska cesta) na Angleško, kjer so dobili cina, in potem dalje v vzhodno morje, kjer so na bregu denašnje Pruske dežele jantar dobivali. Po tako razširjenej kupčiji postali so Feničani prav bogato ljudstvo. Še le Aleksandrija v Egiptu je svetovno trgovino Feničanom prevzela.

§ 12. Iznajdba Feničanov.

Feničanom se razne iznajdbe pripisujejo, i to iznajdba stekla, škerlata i pisma s čerkami. Pravljica pripoveduje, da so si mornarji iz Tira na morskem bregu kubali obed in pri tej priliki kotel podstavili s solitrom, ki so ga iz ladije donesli. Solitar se je pa v ognji združil s peskom in pepelom v neko svitlo tvarino, t. j. v steklo.

K nekemu feničanskemu pastirju, tako se dalje pripoveduje, pride pes s škerlatastim (visoko-rudečim) gobcem; ovčar mu hoče gobec obrisati, mislé si, da je kervav; a jako se je začudil, da ni bila kri, ampak lepa rudeča barva. Pozneje pa je zapazil, da je pes ob bregu pregrizil škerlatovce (škerlatne polže), v katerih se ona lepa barva nahaja.

Najstarejša pisava je bila pisava v podobah; pozneje pisava v besedah, kakoršno imajo Kitajci še dan danes, ki imajo za vsako besedo posebno znamenje. Iznajdba pisave s čerkami se pa Feničanom pripisuje.

V. Babilonci in Asirci.

§. 13. Opis dežele.

Med obema rekama sprednje Azije, med Evfratom in Tigridom, leži severna dežela Mezopotamija, proti jugu se pa čez Evfrat razširjuje rodovitna babilonska dežela, v svetem pismu Sinear imenovana; izhodno od Mezopotamije ob reki Tigrid je bilo pa Azirsko z mestom Ninive, znanim po preroku Jona. Ozka deželica na zahodnem bregu Evfrata zvala se je Kaldeja, kakor se je tudi Babilonsko imenovalo.

Staro mesto Babilon ali Babel je bilo zidano na čveterokot ob obeh straneh Evfrata, vsaka stran 3 milje dolga, vse mesto je obsegalo torej dvanajst milj. Obdano je bilo z grabnom in visokim in širokim zidom. Čudežna stavba babilonska je bil babilonski stolp, od katerega se še zdaj velike razvaline nahajajo. Znameniti so bili tako zvani „viseči vertovi“, ki so bili na visokih umetnih terasah (gredih) postavljeni.

§. 14. Zgodovina Babiloncev in Asircev.

Babilonsko je zeló stara država. Ustanovil jo je bil Nimrod, pravnuk Noetov. Babilonski kralji so se izkazovali s krasnimi stavbami, katere so stavili pod svojo vlado. Po mnogih stoletjih je kraljestvo izgubilo svoje neodvisnost ter prišlo pod oblast Asircev. Ustanovitelj asirskega kraljestva se imenuje Asur, utemeljitelj glavnega mesta Ninive pa Ninus. On in njegova supruga Semiramida sta razširila asirsko oblast čez Babilonsko, Medijo in druge dežele do Indije.

Semiramida je bila žena velike prebrisanosti in delavnosti,

ki je dala sezidati največje stavbe, in ki je za boj tako navdušena bila, da je sama v vojsko hodila.

Njih nasledniki niso bili tako previdni in se udali melkužnosti. Zato so se pa uperli podjarmljeni narodi, najprvo Medijanci in Babilonci zoper asirski gospodstvo in se osvobodili. Kralj Sardanapal se je sam sežgal s svojimi zakladi, ker ni mogel Ninive več braniti.

Asirsko kraljestvo je sicer še dalje imelo svoje kralje, in Salmanasar je celó izraelsko kraljestvo razdjal, a naposled so prišli Asirci pod oblast združenih Medijancev in Babiloncev, ki so Ninive popolnem razdjali (606 pr. Kr.) Babilonci so razširjevali svojo oblast v Aziji, zlasti za Nebukadnezarja in premagali tudi Judejo. Pod njegovimi nasledniki je pa tako hitro padala, kakor se je pred hitro povzdigovala in na zadnje je Babilonija postala dežela perzijskega kraljevstva (538 pr. Kr.)

VI. Perzijani.

§. 15. Perzijska dežela.

Perzija je bila na izhodni strani perzijskega zaliva; severni del je bila gorata dežela; ob rekah Araks in Cir je bila pa rodovitna krajina. Glavno mesto je bilo Perzepol, nedaleč od reke Araks; tukaj so bili tudi v skale vsekani kraljevski grobi. Perzijani so bili močan in bojevalen narod, ki je bil začetkoma Asircem, pozneje pa Medeancem podložen.

§. 16. Cir, utemeljitelj perzijskega kraljevstva.

Astijagu, medijanskemu kralju, sanjalo se je enkrat — tako se pripoveduje — da je njegova hči Mandana dobila sina, ki ga bo s prestola pahnil in sam kralj postal. Verujoč v to nesrečno neumnost, da so sanje pomenljive, omožil je svojo hčer s Perzijanom Kambizom, kajti pričakoval je, da sin tujega naroda ne more nad Medijanci vladati. Ko je Mandana sina dobila, ukazal je grozoviti Astijag, da bi bil popolnem brez skerbi, svojemu ministru Harpagu, dete umoriti. Temu se je pa dete smililo in izročil je dečka, Cira po imenu, nekemu pastirju, kateri ga je redil. Astijag je izvedel pozneje o rešitvi svojega vnuka, pa pustil ga je pri življenji, ker so ga magi (duhovniki) potolažili, rekoč, da so se sanje že izpolnile, ker je bil Cir pri igri od dečkov za kralja izvoljen. Cir je ostal na dvoru svojega deda. Harpaga pa je kralj radi njegove nepokorščine strašno kaznoval. Pri neki pojedini je dal Harpagu, ki ni nič hudega slutil, meso njegovega lastnega otroka jesti.

Cir se je na dvoru Astijagovem prepričal, da ne bi bilo težko, pomehkužene Medijanci podverči. Pozneje je živel med Perzijani in te navdušil za vstajo in v bitki pri Pazargadah

(558 pr. Kr.) je pahnil Astijaga s prestola in postal utemeljitelj perzijskega kraljestva.

Cir si je v kratkem času vso prednjo Azijo podvergel, Njegove najvažnejše vojske so bile z Lidijo in Babilonom. Ko je bil glavno lidijsko mesto Sarde premagal in ujel kralja Kreza, čegar bogastvo je v pregovor prišlo, zaukazal je, sežgati ga na germadi. Ko plamen že okoli njega šviga, zakliče nesrečni kralj trikrat ime „Solon.“ Cir je bil radoveden, kaj te njemu nerazumljive besede pomenijo in pokliče Kreza pred se. Ta mu pove, da gerški modrijan Solon ga ni hotel kljubu velikemu bogastvu srečnega imenovati, rekoč, da se pred smertjo nobeden človek srečen imenovati ne more. Cir je to ganilo in pustil je ujetega kralja pri življenji, mislé na mogočo premembo lastne sreče, in imel ga je naprej v časti.

Zdaj se je obrnil Cir proti Babilonu, pa to mesto ni bilo lahko po navadnem načinu premagati, bilo je preterdno sezidano.

Reko Evfrat, ki je skozi mesto tekla, je napeljal na drugo stran, in njegovi vojaki so priderli v mesto ravno takrat, ko so stanovalci velik praznik obhajali, in mesto vzeli.

Vsled obile sreče prevzetni Cir je hotel svojo oblast do Indije razširiti; napadel je močne Masagete ob hvalinskem morji, pa zgubil v tem boji vojsko in življenje svoje. Kraljica poslednjih, Tomira imenovana, pa je — tako se pripoveduje, Ciru glavo odsekala in jo v posodo človeške kervi namočila, češ, da naj se nenasitljivi zmagalec enkrat kervi napije. (529 pr. Kr.)

§. 17. Nadaljni nasledniki Cirovi.

Ciru je sledil njegov sin Kambiz, zelo grozovit mož. Ta je pribojeval Egipt in dal kralja umoriti. Hotel je tudi Etijopijo pridobiti in to posebno Amonov tempelj v neki libijski zelenici (oaze). Toda obe podvzetji ste mu spodleteli. Vernivši se pride v Menfido, kjer so bili stanovalci jako veseli, ker so bili novega Apisa našli. Kambiz je menil, da ga ljudstvo zasmehuje in ukazal je z golim mečem po njem sekati.

Sanjalo se mu je, da se je njegov brat Smerdij prestola polastil, zato ga je dal umoriti. Vsled tega je nastal upor proti njemu in neki mag, ki je bil umorjenemu Smerdiju zelo podoben, se je za kralja proglasil. Napravil se je na pot proti njemu, a v tem umerl; pa tudi zoper krivega Smerdija so se zarotili in ga umorili. Vsled volitve je postal kralj Darij, sin Histapsa. Po pripovedki je imel biti izmed sedmero plemenitih Perzijanov izvoljen oni za kralja, čegar konj bode pri solnčnem vzhodu prvi razgetal. Darijev hlapec je to po zvijači učinil. Darij je po modrih napravah mogočno povzdignil svoje kraljestvo. Uporni Babilon je podvergel po zvijači i požertovalnosti svojega vojskovodje Zopira. Ta si odreže ušesa in razreže

si nos, ide k sovražnikom in jim pripoveduje, da ga je kralj tako hudo mučil. Pridobil si je njih zaupanje, a potem mesto svojemu kralju izdal.

Darij je začel vojsko tudi s Sciti ob črnem morji in ob Donavi, kar pa mu je izpodletelo. Zadušil je pa bil upor gerških naselbin v mali Aziji, katere so evropski Gerki podpirali. Hotel si je tudi Gerško podvreči, toda prva vojna semu ni posrečila, a med pripravljajem za drugo je umrl.

VII. Gerki.

§. 18. Stara Grecija.

Južni del polotoka Hemus z bližnjimi otoki je bila dežela starih Gerkov. Vsled jako razvitega obrežja je bila Grecija pripravna za velik promet in vsled duševnega razvitka je postala najmenitnejša dežela starega sveta. Grecija je imela ugodno podnebje; čisti gorski zrak, jasno, višnjevo podnebje je vedrilo Gerkom um in serce. Gerška dežela se je po naravi delila v tri dele; Peloponez (sedanja Morea), polotok, po zemeljski ožini (Istmus) korintski zvezan s srednjo Grecijo, Srednje Gerško ali Helada, in Severno Gerško s pokrajinami: Tesalija in Epir.

Na severni meji Tesalije se vzdiguje gora Olimp; med Tesalijo in Epirom se vleče gorovje Pind od severja proti jugu, in Eta z znamenitim predelom Termopile deli Helado od Tesalije. Helada je napolnjena s posameznimi gorami, n. pr. Parnasom, Helikonom i. t. d. in južno se znižuje v polotok **A t i k a**.

Sredi Peloponeza je bila gozdnata in gorata dežela Arkadija, primerna posebno za živinorejo, južno pa rodovitna Mese-nija in surova Lakonija z glavnim mestom Šparta.

§. 19. Najstarejši stanovalci.

Najstarejši prebivalci so bili Pelazgi, ki so došli iz Azije v Evropo, njih omika pa je bila dosta slabša od poznejših Gerkov. Z onim narodom so bili sorodni Heleni, s tem imenom so se pozneje vsi prebivalci Gerški zaznamenovali. Razločevali so se v 4 poglavitne rode: Dorce, Jonce, Eolce, Ahejce.

§. 20. Tuje naselbine.

Omika prvotnih gerških prebivalcev se je pospeševala s tem, da so se narodi iz omikanejših dežel v Greciji naseljevali. Cekrop je došel z naselbino iz Egipta v Atiko, sezidal grad Cekropijo in postavil temelj mestu Atene.

Kadem, sin feničanskega kralja Agenora, je sezidal v Beociji, pokrajini v srednji Greciji, grad Kadmejo, ki je bil

temelj tebanskemu mestu. Danaj je došel iz Egipta v Argej v Peloponezu, in po Pelopu došlemu iz Frigije v Mali Aziji, dobil je ta polotok ime.

§. 21. Gerški bogovi.

Živa domišljija Gerkov jim je ustvarila brez števila bogov, katerih so si mislili na nebu in na zemlji, v morji in po suhem, sploh po vsej naravi. Predstavljali so si jih sicer kot mogočna in neumerjoča bitva, pridevali so jim toda tudi telesne in нравne človeške lastnosti v veliki meri.

Olimpiški bogovi, ki so po predstavi Gerkov na gori Olimp bivali, so bili Cevz (pri Rimljanih Jupiter), najvišji bog nebes in oče bogov in ljudi; njegov pravi sedež je nebo; vse prikazni na nebu izvirajo od njega: on šviga z bliskom, bobni z gromom in pošilja dobrodejni dež. Njemu je posvečen orel. V roci derži znamenje strele. Njegova žena je Hera (Junona), braniteljica zakona; njej je posvečen pav. Cevzova hči je Atena (Minerva), boginja modrosti in umetnosti, oberti in znanosti. Ona je braniteljica mest, pospešuje vse, kar meščanom koristi.

Je tudi boginja bojev in kot taka ima kopje, čelado in ščit. Njej je sova posvečena. Cevzova otroka sta tudi boga svitlobe: Apolon in Artemida. Apolon je bog solnca (začetkoma febus ali helios) in ob enem duševne svitlobe. On deli darove pesništva, petja in godbe, on je sploh mojster vseh lepih umetnosti. On prorokuje tudi prihodnost. Njemu je lovorika posvečena. Njegova sestra Artemida (Dijana) je boginja lova. Cevzovi otroci so tudi: bog bojev Arej (Mart), boginja lepote Afrodita (Venera) in njen soprug, kruljevi bog ognja Hefest (Vulkan), dalje Hermej (Merkurij), božji poslanec in varuh kupčije. Slika se ga s palico, okoli katere se ovijate dve kači, s krilato čelado in perotnicami na nogah. Hestija (Vesta) je boginja domačega ognjišča in družbinskega življenja.

Boginja poljedelstva je Demetera (Cera), torej varubinja kmetijskega življenja. Bog vinoreje je Dioniz (Bah); njegove praznike so s petjem častili. Spremljevalci velikih bogov so bili drugi manj veljavni bogovi. Taki so: Irida, poslanica Cevzova, oznanovalka jutra Eos. Apolona je spremljevalo devetero Modric (Muz), braniteljic umetnosti in znanosti. Artemida pa je obdana od Nimf (Vil), boginj gozdov in gor. Afrodito spremlja krilati deček Erot (Amor) in Harite (Gracije), boginje miline. Dioniza pa obdajajo kozorogi Sătiri.

Bogovi morja in vodá so: najpervo Pozejdon (Neptun) in njegova žena Amfitrita. Pozejdon ima oblast nad širokim morjem, nad studenci in rekami. Svojo palačo ima v globočini morja. V roci ima triogelj, s katerim morske valove razburja, a zopet pomirjuje. Vozi se na vozu iz školjk, katerega morski konjiči vlečejo. Tudi Nereji in Sirene bivajo v morji. —

Podzemeljsk bog je bil molčeči Had ali Pluton s svojo soprugo Perzéfono. Podzemeljski svet je bil kraj, kjer so duše po smerti bivale in kamor jih je črez reko Stiks vozil Karon. Dobri pridejo v srečne livade Elizija, hudobni pa v Tartar, kraj muke. V podzemeljskem svetu so bili Evmenidi in Erinije (Furije), katere so hudodelce preganjale, in katere so hudobno vest vpodobljale.

§. 22. Orakli in narodne igre.

Že v najstarejših časih je bila pri Gerkih neumna prazna vera, da se more iz gotovih znamenj volja bogov in bodočnost spoznati. Največje vrednosti za spoznavanje prihodnosti so bili orakli, t. j. kraji, kjer je izvoljena oseba v imenu kakovega boga na dana vprašanja odgovarjala. Najimunitnejši orakel je bil Apolonov v Delfiju na južnem obnožji gore Parnas. Tu so iz neke zemeljske razpokline duhteli plini. Na to razpoklino je bil postavljen trinog, na katerem je prorokinja Pitija sedela. Po zavžitji puhtečih plinov se je ta kerčevito gibala i izgovarjala razne glasove, katere so poleg stoječi dubovniki v pesniške verste složevali; toda ti odgovori so bili večinoma malo razumljivi in dvoumni, in moglo se jih je razlagati poljubno. Ako se je pa slučajno tako orakelsko prorokovanje izpolnilo, rastlo je zaupanje v nje vedno več in več.

Med gerškimi narodnimi svečanostmi so bile olimpijske igre najznamenitejše. Obhajale so se redoma vsaka štiri leta pri mestu Olimpiji, po katerem so tudi svoje ime dobile. Ta doba od 4 let se je imenovala olimpijada. Te svečanosti so se praznovale na čast Cevzu in so trajale pet dni, darovalo se je bogovom, pele so se hvalne pesmi in skušali so se Gerki v raznih znanstvih, ročnostih in bojih. Tekali so za stavo, borili se, metali diskus (težko ploščo, kojo je bilo visoko in daleč vreči), skakali, vozili in dirjali s konji v stavo. Med tem, ko ni bilo nijednih borb za stavo, bavila se je zbrana množica z deli gerških umetnikov, pesnikov in pisateljev. Zadnji dan svečanosti je veljal zmagovalcem, katere so jako slavili. Zbrani množici na čelu šli so v svečanostnem prevodu v sveti tempelj olimpijski. Po prekrasni daritvi so se vriskajoči množici izklicovala imena zmagovalcev, katerim se je glava okinčala z vencem oljkinih vej. Ta venec je veljal pri Gerkih za največjo čast, katero je mogel človek doseči, zmagovalci so tudi svoj venec pri vsaki svečanosti na glavi imeli. Te olimpijske igre so bile prava narodna veselica ali praznik, in pri njih se je vse ljudstvo udeleževalo in združevalo, če tudi je prej v prepiru in sovraštvu med seboj živelo.

§. 23. Gerška umetnost.

Gerki so bili izurjeni mojstri v vseh umetnostih. Stav-

barstvo, kiparstvo in malarija je pri njih cvela. Gerške čudovite stavbe, katere v razvalinah nabajamo, nas dandanes še zavzemajo. Najposebnejše stavbe Gerkov so njih tempeljni s plošnato streho, operto na stebre. Kipi so kinčali stavbe in javne prostore. Najizverstnejši kipar je bil Fidija. O izverstem slikarstvu nam spričujejo opisi posameznih podob in pravljičice o umetnikih, ki so se do dandanes še ohranile.

Cevksid in Parazij sta bila slavna slikarja. Poslednji je enkrat naslikal dečka, ki je grozdje nesel. Ponašal se je, da je grozdje tako živo naslikal, da so tiči ga zobat prileteli. Cevksid mu pa odgovarja, da deček gotovo ni bil dobro namalan, sicer bi se ga bili tiči zbal. Ko je Parazij odišel, namala Zevksid pregrinjalo čez podobo. Vernivši se stegne Parazij roko, da bi pregrinjalo odstranil. Spoznavši zmoto vsklikne Cevksid: „Jaz tebe priznam za mojstra, kajti ti si prevaril mene, jaz pa le ptice.“

§. 24. Doba junakov.

Že zgodaj so ljubili helenski narodi pogumna, nenavadna djanja. Začetkoma so se v tem odlikovali posamezni junaki (heroi), n. pr. Heraklej (Herkul), Tezej in dr., pozneje so pa šli skupno na velika podvzetja.

Največji gerški narodni junak je bil Herkul. Po pripovedki so ga kot dečka in mladeniča jako skerbno odgojevali; ko postane mož, se poda med svet iskat nevarnosti. Na razpotji sreča hudobo, ki mu obeta na široki in prijetni poti vse sladkosti, pa krepost, ki mu nasprotno po tesnejši poti obeča večne slave. (Od tod pregovor: Herkul na razpotji.) Herkul se je odločil za krepost. Izveršil je potem veliko djanj, med njimi jih je bilo 12 posebno težkih. Po mnogih prestanih bojih in težavah sprejeli so ga bogovi v Olimp, kjer je postal neumerjoč.

Skupno podvzetje Gerkov je bila trojanska vojska.

Parid, sin kralja Prijama Trojanskega v severni Mali Aziji, odpelje kralju Špartanskemu, Menelaju, njegovo lepo ženo Héleno in mnogo zakladov. Menelaj in njegov brat Agamemnon, kralj Argeja, pa pregovorita vse gerške kneze na vojsko zoper Trojo. Pod vodstvom Agamemnonovim se odpeljejo Gerki v več tisoč ladijah čez morje in se deset let s Trojanci vojskujejo, dokler ni bil Prijamov sin Hektor po gerškem junaku Ahileju umorjen. Zviti Odisej svetuje zdaj, da bi se po zvijači mesto vzelo. Naredé velikanskega votlega konja iz lesa, v katerem so se najhrabrejši vojaki skrili, in tega konja so po zvijači v mesto spravili. Mesto so potem sežgali in razdjali in kralj Prijam je bil na altarji umorjen. Rešilo se jih je le malo, n. pr. Enej, ki je svojega očeta Anhiza na herbtu skozi ogenj nesel. Zmagovalci so se domu vernili, a med potoma še mnogo doživeli, posebno Odisej, čegar potovanja je pesnik

Homer v Odiseji živo opisal. Pripovedko o trojanski vojski pa obdeluje isti pesnik v Ilijadi.

§ 25. Zmaga Dorcev čez Peloponez.

80 let po trojanski vojski so šli Dorci, divje gorjansko ljudstvo iz Tesalije, pod vodstvom Heraklidov, t. j. dozdevnih potomcev Herkula čez korintski zaliv v Peloponez in pribojevali Argolido, Lakonijo, Mesenijo in Korint. Tudi Atika z mestom Atene je bila v nevarnosti. Delfovski orakel je obljubil Dorcem zmago, ako ne bodo kralja sovražnikov umorili. Kralj Koder v Atenah to zvedši sklene svoje življenje domovini žertvovati. Podá se v obleki dervarja v dorski tabor, začne ondi prepir, na kar je bil nepoznan ubit. Ko so potem Atenci po truplo svojega kralja poslali, osupnilo je to Dorce tako, da so obupali nad zmago. V teh viharjih časih je veliko Gerkov zapustilo svojo domovino in izselili so se v Malo Azijo, v spodnjo Italijo in na Sicilijo. Kmalo za dorskim preseljevanjem so se gerška kraljestva pretvorila v ljudovlade ali republike. Med gerškimi državami ste bili najvažnejši Sparta in Atene.

§ 26. Sparta in Likurg.

V Lakoniji živeči Dorci so se po glavnem mestu Sparta tudi Spartanci imenovali. Likurg, mož kraljevske rodovine, ki je živel 888 l. pr. Kr., uterjeval je dorsko gospodstvo v Sparti z notranjenimi naredbami. Najpervo je hotel Spartance kot vojniški narod izrediti; da bi bili nepremagljivi, zato se je oziral posebno na telesno izrejo. Vse življenje je merilo na uterjenje telesa. Do sedmega leta so bili dečki v domači hiši, potem jih je država izrejevala. Hrana se jim je v pičli meri dajala in bila je jako prosta, navajali so se na glad in žejo, na mraz in vročino. Po zimi in po leti so hodili bosí, gologlavi in lehko oblečeni. Da so se v telesnih bolečinah uterjevali, so je vsako leto enkrat šibali. Spoštovanje starih ljudi je bil poseben znak v odgoji spartanske mladine. V navzočnosti starejših državljanov ni smel nobeden mladeneč govoriti, razen, ako je bil prašan. V tem slučaju moral je le kratek odgovor dati.

Izobraževanje duševnih moči merilo je pri Spartancih na to, da so se vadili v hitrem razumevanji in urnem izrazovanji. In to prednost so imeli Spartanci v taki meri, da je beseda lakoničen došla celó v pregovor pri zaznamovanji tehtnega in kratkega izraza. Pripoveduje se, da je spartanski Leonada na poziv sovražnih Perzijanov, ki so terjali orožje, odgovoril: „Pridite si ponjo!“ Ko se je nekdo izrazil, da je toliko Perzijanov, da se solnce zatemni, ako s svojimi sulicami streljajo; odgovoril je hraber Spartanec; „Tem boljše, bodemo v senci se bojevali.“

Likurg je hotel, da neha razloček med ubogimi in bogatimi; radi tega je zemlje razdeljeval tako, da je vsak enako veliko dobil.

Spartanci pa niso sami svojih njiv obdelovali, to so največ storili njihovi hlapci, nekakovi sužnji, heloti zvani, s katerimi se je prav terdo ravnalo. Da bi lakomnost pri Spartancih zaterila in da ne bi tuji trgovci s svojimi kinči ali luksosom v Sparto dohajali, vpeljal je železni denar.

Da ne bi tudi nijeden državljan boljše jedel od drugega, zato je vpeljal skupne obede, vsakdanja jeda je bila črna juha. Kralj na Pontu, ki je čul o tej narodni jedi, pridobil se je nalašč radi te juhe spartanskega kuharja. Bila pa je jako neokusna. „Verjamem“, reče kuhar, „naša juha diši samo onim, ki so močno delali in stradali.“

Na čelu spartanske vlade sta bila dva kralja, tima na pomoč je bilo starešinstvo, Geruzija imenovano.

§ 27. Atene in Solon.

Po smrti kralja Kodra se je kraljestvo odpravilo, kajti mislilo se je, da nihče ni vreden Kodrov naslednik biti. Vpeljala se je republika ali ljudovlada, kateri na čelu so bili tako zvani arhonti. Ker je pa manjkalo pismenih postav, tlačili so višji stanovni nižje, in vsled tega je nastalo nevarno nezadovoljstvo med ljudstvom. Arhon Drakon ni mogel s svojimi ostrimi postavami pretečega punta zadušiti, kar se oglasi Solon, eden izmed sedmerih gerških modrijanov, kot rešitelj. Njemu so njegovi soderžavljeni jako zaupali, po svojem velikem potovanju pridobil si je bil pa tudi veliko izkustev in znanosti. Postavljen je bil zato kot zakonodajalec. Njegove postave so bile mile, on si je prizadeval iz svojih soderžavljanov ljudi plemenitega serca izrediti in je za umetnosti in znanosti vnemati. Najpervo je vpravnaval dolgove siromašnega ljudstva. Dolžniki so bili namreč v slabem razmerju z upniki, ker so tim za sužnje služiti morali. To je Solon odpravil in tudi manjše obresti določil.

Otroci so ostajali v hiši roditeljev, morali so pa v posebne zavode, gimnazije, hoditi, kjer so se telovadili, učili godbe in govorništva in knjige najboljših pesnikov čitali.

Na čelu vlade so bili arhonti, poleg teh je bilo svetovalstvo 400 mož. Sklepi tega svetovalstva je poterjeval narodni zbor. Druga gosposka se je zvala arejopag, kateremu je bilo sodstvo izročeno, in kateri je versko vedenje in javno odgojo nadzoroval. Solonu so Atenci prisegli, njegove postave 100 let izpolnovati; odpotoval je potem v tuje dežele.

Med njegovo nenavzočnostjo se je na čelo valde kot samovladar (tiran) povzdignil Pizistrat, mož imenitne rodovine (l. 560 pr. Kr.), prideržal je toda Solonove zakone, olepšal Atene in pospeševal umetnosti in znanosti. Pa že njegovega sina Hipija so bili pregnali, moral je bežati k perzijskemu kralju Dariju. Da ne bi se zopet kdo samovladarstva polastil, vpeljal se je ostrocizem ali črepna sodba. Če se je sumičilo ka-

terega, da bi po njem nevarnost pretiła deržavi, zbral se je narodni zbor, ki je na lončeno črepino (ostrakon) ali školjko pisal imena takih mož. Kdor je dobil 6000 glasov, bil je na 10 let pregnan v tuje dežele.

§. 28 Perzijanske vojske.

K Cirovemu perzijanskemu kraljestvu so pripadali tudi Gerki v Mali Aziji. Te so Perzijani hudo tlačili, zato so se vperli proti Dariju (500 pr. Kr.) in premagali Sarde. Zato so pa Perzijani gerško mesto Milet vpepelili in punt je bil zadušen. Ko so pa Atenčani svojim rojakom z orožjem pomagali, zarotil se je bil Darij nad Atenčani se maščevati in vse Gerško premagati.

Po neki pripovedki je bil Darij nad to podporo tako razserdjen, da je svojemu služabniku zaukazal, trikrat na dan mu te le besede v spomin klicati: „Gospod, spomni se Atencev.“ Nekaj let po zadužitvi malo-azijatskega upora poslal je proti Atencem ladije in vojsko po suhem pod vodstvom Mardonija, toda ladije je vihar ob atiškem nosu (predgorju) razdjel in tudi vojska po suhem se je morala po velikih zgubah nazaj pomakniti. Toda Darij je poslal pod vodstvom Datija in Artaferna še večjo vojsko. Pred njima so šli poslanci, da so gerška mesta pozivali, Dariju v znamenje podložnosti zemlje in vode vposlati. Veliko mest se je podverglo, toda Sparta in Atene ste pomorili poslance. Vojska sovražnika je došla v Atik. Prestrašeni Atenci prosijo druge Gerke pomoči, toda zastonj. Samo malo mesto Plateja pošlje 1000 mož. Z desetkrat manjšo vojsko se poda Miltijad, vojvoda Atencev, sovražniku nasproti in na ravnini Maratonski pribojeval je sijajno zmago (490). Pobiti Perzijanci so jadrali nazaj v Azijo. Zmagovalni Miltijad pa ni dolgo užival svoje slave. Radi nekega nesrečnega podvzetja, obsojen je bil v ječo, kjer je razžaljen rano umrl.

Darij je zdaj skerbel v svojem kraljestvu za velikansko oroževanje, toda druge vojne ni doživel. Njegov sin Kserkses jo je nadaljeval, ko je bil vojščakov poldrugi milijon sebral. Prek Helesponta ali Dardanel sezidal je bil most, da je njegova vojska po njem hodila. Ko je pa most vihar razdjel, je kralj morje bičal in skalovje vanj metal. Sedem tednov in sedem noči je trajal prehod črez most in množina ljudstva se je črez severni del Gerške povodnji enako razlivala. Veliko gerških mest je zgubilo serčnost, le Sparta in Atene ne. Pod vodstvom spartanskega kralja Leonida se je zbrala gerška vojska 6000 mož, med njimi 300 Spartancev, da so obsedli edini vhod v srednje Gerško, sotesko termopilsko. Napadi Perzijancev so bili zastonj, Gerki so stali terdni, kakor zid. Kazalo se je že, da mala četica Gerkov bode velikansko vojsko Perzijancev tu zaderževala, kar pokaže nek malovredni izdajalec Perzijancem stezo skozi goro, in Gerki so bili od zadej napadeni.

Leonida je poslal večino svoje vojske domu, sam pa je ostal s svojimi 300 Spartanci na mestu, kjer so v kervavem boju junaško umerli. Na tem kraju postavil se je spominek s sledečim napisom:

„Lacedemoncem naznani popotnik, tu da ležimo mertvi, ker velel tako je domovine ukaz.“

Srečnejše od te junaške čete je bilo ladijevje, katero je vodil Temistoklej. Dvakrat je odbilo sovražnika pri Artemiziskem nosu, na severni strani otoka Evbeja. Po nesrečni bitki pri Termopilah umaknilo se je na otok Salame.

Vse srednje Gerško je bilo v rokah perzijanskih, zato so šli Atenci na svet Temistoklejev na ladije. Ta se je namreč sklicoval na delfiški orakel, ki je ukazal Atencem, za lesenim zidovjem varstva iskati. Med tem so sovražniki zapuščene Atene sežgali. Približevati so se začele tudi velikanske perzijanske ladije. Veliko Gerkov je hotelo v prvem strahu odjadrtati. Temistoklej je moral na najskrajnija sredstva misliti. Po zaupljivem sužnju je Perzijance pozval, naj Gerke po noči od vseh strani napadejo. Gerkom ni bilo zdaj drugega storiti, kakor častno zmagati ali sramotno se sovražniku vdati. S serčnostjo in obupnostjo so se bojevali in sovražnika pri otoku Salame popolnem pobili. Perzijanski kralj se je hitro v Azijo nazaj umaknil. Zostala vojska na suhem je bila v pribodnjem letu pri Plateji in istega dne tudi ladijevje pobito pri predgorji Mikale na malo azijskem bregu. Odsihmal si niso več upali Perzijanci Gerke v njih deželi napadati. Cimon, hraber sin Miltijadev, šel je za sovražnikom tudi v Malo Azijo, kjer jih je na vodi in na suhem premagal in malo-azijske Gerke osvobodil.

§ 29. Peloponeška vojska.

Po perzijanski vojski rastla je zavist med Sparto in Atenami vedno bolj in bolj. Atenci so si svoje mesto zopet sezidali in ga po svetu Temistokleja tudi uterdili, ravno tako tudi pristanišče Pirej. Periklej, stoječ na čelu atenskega državnega življenja, trudil se je Atene v vsakem obziru povzdigniti. Njegova doba se je zato tudi zlata doba zvala.

To povzdigovanje je bilo Sparti nevšečno. Po marsikaterem prepiru je prišlo naposled med tema državama do 28letne vojske, katere so se tudi skoro vse gerške države udeležile, deloma za Sparto, deloma za Atene. Po poglavitnih udeležnikih se je zvala peleponeška vojska. V prvih desetih letih so puštošili Spartanci Atiko, Atene pa morske pokrajine Peloponeza. Že v začetku boju nastala je v Atenah strašna kuga, na kateri je tudi Periklej umerl. Njegov naslednik je bil strojar Kleon, strasten in surov mož, pod njegovim vladanjem je veličanstvo Aten padalo. Pri Amfipoli je bil premagan in umorjen; pa tudi spartanski vojskovodja Brazida je bil ranjen, vsled tega je

prišlo do 50 letnega miru, pri katerem je Atenec Nicija posedeval. (421.) Toda ta mir ni dolgo trajal. V Atenah je živel mlad mož izverstnih talentov in velike zgovornosti, pa tudi lehkomiselnosti; imenoval se je Alcibijad in je bil stričnik Periklejev. On je Atence pregovoril, da so sklenili vojsko zoper Sirakuze v Siciliji in sicer s tem izgovorom, da bi sicilijanska mesta branili pred Sirakuzam. Alcibijad je bil z dvema drugima vojskovodjama in z precejšnjo vojsko v Sicilijo poslan. Komaj v Sicilijo došli Alcibijad bil je nazaj v Atene pozvan, da se tu radi lahkomišljenega čina zagovarja. To razserdi Alcibijada, gre k Spartancem, katere ušunta, Sirakuzancem na pomoč iti zoper Atence. To se tudi zgodi; pod zidovjem Sirakuz bili so Atenci popolnem pobiti in njih ladijevje ukoučano. Sparta je hotela Atence popolnem ugonobiti. Stopila je v zvezo celó s perzijanskim kraljem, ki jej je tudi ladije zoper Atence ponujal. Mej tem časom se je Alcibijad tudi Spartancem zameril, ki so ga hoteli celó umoriti. Bežal je k Perzijancem in odvernil jih od namena, Spartancem pomagati. To je Atence tako razveselilo, da so ga k sebi nazaj pozvali. Ko se mu je posrečilo, Spartance pobiti, sprejeli so ga v Atenah z velikim veseljem. Njegova zvezda je toda kmalu zatonila. Ko je v njegovi nenazvočnosti njegov podvojskovodja vojsko zoper spartanskega poveljnika Lisandra zgubil, odvzeli so mu Atenci višje vojskovodstvo in ga iz dežele preguali. Atenci se niso mogli dalje zoperstavljati, pri Egospotamos (Kozjem potoku) so bili popolnem premagani in mesto Atene so morali izročiti. Zidovje se je poderlo, ladijevje sežgalo in nova vlada trideseterih tiranov (trinogov) postavila.

§ 30. Atene v žalostnem položaju in Sokrat.

Od Spartancev postavljeni trideseteri tirani so svojo oblast strašno uporabljali, ker so bili zavarovani od spartanske posadke (vojakov) v mestu. Svoje nasprotnike so iz dežele preganjali in ob življenje devali. Celó eden od teh trideseterih, ki je bil usmiljenega serca, je bil na smert obsojen. Od teh strašnih muk je Atene oprostil Tragibul, ki je pregnane soderžavljane sebral, polastil se mesta in tirane pregual.

Atene so dobile sedaj (403 pr. Kr.) zopet prejšnjo ustavo, toda njih prejšnji blišč se ni več povernil.

Da so bili Atenci že zeló popačeni, priča najbolj živo Sokratova smert. Sokrat je bil plemeniti človek, slavni modrijan, celó delfiški orakel ga je najmodrejša Gerka imenoval. On je spoznal, da je mnogóbožanstvo njegovih soderžavljanov bedarija, in da je le en sam Bog, kateri je vse reči vstvaril. Veroval je tudi na neumerjočnost duše in na življenje po smerti. Dasiravno je svoje soverstnike v vseh znanostih dosta presegal, vendar je bil tako pohleven, da je rekel, da samo to vé, da

nič ne vé. V svojem življenji je bil prav priprost, svoje so-deržavljane je zmernosti in ponižnosti učil. Podučeval je on pri vsaki priliki, v delavnicah in na javnih prostorih, in sicer pogovarjaje se je učil, tako namreč, da je s pripravnimi vprašanji učence napeljeval na to, da so resnico našli in spoznali.

Ta izvrstni mož je bil v svojem sedemdesetem letu zatožen od svojih sovražnikov, da ne časti bogov in da mladino pohujšuje. Kljubu izverstnemu zagovarjanju je bil na smert obsojen. „Ah“, reče eden njegovih učencev, „nedolžen moraš umreti.“ Na to odgovori Sokrat smeja se: „Ali želiš, da bi dolžeu umerl.“ Mirno in stanovitno je izpil strupeno pijačo (389 pr. Kr.). Po njegovi smerti so še le spoznali Atenci njegovo nedolžnost; celo mesto je žalovalo po njem in postavilo mu spominek v čast.

§ 31. Tebe in Epaminonda.

Ko so bile Atene ponižane, bili so Spartanci neznano prederzni. V miru in brez vsakega povoda so po izdajalsko napadli mesto Tebe, posedli grad Kadmejo in postavili spartansko mislečo vlado. Veliko Tebancev je zbežalo v Atene, med njimi imenitni Pelopida. Temu se je pozneje posrečilo s pomočjo drugih svoje očetovsko mesto zopet osvoboditi.

On in njegov prijatelj, Epaminonda, bojevala sta se z najvočjo navdušenostjo za svojo domovino in Tebe v prvo gerško državo povzdignila. Epaminonda je bil kot vojskovodja in državnik na dobrem glasu. Po novem, od njega iznajdenem vojnem redu zmagal je pri Sevkri (371) v Beociji Spartance in jih je v lastni deželi napadel. Pri Mantineji, sredi Peloponeza, priboril je bil drugo zmago, toda sam je bil smertno ranjen. Ko se je umirajočemu junaku zmaga njegove vojske naznanila, iztergal si je kopje iz pers in potem umerl, rekoč: „Dosta sem storil za svojo domovino.“ Po njegovi smerti so Tebe propadale.

§ 32. Propad Gerške.

Med Gerki je vladala v poslednjem času splošna nesloga, kar jih je slabilo. Filip, kralj Macedonije, dežele na severju Gerške, je zato vedno gojil željo, polastiti se gerških držav. Filip je bil delaven, mogočen in razumen vladar, ki je znal vse okoliščine za se vporabljevati; Gerki so pa od dne do dne postajali bolj zaspani, a nazadnje celó Filipa v deželo povabili, da bi jih pomiril. Zastonj jim je to največji govornik v starem veku, Demosten, odsvetoval; Filipa so vendar pustili skozi Termopile. Prepozno so spoznali Gerki, da jih je zviti kralj prevaril, zastonj so bili prijeli zoper prevzetnega vsiljenca orožje, kajti pri Keroneji (338 pr. Kr.) so bili premagani po macedonski falanksi (bojna versta), in neodvisnosti Gerški je za zmirom odzvonilo.

§ 33. Aleksander Veliki.

Po smerti Filipa, ki je bil zavratno unorjen, sledil je Aleksander, ki je komaj 20 let star očetov prestol zasedel.

Obdarjen z izverstnimi zmožnostmi dobival je v svoji mladosti nauke največjega učenjaka tistih časov, Aristotela. Najljubša knjiga mu je bila Homerjeva Ilijada in njegova največja želja je bila, junak postati, kakoršen je bil Ahilej. Ko je čul novico o novi zmagi svojega očeta, zaklical je bolešno: „Moj oče mi ne bo ničesar pustil, kar bi jaz pribojevali mogel.“ Osemnajst let star se je Aleksander že bojeval v vojski pri Keroneji.

Ko je zasedel prestol svojega očeta, mislili so podjarmljeni narodi, da je pri neizkušnem mladem vladarju najboljša prilika, sovražni macedonski jarm odložiti. Toda Aleksander je kakor blisk pritekkel in hitel od zmage do znage. Ko je naredil mir v svojem kraljestvu, sklenil je, perzijansko kraljestvo podvreči. Ta načert se je bil že njegovemu očetu priljubil.

Pri zboru v Korintu so ga izvolili za prvega vojvode v perzijanski vojski, in od vseh gerških držav so prišli odlični in učeni možje čestitat mu. Samo modrijan Dijogen se ni zanj brigal. To je bil čuden mož. Stanoval je v sodu in vse njegovo pohištvo je bila mala posodica, iz katere je pil. Aleksander je hotel tudi videti tega samotarca. Našel ga je na sami zemlji ležečega. „Zahtevaj, kar hočeš, od mene, dal Ti bom,“ reče kralj. „Samo to želim,“ odgovori Dijogen, „da mi idiš s solnea.“ „Resnično,“ reče začuden Aleksander, „ko bi ne bil Aleksander, hotel bi biti Dijogen.“

Na spomlad l. 334 pr. Kr. napravil se je Aleksander, še le 23. l., star, z združeno vojsko Gerkov in Macedoncev na pot, da bi si podvergel perzijansko kraljestvo, katero je slabelo in to zlasti pod takratnim vladanjem Darija III. (Kodomana). Podã se črez Helespont in ob reki Graniku potolkel je perzijansko vojsko. S to zmago postal je gospodar Male Azije.

Aleksander je došel potem v mesto Gordij, ki je bilo znano po gordiškem vozlu. Orakel je prerokoval, da bo tisti čez vso Azijo gospodoval, ki bode ta zamotani voz razvozlal. Aleksander ga razseka s svojim mečem in s tem je spolnil prerokovanje.

V mestu Tarzu je izbolel kralj nevarno, ker se je razgret v potoku Cidnu kopal. Nobeden zdravnik si ni upal zdravila mu svetovati, samo Filip se je odločil, nevarno, pa odločilno sredstvo uporabiti. Kar dobi kralj od svojega vojvoda Parmenijona svarilno pismo, naj ne zaupa Filipu, ker je ta od Darija z visokim zneskom podkupljen, da kralja ostrupi. Aleksander je v istem trenutku pismo izročil Filipu, ko je on brez strahu zdravilo zaužil. Aleksandrovo zaupanje ga ni varalo, kajti kmalo potem je ozdravel.

Kmalu na to je bila na reki Isu druga velika bitka, pri

kateri je bil Darij popolnem zmagan. Bežal je v notranji del svojega kraljestva, Aleksander pa je šel proti jugu in si priboril Sirijo in Fenicijo.

Mesto Tir na otoku se mu je sedem mesecev branilo, ali po tem dolgem oblegovanju se je vendar udalo. Potem si je pridobil Egipt, kjer je sezidal mesto Aleksandrijo. Ti njegovi strašanski uspeli so ga tako omamili, da se je v libijski puščavi v zelenici, kjer je Cevzov tempelj, za božjega sina razglasiti dal.

Vernivši se v Azijo pobil je Darija pri Gavgameli (v Asiriji) in s tem perzijansko kraljestvo ukončal. Neznano veliki zakladi, ki so bili v kraljevskih mestih Babilon, Suze in Perzepol, so prišli njemu v roke. Nesrečni Darij je bil pa na begu od Besa umorjen.

Vsled velike sreče predrugačil je Aleksander svoje vedenje in življenje. Poprijel se je perzijanske noše in šege in terjal je od svojih podložnikov božansko častenje. Njegova prevzetnost ni imela nobene mere več, še svojim prijateljem ni prizanašal. Pri neki gostiji je prebodil Klita, ki mu je bil v bitki na reki Graniku življenje rešil, in to zato, ker je Filipova dela bolj čislal nego Aleksandrova. Nezadovoljen še z obilnimi prebojevanimi deželami hotel je Aleksander gospodar vse Azije postati in zato je začel vojno proti Indiji.

Indija je od prirode najbogateje obdarovana dežela, ki je že takrat bila zelo obljudena in dobro obdelana. Velikanskih stavb ostanki se še dan danes občudujejo in pričajo o omiki starih Indijancev. Ljudstvo se je delilo v kaste, kakor pri Egipčanih. Te kaste so bili bramani ali duhovniki, vojščaki, poljedelci, obertniki, trgovci in naposled služabniki in hlapci. Na najnižji stopinji in kot nečisti ljudje so bili pariya, s katerimi prvi niso v družini živeli.

Za Aleksandra je bila Indija pod večimi knezi, ki so med seboj nesložni bili. To mu je zmago olajševalo. Toda njegove trume niso hotele še dalje v tuje dežele rivati, želele so si nazaj v domovino, in temu se je moral Aleksander vdati. Dvanajst altarjev se je v spomin postavilo na najskrajnejši meji, do katere so bili proderli, a potem se v Babilon vrnili. Tu je pa Aleksander umerl (še le 33 let star) vsled pretauih težav in nezmernega življenja.

Aleksander ni zapustil za vladanje sposobnega naslednika. Na smertni postelji so ga zato vprašali, kdo naj mu bo naslednik. On jim odgovori: „Najvrednejši.“ Ker je vsak njegovih vojskovodj si dozdeval kot taki, nastala je med njimi dolgo trajajoča vojska, katere posledek je bilo razkosovanje velike države. Med novimi državami so bile znamenite: Macedonija s Gerško, Sirija pod Selevcidi in Egipt pod Ptolomejci. Pozneje so prišle vse pod oblast Rimljanov.

VIII. Rimljani.

§ 34. Stara Italija.

Po naravni razdelitvi razpada dolgo-stisujeni polotok v tri dele: v gornjo, srednjo in spodnjo Italijo.

Gornja Italija, pri Rimljanih Gallia cisalpina imenovana, je bila po reki Rubikon od srednje Italije ločena.

Srednja Italija, z reko Tibro, ki je največja voda v pravem apeninskem polotoku, je obsegala pokrajine: Etrurijo, Samnijo, Lacijo s starim Rimom in Kampanijo.

Spodnja Italija se je vsled obilnih gerških naselbin tudi velika Grecija imenovala.

§ 35. Romul, utemeljitelj Rima.

V srednji Italiji, v pokrajini Laciji je mesto Alba Longa. Po navadnem pripovedanju je tu vladal okoli 800 let pr. Kr. kralj Proka, ki je zapustil dva sina, Numitorja in Amulija. Poslednji pahne svojega starejšega brata s prestola, umori njegovega sina; hčer Reo Silvijo pa naredi za vèstalko, to je služabnico boginje Veste. Kot taka se ni smela omožiti, in Amulij je menil, da je na ta način njegov prestol zavarovan.

Toda Rea Silvija le dobi dvojčka, Romula in Rema. Prestrašeni stric ukaže mater živo zakopati, dvojčka pa v vodi Tibri potopiti. Toda ona nista vtonila, marveč volkinja — tako se pripoveduje — ju je dojila, dokler ju je našel nek pastir, ki ju je redil.

Ko sta bila odrasla in zvedela, katere rodbine sta, zbrala sta veliko trumo pastirjev; s temi sta napadla in umorila Amulija, in svojega deda Numitorja zopet na prestol postavila. Iz hvaležnosti je dal Numitor jima dovoljenje, da si smeta ob reki Tibri mesto sezidati. Nastal je pa med bratoma radi tega prepir, po kom se bode mesto imenovalo in kdo naj ga vlada. V razporu ubije Romul brata, imenuje mesto Rim (Rom) in bil je prvi rimski kralj.

Da se je mesto litreje obljudilo, okliče ga kot pribežališče begunov, hudodelcev in sužnjev. Manjkalo pa jim je ženâ. Ker sosednji narodi takim ljudem niso hoteli dajati svojih hčera v zakon, poprijel se je Romul zvijače in sile. V ta namen napravijo Rimljani veliko svečanost, h kateri povabijo tudi sosede, posebno bližnje Sabine, kateri so došli v velikem številu. Med veselico Rimljani med gledalce hipoma poskočijo ter jim siloma vse Sabine odpeljejo. Vsled te silovitosti nastala je vojska med tema narodoma, a vsled pomirjevanje vpropanih žena se kmalo konča in obe občini se združite v eno državo. Romul je svojo državo različno uredoval. Sto starih skušenih mož je njemu v vladanji svetovalo, imenovali so se senatorji, od latinske besede senex (starček), zbor teh mož zval se je senat. Ti senatorji so bili tako rekoč mestni očetje (patres), njih na-

sledniki zvali so se potem patriciji (plemenitniki), ki so imeli veliko prednost pred prostim ljudstvom, plebejci zvanim. Mesto je bilo razdeljeno v 3 okraje ali tribute.

Romul je imel osebno ali telesno stražo 300 jezdecev, katerih nasledniki so bili tako zvani vitezi. V znamenje svoje moči je pred njim pri svečanostnih priložnostih korakalo dvajset služabnikov, liktorov, ki so nosili zveznje šib.

Čudežen je bil konec Romulov. Pri ogledovanji vojske je na enkrat izginil. Senatorji so ga skoro gotovo umorili, a rekli, da ga je bog Mart na gorečem vozu v nebesa popeljal, in zaukazali so, častiti ga kot boga pod imenom Kvirin.

§ 36. Numa Pompilij.

Po smerti Romulovi so hoteli senatorji najvišjo oblast v državi imeti, toda narod je je v teku enega leta v to prisilil, da so si zopet kralja izvolili; ta je bil Numa Pompilij, moder, pobožen mož. V mnogih rečeh je bil nasprotnih misli od Romula, z vpeljavo verskih šeg in drugini naredbami je krotil divjost svojega ljudstva. Da bi ga ljudstvo rajše ubogalo, terdil je, da dela po narekovanji vile Egerije. Vpeljal je nov kolar s tem, da je dosedanjim deseterim mesecem še dva dodal. Ukazal je častenje boga Jana, njegov tempelj je bil samo v vojskinih časih odpert. Vpeljal je več duhovniških redov. Najznamenitnejši so bili pontifiki, ki so imeli nadzorstvo nad vsem bogočastjem; njih načelnik se je zval Pontifex Maximus.

Boginji Vesti je bil sezidal tempelj. Njene služavke, vestalke, so kurile sveti ogenj, znamenje čistega življenja.

Avguri so prerokovali prihodnost, opazovaje ptičje letanje, prikazni v zraku, blisk, zvezdne utrinke itd. Pompilij je pospeševal tudi poljedelstvo, in s tem čuval lastnina posameznih, da je postavil mejnike, ki so se kakor sveti varovali.

§ 37. Boj Horacijev in Kurijacijev.

Miroljubnemu Numi je sledil vojskoljubni Tul Hostilij. Vojskoval se je z mestom Alba. Ko ste si sovražni vojski bližali, zedinila se rimski kralj in vojvoda sovražnikov v tem, da naj se iz vsake trume samo nekoliko hrabrih mož izbere, in ti naj boj odločijo, da se ne bo po nepotrebnem kri prelivala. V rimski vojski so služili trije bratje, Horacijji, v albanski trije, Kuracijji. Med temi se je zdaj boj začel. Že so bili vsi trije Albanci ranjeni, ko se jim posreči dva Rimljana umoriti. Albanci se že zmage veselé, posebno ko je še tretji Rimljan v beg potegnil. Kurijaciji beže za njim, dokler jim je bilo mogoče, in dokler ni drug za drugim precej zaostal, kar je baš Rimljan nameraval. Vsem ni bil kos, a posamezne jih je potem zmagal in Alba se je morala Rimljanom udati.

Pri vhodu v Rim pa ubije zmagalec svojo sestro, ker je jokala po enem umorjenih Kurijacijev, ki je bil njen ženin. Morilec je z veliko silo ušel smerti, na katero je bil radi uboja obsojen.

Podložnost sovražnikovega načelnika Metija Fufecija pa ni bila odkritoserčna. Ko je Tul z Albanci zoper Vejance in Fidenjane v boj šel, hotel je Metij k sovražnikovi vojski prestopiti. To je Rimljance splašilo, pa Tul jih je zopet s tem oserčil, da reče, da hoče Metij sovražnike od zadaj napasti, kar mu je on ukazal. To je imelo dober vspeh. Rimljani se serčno bojujejo in premagajo sovražnika. Razserjeni kralj pa je ukazal nezvestega Metija umoriti, razdjal je Albo, in njeni stanovalci so se morali v Rim preseliti.

§ 38. Rimljanski kralji do Tarkvinija Ošabnega.

Četerti rimljanski kralj je bil Ank Marcij; ta je kraljestvo s srečnimi vojskami precej razširil. Njegov naslednik Tarkvinij Prisk si je s tem zasluge pridobil, da je stavil velika poslopja in druge stavbe. Postavil je Kapitol, grad in tempelj Jupiterjev na kapitolskem hribu. Umorjen je bil po sinovih Anka Marcija. Sledil mu je Servij Tulij, ki je modro vladal in ljudstvu s primerno razdelitvijo premoženja koristil. Umoril ga je njegov zet Tarkvinij Superb (ošabni), in njegova živinska hči Tulija se je s konji in vozom čez svojega mertvega očeta peljala.

§ 39. Tarkvinij Superb, zadnji rimski kralj.

S sramotnim zločinom je Tarkvinij Superb zasedel prestol, pa tudi v svojem vladanji je delal velike grozovitosti. Razsajal je celo nad svojimi sorodniki. Sorodnika Junija je s sinom vred umoril. Tudi družega sina bi bil umoril, ako bi se ne bil bedastega delal. Tarkviniju se je zdel neškodljiv, zato mu je življenje prizanesel; in imenoval ga je Bruta, t. j. bedastega ali neumneža. Pa ravno Brut je bil, ki je kraljestvo odpravil. Ko se je Tarkvinij s sosednimi Volščani bojeval in mesto Ardejo oblegoval, zaničeval je njegov sin Sekst na sramotni način Lukrecijo, najplemenitejo ženo rimljansko. Lukrecija se je iz žalosti umorila. Junij Brut je zdaj navduševal Rimljane, naj se maščujejo in kraljevsko hišo odpravijo. Enoglasno se je sklenilo, nenavzočega kralja odstaviti in njegovo družino pregnati. Kralj je bežal s svojimi sinovi v Etrurijo; ustanovila se je ljudovlada (republika), kateri na čelu sta bila dva konzula, t. j. svetovalca ljudstvu. Perva konzula sta bila Brut in Kolatin, soprug nesrečne Lukrecije.

§ 40. Dva junaka nove ljudovlade.

Pregnani kralj ni miroval. Etrurijskega kralja Porseno je šuntal zoper Rim in s tem se zopet zgubljenega prestola nadjal.

Že je bil Porsena prederl do mosta prek Tibre in že hotel v mesto iti, kar se sovražniku zoperstavi Horacij Koklit s še dvema tovaršema, ki se na vhodu mosta toliko časa bojuje, dokler Rimljani zadej most ne poderó. Ko bruna že padajo v valovje, skoči sam v Tibro in srečno priplava k svojcem, da si so sovražniki pušice za njim metali.

Porsena pa še dalje mesto obleguje, in sicer s tem namenom, da bi ga izstradal. Revščina je bila že strašna. Kar se splazi z dovoljenjem senata rimljanski mladenič Mucij v šotor sovražnika, da bi kralja Porseno umoril. Kralja pa ni spoznal in umoril je bogato oblečenega pisarja. Mucija so zgrabili in pred kralja tirali, ta mu je žugal, da bi namen njegovega prihoda povedal. Mucij pa derži svojo golo pravo roko nad plamenom gorečega oglja, v znamenje, da žuganja pri njem nič ne pomagajo.

Porsena se ustraši, odterga mladenča od ognja, pusti ga pri življenju in mu da slobodo. Mucij je zdaj iz hvaležnosti povedal, da se je 300 mladenčev proti kralju zarotilo, da je njega žreb prvega zadel, in da drugim bode se težko srečno ubranil.

Prestrašeni kralj sklene na to mir z Rimljani. Mucij se je po svojem junaškem činu zval Scevola, t. j. levičnik.

§ 41. Menenij Agripa in basen o želodcu.

Po pregnanstvu kraljev so nastali prepiri med patriciji in plebejci. Pervi so uživali v vsakem obziru večje pravice, zadnji so bili tlačeni. Plebejci so bili zelo osiromašili vsled pogostnih vojsk, ker niso dobivali plačila (solda) in ob svojem živeti morali.

Ko se je na novo vojska počela, so se branili v vojski služiti. V tej sili je senat obečal ljudstvu olajšave in postavil diktatorja, t. j. poglavarja z neomejeno oblastjo, pa samo za šest mesecev. In to se je vselej zgodilo, kedar je bila država v nevarnosti. Po dokončani vojski se pa niso obljube držale, in ljudstvo je šlo oboroženo na tako zvano sveto goro, da bi si ondi novo mesto utemeljilo. Ta preselitev je primorala senat, da je odjenjal, in poslal je poslance k ljudstvu, na čelu pri ljudstvu priljubljenega Menenija Agripo, da bi ga k vernitvi prigovoril. Z njegovo zgovornostjo se mu je tudi to bilo posrečilo, posebno s priliko o želodcu in o udih. „Udje telesa“, pripoveduje Menenij, „uperli so se bili zoper želodec, za katerega niso hoteli več delati. Roke niso nosile več jedil k ustam, usta niso hotela jedil sprejemati, zobje jih ne mleti. Želodec je s tem res silno terpel, pa tudi drugi udje telesa so pešali, in zato so se kmalu zopet z želodcem sprijaznili.“

Ljudstvo se je potem povernilo v Rim; dolgovi so se mu odpustili in dovolila se mu je posebna oblast, ki je ljudstvo

branila pred krivicami od strani patricijev. Ta oblast so bili ljudski tribuni. Z besedo „veto“, t. j. prepovedujem, so mogli vsak sklep, za ljudstvo škodljiv overči. Oni so bili nedotakljivi.

§ 42. Korijolan.

Marcij Korijolan, ošaben patricij, je hotel ljudske tribune zopet odpraviti. Ko je namreč v Rimu velika lakota nastala in so žita iz Sicilije dobili, predlagal je le pod tem pogojem, med ljudstvo ga razdeliti, da opusté ljudske tribune. Radi tega so ga pa tribuni tožili in kazni je le na ta način odšel, da je mesto zapustil in k rimljanskim sovražnikom, Volščanom se podal. Kmalu se je pa vernil kot sovražnik na čelu volščanske vojske, stopal zmagovaje proti Rimu in ga začel oblegovati. Samo na prošnjo svoje matere in soproge, ki ste z drugimi plemenitimi ženami v njegov tabor došli, je odjenjal od oblegovanja. Pred odhodom je baje svoji materi zaklical: „Rim si rešila, toda tvoj sin je izgubljen!“ Prevarjeni Volščani so v njem menili izdajalca in ga umorili.

§ 43. Smert Virginije.

Komaj je poslednja nevarnost minila, zahteva ljudstvo pisanih postav. Patriciji so se morali temu udati, in bilo je izbranih izmed patricijev 10 mož, decemvirov, kateri so sestavljali postave. Ti so prišli tudi do največje vladarske oblasti. Na ta način je prišlo dvanajst zakonskih tabel na dan; decemviri so bili torej svojo nalogo doveršili, in morali bi bili torej odstopiti. Pa oblast svojo so hoteli še dalje obderžati in začeli so ljudstvo terdo tlačiti. Posebno trinoška dela je počenjal Apij Klavdij, glavar decemvirov. Iz nezadovoljstva je nastal punt, ko je Apij Klavdij Virginijo, hči stotnika Virginija, enemu svojih branjencev kot sužnjico prisodil. Obupni oče umori rajše svojo hčer, nego bi jo gledal v takej sramoti, in s kervavim mečem v roki stopi pred ljudstvo in vojsko, da jo navduši za upor. Decemviri so bili pregnani in na čelo vlade dva konzula postavljena. Po malem so pridobili tudi plebejci enake pravice s patriciji.

§ 44. Galci v Rimu.

Galci, vojskoven narod, so bili že pred davnim časom črez Alpe došli in se po rodovitni dolini ob reki Po naselili. Leta 389. pr. Kr. so rili še dalje proti jugu in začeli vojsko z Etruščani, v današnji Toskani. Etruščani so se v hudi zadregi obernili za pomoč do svojih dosedanjih sovražnikov, Rimljanov. Rimljani so poslali poslanca, da bi Galce k miru svarili, pa poslanci so se sami boja udeležili in eden je celó galskega zapovednika prebodel. Razjezeni Galci zahtevajo zdaj rimljanske

poslance, a ker jih jim Rimljani niso hoteli izročiti, napotili so se z vojno sami proti Rimu. Ob reki Aliji so bili Rimljani tako pobiti, da tudi Rima niso mogli braniti, in zmagovalci so že tretji dan v mesto priderli. Obroženo moštvo rimsko se je uterdilo na Kapitolu, mesto je bilo večinoma prazno, samo nekaj starcev (senatorjev) je bilo na velikem tergu. Tu so sedeli v svoji uradni obleki na slonokostenih stolčkih, in pričakovali gotove smerti. Galcem so se dozdevali čeznatorne prikazni; ko je pa Galec enega starčka za brado prejel in ga ta na tla pognal, umorili so Galci v jezi vse druge starce, poropali hiše in požigali mesto. Potem so začeli Kapitol oblegovati.

Galci so hoteli posadko po noči nenadoma napasti. Toda gosi, ki so se na Kapitolu v čast boginje June redile, začele so gagati, da je poveljnik Marlij se zbudil, in sovražnike, ki so hoteli Kapitol vzeti, prepodil.

Sedem mesecev je branil Marlij grad, dokler namreč ni zmanjkalo živeža. Rimljani so bili zdaj prisiljeni, pogajati se s sovražnikom. Bren, poveljnik Galcev, je zahteval tisoč funtov zlata. Pri vaganji so Rimljani tožili, da rabijo Galci krive uteži; na to pridjal je Bren v vagino skledico še svoj meč, rekoč: „Gorje premaganim!“ Po odhodu Galcev niso hoteli Rimljani svojega mesta z nova zidati, marveč v Veje preseliti se. Samo zgovorni Kamil jih je odvernil od tega namena. Zato njega imenujejo „drugega Romula“.

§ 45 Pir, kralj epirski, in Rimljan Fabricij.

Potem ko so bili Rimljani naj krepkejše ljudstvo srednje Italije, namreč Samnite, po mnogih kervavih bojih podvergli, začeli so vojsko z bogatim Tarentom, gerško naselbino v spodnji Italiji. Tarentinci prosijo pomoči kralja Pira v Epiru. Ta čversti junak je došel z izurjeno vojsko in z za boj privajenimi sloni v Italijo. Pri Herakleji je premagal Rimljane posebno s svojimi sloni, ki so na herbtihi lesene stólpce z vojščaki nosili, vendar so se Rimljani s tako hrabrostjo bojevali, da je Pir začuden vskliknil: „S takimi vojščaki bi si ves svet pribojeval!“ Pir pošlje gerškega govornika Cineja v Rim, mir ponujat. Ta je celó Rimljane podkupiti skušal. V senatu so bili nekateri senatorji že zadovoljni, Pirove ponudbe sprejeti. Oglasi se pa zoper to slepi Apij Klavdij, rekoč: „Žal mi, da nisem tudi gluh, da ne bi za Rimljane tako sramotnih ponudb slišati moral.“ Vsa pogajanja so potem Rimljani odbili, dokler se je Pir na italskih tleh obotavljal. Cinej, vernivši se h kralju Piru čudil se je rimskemu senatu, ki se mu je kot „zbor velečastnih kraljev“ dozdeval. Pri tem pogajanji došel je rimski senator Fabricij, ki je splošno spoštovanje užival, v Pirovi tabor, da bi se gledé ujetnikov porazumeli. Kralj ga je skušal z darovi podkupiti, toda zastonj. Ostrašiti ga je hotel tudi s slo-

nom, ki je rilec po njem stegnil. Pir je še dobil na to vojsko pri Askulu, toda ta zmaga stala ga je mnogo zgub, da je zaklical: „Še ena taka zmaga, pa sem izgubljen!“

V prihodnjem letu se je Fabricij sam napotil z rimsko vojno zoper Pira. Kar dobi od osebnega zdravnika kraljevega pismo, v katerem se mu ponuja za plačilo kralju zavdati. Fabricij je pa poslal pismo Piru, da razvidi, v kakošnih rokah se nahaja. Čudě se sovražnikovi poštenosti reče Pir: „Pred bi solnce zgrešilo svoj tir, kakor Fabricij pot poštenosti.“ Pir je ponudil Rimljanom častne pogoje miru, in sklenilo se je pomirje. Šel je potem Sirakuzam zoper Kartaginec na pomoč. Za dve leti se je pa zopet vernil v Italijo pomagat tlačnim Tarentincem. Tu je bil pri Beneventu od Rimljanov pod konzulom Kurijem Dentatom popolnem pobit. Rimljani so tudi že bili sredstvo zoper slone iznašli; metali so namreč s strašnim vriskom goreče baklje med živali, na kar so se živali obrnile in v lastni vojski nered naredile.

Pir je zapustil Italijo in vernil se v svojo deželo nazaj. Tarent in vsa spodnja Italija se je podvergla Rimljanom.

§ 46. Perva punska vojska.

Feničani so bili že v devetem stoletju pr. Kr. na severnem bregu Afrike utemeljili mesto Kartaginjo, ki se je po kupčiji tako povzdignilo, da ni bilo v starem veku nobenega bogatejšega mesta. Prebivalci tega mesta so se tudi Penci ali Penci imenovali. Kartaginja je imela močno ladijevje in veliko naselbin ob srednjem morji, vsled tega je nastala zavist med Rimljani in Kartagenci. Obe mesti ste hrepeneli po otoku Siciliji, in nastala je med njimi dolgo trajajoča vojska.

Povod prvi kartaginski ali punski vojski so bili Mamertinci. To je bilo surovo vojskovalno ljudstvo, katero je kralj Sirakuz iz vojne službe odpustil, in katero se je ropaje po Siciliji okrog klatilo, ter naposled mesto Mesino (pod oblastjo Sirakuz) oblegovalo. Mamertinci so bili po Sirakuzancih s pomočjo Kartaginec premagani. Obrnili so se pa za pomoč k Rimljanom. Ti so prišli pomagat in so se zmagovalno bojevali. Da je bil njih boj še vspešnejši, postavili so si po izgledu sovražnika bojno ladijevje. S tem je dobil konzul Duilij pri Milah prvo vojsko.

Po mnogih bitkah, srečnih in nesrečnih, primorani so bili Kartaginjani s sovražnikom mir skleniti, in mu en del Sicilije in več otokov pripustiti in odškodnine v denarjih plačati.

§ 47. Hanibal, vojskovodja Kartaginjanov.

Po zgubitvi v prvi punski vojski so se hoteli Kartaginjani drugod odškodovati, posebno na bogatem Španskem. Pod vodstvom Hamilkarja Barka in njegovega zeta Hasdrubala

pribojevali so si deželo do reke Ebra. Rimljani pa so strogo zahtevali, da ne prekoračijo Ebra in se ne doteknejo mesta Sagunta. Mej tem je bil Hasdrubal zavratno umorjen in prevzel je vojno poveljstvo Hamilkarjev sin, Hanibal, še le 28 let star.

Hanibal je bil zaklet sovražnik Rimljanov. Še le 9 let star je bil očetu pred altarjem neprizanesljivo sovraštvo Rimljanom prisegel. Že pod očetovim vodstvom je zaukazoval na Španskem jezdništvu. On je bil serčen, umen in stanoviten mož, ki je zavžival ljubezeu in zaupanje svojih vojakov. On ni dolgo premišljeval in napadel mesto Sagunt. Tako se je začela druga punska vojska.

Hanibal je sklenil, Rimljane v njih deželi, na Laškem napasti. Pustivši svojega brata Hasdrubala na Španskem podal se je s svojo armado čez Pirineje, skoz Galijo, denašnje Francosko, prestopil je velikanske Alpe in došel po strašauskih mukah v planjave zgornje Italije.

Svojo jako zmanjšano vojsko je pomnoževal z ljudstvom, ki je bilo komaj Rimljanom podveženo. Na Ticinu je bila bitka med Hanibalom in Rimljani, ki so bili premagani. Drugo zmago si je Hanibal pribojeval ob Trebiji, postranski rečici Po-a. Zmagalec je še tretjkrat zmagal ob trazimenskem jezeru (Lago di Perugia).

Prestrašeni Rimljani izvolijo zdaj za didaktorja Fabija Maksima. Ta se ni hotel s Hanibalom v velik boj spuščati, marveč je le vznemirjeval po raznih potih svojega sovražnika. Radi tega so mu pridjali ime kunktator (odlašalec). Dva nova vojskovodji sta pa njegov načert zaverгла in bila s Hanibalom pri Kanah v Apuliji veliko bitko, pa Rimljani so bili popolnem pobiti.

Hanibal je bil pa tudi sam zelo oslabel, in ni se upal, Rim sam napasti. Prezimil je rajše v Kapri, kjer so se pa njegovi rojaki pomehkužili. Razen tega ni od Kartaginje nobene podpore dobival. Rimljani so se med tem pridno oroževali, pridobili Špansko, premagali in umorili Hasdrubala in pod vodstvom mladega Scipijona, pozneje Afrikanški imenovanega, so šli tudi v Afriko.

Hanibal se je bil pa v najzadnji kot Italije pomaknil, in konečno nazaj v Afriko za rešitev domovine poklican. Pri Zami (202 pr. Kr.) je bila velika bitka med Hanibalom in Scipijonom. Kartaginjani so bili premagani in morali so skleniti mir pod terdimi pogoji. Rimljani so dobili bojne ladije Kartaginjanov; ti so morali tudi veliko odškodnino plačati in se zavezati, brez dovoljenja Rimljanov nobene vojske ne začeti.

Hanibal toda še ni obupal, skušal je Kartaginjo z modrimi naredbami na novo povzdigniti in različne narode za skupno vojsko zoper Rim pridobiti. Rimljani so na to Hanibala od Kartaginjanov zahtevali. Ali on je zbežal v Sirijo, pozneje v

Bitinijo, pa povsodi od Rimljanov preganjan, ostrupil se je naposled siv starček, da ne bi padel v roke Rimljanom.

§ 48. Razrušenje Kartaginje.

Med petdesetletnim mirom si je Kartaginja zopet opomogla. To je pa v Rimljanih zavist vzbujalo. Star rimski senator, z imenom Katon, je vsak svoj javni govor s sledečimi besedami končaval: „V ostalem sem te misli, da se mora Kartaginja razdjati.“

Dasiravno so se Kartaginjani čuvali, Rimljane razžaliti, vendar so ti le našli izgovor, da so za orožje prejeli zoper Kartaginjane. Masinisa, kralj numidijski in sosed Kartaginje, toda prijatelj Rimljanom, hotel je svoje kraljestvo na škodo Kartaginjanov razširiti. Brez dovoljenja Rimljanov mu ni bilo mogoče tega doseči. Na to so poslali Kartaginjani poslanca v Rim, in tožili Masiniso. Rimljani se pa niso za nje potegnili, Masiniso jih je še dalje sovražno napadal, da so bili Kartaginjani prisiljeni se braniti. Rim pa si to razlaga tako, kakor da bi ti sklenjeni mir bili prelomili. Prestašeni Kartaginjani so hoteli Rimljane hitro potolažiti, izročili so na njih povelje 300 mladenčev najzlahtnejših rodov in vse orožje in ladije. Pa morali bi bili še lastno mesto razdreti in si nekaj milj od morja novo sezidati. To jih je pa tako razkačilo, da so sklenili v svoji obupnosti, vsaj častno poginiti. Vse ulice, vse tempeljne so spreobrnili v delavnice, v katerih so dan in noč orožje izdelovali. V pristanišču so naredili novo ladijevje. Ko je došel rimski vojskovodja s svojo vojsko pred Kartaginjo, se je čudil, zagledavši narod oborožen. Dve leti so se junaško branili. Zdaj pošljejo Rimljani konzula Scipijona Emilijana, ki je izstradano mesto premagal.

Na povelje senata se je mesto popolnem poderlo in razrušilo. Kartaginjske pokrajine so se rimski državi kot rimska provincija z imenom Afrika pridružile.

Med drugo in tretjo punsko vojsko so si bili Rimljani Sirijo in Macedonijo pridobili. V tistem letu, kakor Kartaginja, je bil tudi Korint, veliko mesto v Peloponezu premagan, in Grecija se je pridružila pod imenom Ahaja mogočni rimski državi.

§ 49. Graha.

Po premagi Kartaginje so se kupičili velikanski zakladi v Italiji, s tem je pa tudi izginila stara zmernost in priprostost. Bogatstvo se je toda kupičilo samo pri nekaterih rodbinah, večina ljudstva je bila uboga. V tem času sta živela v Rimu brata Tiberij in Kaj Grah, sina plemenite Kornelije, hčere Scipijona afrikanskega, ki je slavela po svoji omiki in zlahtnem sercu. Izredila ju je v ljubezni do domovine in podučevala

ju v vseh znanostih. Tiberij Grah je bil ljudski tribun in kot taki je skušal veliko neenakost med premoženjem poravnati in ubogemu ljudstvu pomagati.

Po njegovem predlogu ne bi smel nihče več od 500 oravlov državnega zemljišča imeti, vse ostalo naj bi se med uboge državljanke za zmerno najemščino razdelilo. Za bogatine je radi tega predlagal odškodnine iz državne denarnice. Ali pri tem predlogu so se mu bogataši hudo zoperstavljali. V boju, ki je nastal med obema strankama, padel je Tiberij s 300 svojih priveržencev. Kaja Graha tudi žalostni konec njegovega brata ni ostrašil, da je za deset let tisto postavo o njivah predlagal. Pa tudi on je padel v boju s patriciji. Od tega časa so bili pogostoma punti v Italiji in v Siciliji.

§ 50. Vojska s Cimbri in Tevtoni.

Od pokrajin Severnega in Vzhodnega morja sta se dva nemška naroda vedno bolj proti jugu pomikala in tudi v rimsko državo silila. To so bili Cimbri in Tevtoni. (l. 114 pr. Kr.) Ti so bili močne postave, velike rasti in svetlih las; oblečeni so bili v živalske kože in železne oklepe, nosili velike ščite in dolge meče. Zagnali so se najprvo v Galijo, kjer so ukoučali rimsko vojsko. Pred temi Germani ali Nemci so imeli Rimljani velik strah. V tej stiski se obernejo na Marija.

To je bil mož neimenitne rodbine, brez omike, pa močan junak in pri prostem ljudstvu priljubljen. Njegova hrabrost in odločnost mu je pripomogla do konzulove časti, in ravno v tem času se je bil izkazal v vojski v Afriki, katero so imeli Rimljani z Jugurto, numidijskim kraljem. Temu Mariju je bilo nadpoveljstvo v vojski proti novemu sovražniku izročeno. Potem ko je bil armado dobro izuril, napadel je bil Tevtone pri Sekstijevih toplicah (Aqua Sextia) in je po dvodnevem boju popolnem premagal. Tako je bil tudi Cimbri na Ravdinskem polju pri Vercelah popolnem uničil (l. 102 pr. Kr.)

Marija so Rimljani slavili kot rešitelja domovine in mu v Rimu na čast napravili veliko slavljenje.

§ 51. Notranja vojska med Marijem in Sulo.

Sula je bil podpoveljnik pod Marijem v vojski zoper Jugurto; že v tem boju se je izkazal z ujetjem numidijskega kralja in pozneje tudi kot poveljnik v vojski z italjskimi zavezniki. Sula je bil tudi prijatelj patricijev. Sula je bil celó za konzula in vojskovodjo izvoljen, ko so se Rimljani zoper Mitridata, kralja Ponta v Mali Aziji bojevali; ta je bil nevaren sovražnik, v enem dnevu je dal 80.000 Rimljanov umoriti.

Marij se je čutil s tem razžaljen in je senat prisilil, da je Suli odvzel višje poveljstvo in ga njemu izročil. Pa Sula pelje

svojo armado zoper Rim in vzame mesto s silo. Marij je bil izobčen in je po prestanih mnogih nevarnostih pribežal v Afriko.

Po upeljavi prejšnjega reda v Rimu, podal se je z vojsko zopet zoper Mitridata. Toda komaj je Sula mesto zapustil, hotel je konzul Cina naredbe Suline odpraviti, pa je po kervavem boju bil prisiljen, iz mesta bežati. Zbral pa je nezadovoljne državljanje in sužnje, združil se z iz Afrike došlim Marijem in zopet mesto vzela. Začelo se je v mestu petdnevno ropanje in morenje. Marij in Cina sta bila izvoljena konzula, Sula pa je bil pregnan.

Sula, ki je sijajno zmagal v boju zoper Mitridata, prišel je nazaj v Italijo. Marij je bil med tem umrl, Cina pa umorjen. Sula je pobila večih bojnih priveržence Marijeve in Rim zopet vzela. Nastalo pa je strašno samosilstvo, in veliko tisoč meščanov je bilo umorjenih. Sulo so izvolili za didaktorja, pa on je to čast kmalo odložil (78 pr. Kr.)

§ 52. Pompej.

Pompej, mlad mož, se je že pod Sulo odlikoval, in sovražnike večkrat premagoval. Po smrti Sule je zmagal priveržence Marijeve na Španskem. Pozneje je storil konec važnemu vojskovanju s sužnji. V Italiji so bili takrat največje ljudske veselice v tem, gledati borilce. V posebnih zavodih so se sužnji urili v borenji, ti borilci so se zvali gladiatori. V enem takem zavodu v Kapvi je všlo precej teh borilcev; pod vodstvom Spartaka, pogumnega in izvedenega moža, se je ta četa s sužnji pomnožila in več rimskih armad pobila. Še le Krasu se je posrečilo, Spartaka premagati in ubiti. Ostanek te čete sužnjev je pokončal Pompej, vernivši se iz Španije.

Za nekaj let se je Pompej bojeval z morskimi roparji. Med dolgo-trajajočo vojsko nastalo je število morskih roparjev toliko, da je bilo ob bregih Srednjega morja zelo nevarno. S tem je kupčija mnogo terpela, pa tudi bogate vjetnike so odvaževali v Malo Azijo in le za velik denar zopet izpuščali. V Rimu je postala celo velika draginja, ker so ti roparji dovaževanje žita zabranjevali. Pompej je bil za poveljnika zoper nje postavljen in v malih mesecih je oslobodil morje od teh rogoviležev. Še večjo slavo si je Pompej pridobil v zadnji vojski proti Mitridatu, kateri se je, izdan po svojem sinu, s strupom umoril. Pompej je pridobil zmago za zmago, podvergel si je Sirijo, šel v Jeruzalem, ga zmagal in podvergel Palestino. V Rimu so ga radi tega slavili tako, kakor še nobenega pred njim.

§ 53. Katilinova zarota.

Med tem, ko se je Pompej v Aziji vojskoval, nastala je v Rimu zelo nevarna zarota. Na čelu jej je bil Katilina, mož iz imenitne rodovine, izvrstnih talentov, pa najslabših načel.

Z razuzdanim življenjem je zapravljal vse svoje premoženje in se celó v velike dolgove zakopal. Da bi se iz njih rešil, brepenel je pa konzulatu, zarotil se z drugimi enakomisličimi, mladimi ljudmi, ki so bili z njim vred na slabem glasu, da bi vlado vergli. Posrečilo se mu je že bilo iz obožanih Sulinih vojakov vojsko sebrati. Toda budni konzul Mark Tulij Ciceron mu je preprečil to podvzetje. Ta je bil največji govornik in učenjak v starem veku. S svojimi zmožnostimi, neomadeževanim življenjem in veliko delavnostjo dosegel je največjo državno čast. Ciceron je zasledil zaroto, Katilina je zbežal iz mesta, pri Pistoriji se sicer z vojsko zoperstavil, toda bil premagan in umorjen (l. 62 pr. Kr.) Ciceronu so zato rekli — „oče domovine“.

§ 54. Julij Cezar in prvo trivladje.

Poleg Pompeja se je kot najimenitnejši mož rimske države in kot najizverstnejši rimski vojskovodja odlikoval Kaj Julij Cezar. Bil je stare plemenite rodovine, in vendar ljubljeneč naroda. Nikdo ga ni prekosil v serčnosti, vstrajnosti, bistroumju, izkušeni in modri porabi časa; bil je tudi prijatelj znanostim in znanstveno izobražen, pa tudi toliko častilakomen, da ni terpel višjega od sebi, tuči sebi enakega ne. Na svojem potovanji došel je v revno vas, na katero je svoje spremljevalce opozoril. „In vendar“, reče on, „bil bi rajše prvi v tej vasi, nego drugi v Rimu“. Iz teh besedi se je že razvidla njegova želja po gospodstvu. Dosegel je čast za častjo, naposled tudi konzulat. Združil se je s Pompejem in najbogatejšim možem v tistem času, s Krasom, in ti so si gospodstvo nad veliko rimsko državo med seboj razdelili. Ta zveza se je imenovala trivladje, triumvirat.

Cezar je oskerboval Galijo, Pompej Španijo in Kras Sirijo. Zadnji pa je v boji s Parterji življenje izgubil, šlo je torej samo za to, ali naj ima Pompej ali Cezar najvišje gospodstvo.

Cezar si je v Galiji, ki ni bila še popolnem podveržena, podjarmil narod za narodom, in si izurjeno, udano vojsko napravil. Prekoračil je bil tudi Reno; on je bil sploh prvi Rimljan, ki je stopil na nemška tla. Tudi čez morje na Britanjsko se je bil podal. Vse te vojne je Cezar kot zgodovinar sam opisal. —

Pompej se ni podal na Špansko, ostal je v Rimu in poslal namestnika v imenovano deželo. V Rimu je bil sam za konzula imenovan, Cezarju pa je senat ukazal, naj svojo vojsko razpusti. Cezar pa ni hotel tega storiti. Z besedami: „Kocka je padla“ šel je čez reko Rubikon, ki je mejila njegovo provinco od Italije, in katere noben vojskovodja brez senatovega dovoljenja ni smel z vojsko prekoračiti. Začela se je s tem druga notranja vojska.

Njegov nasprotnik Pompej je bil tako malo oborožen, da je s svojimi priverženci v spodnjo Italijo bežal in se od tamkaj v Grecijo prepeljal. Cezar je pridobil vso Italijo skoraj brez boja, premagal Pompejeve legijone na Španskem in preganjal Pompeja samega. Pri Farzalu je bil Pompej popolnem premagan, bežal je v Egipt, kjer pa je bil umorjen, ker so si Egipčani s tem Cezarju prikupiti hoteli. Ko je pozneje Cezar sam v Egipt došel in so mu kervavo glavo njegovega nasprotnika pokazali, se je globoko presunjen od nje obrnil.

Tu je pomiril prepire o prestolu, in po njegovem upljivu je zasedla prestol hči umerlega kralja, Kleopatra.

Cezar si je potem še pridobival zmago za zmago, in to v različnih deželah. Sina Mitridatovega v Mali Aziji je tako hitro premagal, da je njegovo poročilo v Rim samo tri besede obsegalo: „Veni, vidi, vici“ (t. j. prišel, videl, zmagal sem).

Ko je bil še Pompejeve sinove v Afriki in svoje terdovratne nasprotnike na Španskem premagal, prišel je nazaj v Rim, kjer je bil v resnici samovladar cele rimske države.

Za ves čas svojega življenja je bil za didaktorja imenovan in sam si je dal naslov imperator. Nosil je škerlast plašč in koval je denarje s svojo podobo. Manjkala mu je še sama krona. Njegovi prijatelji so mu je že ponujali, kar nastane zarota republikancev, kateri na čelu sta bila Brut in Kasij. 15. sušca l. 44. pr. Kr. se poda Cezar v senatsko svetovalnico. Ko je prestol pod podobo Pompejevo zasedel, napadejo ga zarotniki. Vidši njih veliko število in celo svojega ljubljenca Bruta med njimi, se ni hotel braniti. Žalostno je Brutu zaklical: „Tudi ti, moj sin“ in zgrudil se je na tla, preboden z 23 bodalci.

§ 55. Drugo trivladje.

Umor Cezarja je vse ljudstvo vznemirilo, sežgalo je bilo senatsko poslopje, v katerem je bil Cezar umorjen. Vsi njegovi morilci bi bili pobiti, ako bi ne bili iz mesta pobegnili. Julij Cezarjev dedič je bil Oktavij, unuk njegove sestre, takrat še le 18 let star.

Med tem časom si je bil najvišjo oblast pridobil konzul Antonij. Kar pride Oktavij v Rim; ta se je bil po svoji poblevnosti senatu in po svoji radodarnosti pa ljudstvu prikupil. Na prigovarjanje Cicerona je bil prevzetni Antonij od senata za sovražnika republike spoznan in Oktavij mu je s konzuloma vojsko napovedal. Bil je premagan, pa tudi oba konzula sta padla v boju in Oktavij je sam ostal na čelu vlade.

Podal se je s svojo vojsko proti Rimu, kjer je bil za konzula izvoljen. Antonija ni več napadal, marveč se z njim in z Lepidom, namestnikom Galije, združil zoper republikansko stranko. Zveza teh treh mož je bilo drugo trivladje (43. l. pr. Kr.) Začeli so neusmiljeno preganjati svoje nasprotnike; bilo je tako

morenje po Rimu, kakor v strašnih dnevih prve notranje vojske. V tem času je bil tudi plemeniti Ciceron umorjen.

Na to sta šla Oktavij in Antonij v Macedonijo zoper republikanca Kasa in Bruta, ki sta bila v bitki pri Filipih tudi premagana in se sama umorila. S to vojsko je bila republika popolnem ukončana.

Zmagovalna triumira (Oktavij in Antonij) sta Lepida kar odstranila in se sama rimske provincije med seboj razdelila. Oktavij je dobil zahodne, Antonij izhodne provincije.

Med tem ko se je Antonij na dvoru egiptovskem pri kraljici Kleopatri kratkočasil in tej še nekoliko rimskih provincij v Aziji podaril, delal je Oktavij na to, da vso oblast in gospodstvo v svoje roke dobi. Kleopatri je Rim vojsko napovedal in Antonij je bil odstavljen. Vojskovodja Agripa je dobil namreč bitko pri predgorju Aktiju (31. l. pr. Kr.), iz katere sta Antonij in Kleopatra še pred koncem potegnila. Oktavij si je podvergel Sirijo in napadel tudi Egipt. Antonij se je nabodel na meč, Kleopatra pa si je zavidala. Egipt postane rimska provincija. Oktavij bil je zdaj sam vladar neznano velike države in senat ga je imenoval Avgusta, t. j. posvečenega.

§ 56. Cesar Avgust.

Oktavij se je imenoval po svojem starem stricu Cezar, od tod slovensko ime cesar, nemško pa Kaiser, ki izvira od gerškega kaisar (cezar). Svojo oblast je rabil za ohranjenje miru, vladal je z modrostjo in zmernostjo in pospeševal je znanosti in umetnosti. V tem so ga podpirali mecenji. V tem času so živeli pesniki Virgil, Horac in Ovid in zgodovinarja Salust in Livij. Vojskoval se je le takrat, kedar je bil prisiljen, in sicer ne zavoljo novih pridobitev, ampak zavoljo tega, da bi obvaroval napadov meje svojega velikega cesarstva, ki je segalo od Donave do puščave Sahare in od Evfrata do Gibraltarja, ter je 130 milijonov stanovalcev štelo. Težavno vojsko so imeli Rimljani z Nemci ali Germani. Ker so ti renske provincije napadali, poslal je Avgust Druza v te kraje. Njegov brat Tiberij je nadaljeval boj proti njim in naposled premagal zahodnje Nemško. Ker je pa rimski vojskovodja Var Nemce terdo tlačil, z davkami budo obloževal in latinski jezik, rimske navade in šege pri njih vpeljati hotel, so se ti pod vodstvom Arnimija (Hermana), kneza keruzkovskega uperli. Ta je s svojo zaroto obdal Vara v Tevtonskem lesu in ga popolnem pobil. Avgust, zvedši to strašno izgubo, je obupljivo zaklical: Var, verni mi moje legije. V svoji rodovini Avgust ni bil srečen. Za svojega dediča je postavil Tiberija, umerl je v 76. letu.

Pod Avgustovo vlado je bil rojen Jezus Kristus.

§ 57. Germani.

Germani so stanovali ob Reni in Donavi, severno do Severnega in Vzhodnega morja. Razdeljeni so bili na več rodov,

imeli pa so skupni jezik in vero, skupne navade in šege. Vsak rod je imel posebno državo, pa tudi več rodov je v zvezo stopilo. Deržave so razpadale na okraje (Gae). V vojskih časih so si izmed hrabrih mož izbrali „vojvodo“ (Herzog).

Glavno opravilo Germanov je bil boj in lov. German je z dvajsetim letom dobil orožje, a ga potem nikoli ni več odložil. Ljubil je pa tudi lov, saj je pa bilo po nemških gozdih obilo divjačine, posebno turov. Germani so častili prvotno naravne moči za bogove. Največji bog jim je bil Vuotan. Bil je tudi bog zmage, ki je v boju padle v nebesa (Wal-Halla) sprejemal. Njegov sin je Donar, bog nevihte. Četertek (Donnerstag) ima ime po njem. Boginje nemške so bile: Herta, Fraja, Holda in človeštvu sovražna boginja pa Hellia, odtod Hölle (pekeli). Germani so verovali na pritlikovce (Zwerge), ki v gorah stanujejo, na hudobne duhove (Kobolde), na velikane (Riesen) itd.

§ 58. Cesarji iz Avgustove hiše.

Tiberij, naslednik Avgustov, je bil grozoviten mož. Pod njegovim vladanjem je bil zveličar križan.

Tudi njegovi nasledniki so bili neusmiljeni trinogi. Posebno se je odlikoval Nero. On je ukazal umoriti svojega brata, svojo ženo, svojo mater, svojega učitelja Seneko in tisoč najplemeuitejših Rimljanov. Po takih grozovitnostih se je začel sam razkazovati kot igralec na citre, kot pevec in gledališčini igralec. Tudi najimeitnejšim senatorjem in vitezom je ukazoval v glediščih igrati.

On je bil menda prouzročil devetdnevni požar v Rimu, da bi se bil lepše mesto potem sezidal. Krivdo pa je obračal na kristjane, katere je strašno preganjati ukazal. Na vse le mogoče neusmiljene načine jih je mučil. Za njega sta umerla mučeniško smert tudi apostla Peter in Pavl.

Naposled so se vendar spuntali zoper trinoga; zbežal je, in ko je videl, da se ne more več rešiti, dal se je od sužnja prebosti. Umerl je z besedami: „Kak umetnik zdaj umerje!“

§ 59. Doba dobrih cesarjev.

Vredni cesar je bil Vespazijan. On je skerbel za postavni red in olepševal Rim. Pod njegovo vladno je njegov sin Tit premagal in ukončal Jeruzalem (70 l. pr. Kr.)

Njemu je sledil Tit, plemenit knez, čegar dobrota serca je bila sploh znana pri Rimljanih. Njemu je bil zgubljen vsak dan, keđar ni nič dobrega storil. V tem času je ognjenik Vezuv ukončal mesti Pompej in Herkulan.

Tudi njegov naslednik, Trajan, je dobro vladal. Bil je tako izverstnih lastnosti, da so ga „najboljšega“ imenovali. Skerbel je za omikovalne zavode in za olepševanje mesta. Zmagal je

bil Dacijo (sedanjo Rumunijo in Erdeljsko) in zmagoval je v Aziji. Njemu v čast je bil postavljen steber.

Njegov naslednik Hadrijan je ljubil mir. Temu je sledil Antonij Pij, t. j. pobožni, bil je plemenit človek, ki je blagotvorno vladal in bil kot oče domovine spoštovan.

Temu je pa sledil Mark Avrelij, s pridevkom „filozof.“ Živel je kakor zasebnik, pa za uboge storil prav veliko. Imel je vojsko z Markomani, narodom na južnem Nemškem. Umerl je v Vindoboni, današnjem Dunaju.

§ 60. Propad rimskega cesarstva.

Za Markom Avrelijem začeli so se slabi časi. Vladali so slabi cesarji in popačenost ljudstva je rastla vedno bolj in bolj. Cesarska osebna straža, pretorijanci, so poljubno cesarje imenovali in odstavljali. Država se je svojemu prepadu približevala. Kristijani so bili še vedno hudo preganjani. Naposled je zasedel prestol Konstantin Veliki (224 p. Kr.) Njegov oče je bil pagan, njegova mati Helena pa že kristjana, ki je tudi med svetnice sprejeta bila. Kerščanstvo je on pospeševal, ga razglasil za državno vero in se dal pred smertjo še sam kerstiti. Svoj vladarski sedež je prestavil iz Rima v Bizanc (Carigrad), ki se je po njem Konstantinopol imenoval. Svoje cesarstvo je razdelil med štiri sinove, toda te posamezne dele je kmalo eden zopet v celoto združil. Stalna delitev je pa nastala po cesarju Teodoziju (394). Zapustil je sinu Honoriju večerno (zahodno) cesarstvo z glavnim mestom Rimom, sinu Arkadiju pa izhodni del z glavnim mestom Carigradom. Ta delitev rimskega cesarstva pa je bila vzrok, da se meje ob Donavi niso mogle več braniti proti napadajočim severnim narodom.

§ 61. Preseljevanje narodov.

Onkraj Urala in Volge po širokih planjavah Azijatskih do Kitajskega je bival divji pastirski narod, Huni. Zoper njihov napad so bili Kitajci dolgi zid sezidali.

V četrtem stoletju so se vzdignili Huni in podali se proti zahodu, iskat v Evropi novih bivališč. Naleteli so najprvo na Alane, bivajoče med Volgo in Donom, in združeni s temi so napadli izhodne in zahodne Gote ob Črnem morji. Ti so bili pa naprej potisnjeni v rimsko državo. To gibanje narodov, ki se je pozneje poprijelo še mnogo družin in blizo 300 let trajalo, se zove veliko preseljevanje narodov. Cesar Teodozij je zmagovalne zahodne Gote ustavil in jim Tracijo, pod rimsko oblastjo, določil. Ta podložnost zahodnih Gotov ni dolgo terpela. Po smerti Teodozija je bilo cesarstvo razdeljeno. Rufin, minister Arkadijev, je šuntal zahodne Gote, da napadejo Italijo, katero je minister Staliko za Honorija oskerboval. Alarih,

kralj zahodnih Gotov, je došel v Italijo, pa se prvič umaknil moral, drugič pa je zmagal in opleni Rim. Na potu v spodnjo Italijo je umrl in pokopan je bil v reki Buzentu.

§ 62. Atila, kralj Hunov.

Nevarnejši sovražnik od Alariha je bil Atila, kralj Hunov; njegovi sorodniki so ga imenovali „šibo božjo“. Atila je s 700.000 Huni prilomastil na Nemško in vse pokončavši in pomorivši derl je prek Rene na Francozko. Takrat se je sploh govorilo: „Kamor stopi Atilov konj, ondi trava ne raste več.“ V tej zadregi so se Rimljani z drugimi narodi zedinili in na Katalavnskem polji Atilo užugali. (451 pr. Kr.) Atila se je na Ogersko umaknil, pa se že v prihodnjem letu pripravljaj na nov naval na Italijo. Premagal in razdjal je Oglej (Aquileja), blizu Jadranskega morja. Stanovalci tega mesta so iskali zavetja na bližnjih otokih in ondi sezidali Benetke.

Atila je pustošil potem še vso zgornjo Italijo in se pomikal proti Rimu. Papežu Leonu I, ki je bil z drugimi poslan k Atili, se je posrečilo, pregovoriti ga, da se je vernil v svojo domačijo, v Panonijo (sedanje Ogersko), kjer je vsled nezmernega življenja kmalu umrl. Huni so ga položili najprevo v zlato rako, to v sreberno in naposled v železno. Pokopali so ga po noči, in sužnje, kateri so ga pokopovali, so umorili, da bi nikdo ne znal, kje velik hunski kralj počiva.

§ 63. Odoaker, kralj herulski.

Sredi petega stoletja je došel v Italijo Odoaker, kralj Herulov in Rugijev, ki so prvotno na današnjem Poznanjskem bivali. — Ponudil se je rimskemu cesarju, za denar mu služiti s svojimi trumami. Pozneje je pa za svoje zasluge eno tretjino vseh italjskih dežela za-se terjaj. Tega se mu ni dovolilo, zato je šel s svojo vojsko proti Ravenam, kjer je bil takrat cesarjev sedež. Na prestolu je bil jako mlad Romul Avgustul. Raveno je Odoaker vzel, in mlad cesar je bil v Kampanijo odgnan. S tem je bil storjen konec rimskemu gospodstvu. Odoaker postane kralj Italije. S propadom Rima (476) se končuje zgodovina starega veka.

Odoaker je vladal previdno in modro, pa dolgo ni užival sadu svojih zmag. Izhodno-rimski cesar je šuntal Teodorika, kralja izhodnih Gotov, naj udari na Italijo. Teodorik je v večih bitkah premagal Odoakerja, oblegal ga tri leta v Raveni in ga po vzetji mesta umoril. Teodorik je bil utemeljitelj germanskega kraljestva v Italiji.

Srednji vek.

I. Od propada zahodno-rimskega cesarsta do Karola Velikega.

§ 1. Teodorik Veliki.

Teodorik je priživel svoja deška leta v Carigradu za poroštvo miru in bil je ondi izrejen. Pridobil se je bil na ta način veliko znanosti. Po svoji vernitvi je bil izbran za kralja izhodnih Gotov. Spodbujen od izhodno-rimskega cesarja, sklenil je, za svoj narod novih bivališč v Italiji iskati. Po zmagani Odoakerja vladal je prav modro, zato si je pridobil naslov „Veliki.“ Pospeševal je znanosti in umetnosti, oberti in poljedelstvo. Prideržal je naredbe, upeljane v dobi cesarstva, tudi nasproti kristjanom je bil poterpežljiv. Za prestolno mesto si je izvolil Raveno. Nemške pesmi so ga v starih časih pod imenom „Ditrih Bernski“ opevale kot izgled viteškega kralja. Umerl je brez moških potomcev, in po njegovi smerti je to kraljestvo zopet propadalo.

§ 2. Cesar Justinijan

Skoro tisoč let več nego zahodno-rimsko cesarstvo obdržalo se je vzhodno-rimsko ali gerško cesarstvo. Med tem, ko so bili v Italiji po smerti Teodorikovi notranji nemiri, vladal je v Carigradu Justinijan. Bil je nizkega rodu, njegov oče je bil kmet, njegov stric svinjski pastir. Stopil je kot vojak v službo cesarsko, postal je poveljnik cesarske osebne vojske in bil naposled izvoljen za cesarja pod imenom Justin I. Cesarstvo je zapustil svojemu stričniku Justinijanu.

Gerško cesarstvo je imelo takrat izvrstnega vojskovodjo, hrabrega Belizarja. Tega je bil poslal Justinijan v severno Afriko, da pridobi ondotne Vandale. Belizar je tudi premaga in podverže gerškemu cesarstvu. Potem se je podal v Italijo, da bi ondotne izhodne Gote premagal. Vzel je Rim in Raveno. Pa Belizar je žel za to le nehvaležnost; nezaupljivi cesar, ki je menil, da Belizar sam po kraljevskem prestolu v Italiji hrepeni, poklical ga je nazaj in izročil poveljstvo Narsesu, ki je deželo popolnem podvergel. Italija je postala provinca gerškega cesarstva pod imenom Eksarbat, t. j. namestništvo. Justinijanova vlada se je tudi v drugem obziru odlikovala. Veliko skerb je obračal na postavodajalstvo in po pravnikih je dal zakonik sestaviti. Za Justinijana je bila sviloreja vpeljana, dva minihasta bila namreč v vsjih izvotljenih palicah sviloprejkinajčica iz Kitajskega prinesla (555 p. Kr.)

§ 3. Alboin, kralj Longobardov.

Gerki niso dolgo gospodovali v Italiji. Iz severa, od Donave in Tise so došli pod vodstvom kralja Alboina Longobardi, (Dolgobradci), deželo ob reki Po pridobili (568) in Pavijo za glavno mesto novega kraljstva naredili. Ime Lombardija izvira od tega naroda.

Pred svojim odhodom v Italijo je bil Alboin kralja Gepidov umoril in potem njegovo hčer Rozamundo prisilil, da ga je vzela. V Italiji se je žena nad njim maščevala. Ko jo je v svoji prevzetnosti silil, naj pije iz črepine svojega očeta, je dala Rozamunda barbara umoriti, še predno si je bil vso Italijo pridobil.

§ 4. Klodovik, utemelitelj frankovske države.

Več narodov se je prvotno nahajalo pod imenom Franki. Nad enim delom ob spodnji Reni je vladal v drugi polovici petega stoletja Klodovik ali Ludovik iz rodovine Merovingarjev. Da bi svojo državo razširil, napadel je rimskega namestnika v Galiji, Siagrija. Premagal ga je in s tem konec storil odnotne. nu rimskemu gospodstvu. Bojeval se je tudi z Alemاني med Reno in Vogezi, katere je pri Zülpihu, ne daleč od Bonna, potolkel. Dolgo je bil ta boj neodločiven. Obernil se je pa Klodovik, takrat še pagan, pa po njegovi kerščanski soprogi Klotildi v to prigovorjen, v molitvi na kerščanskega boga in obljubil, h kristjanski veri pristopiti. ako vojsko dobi.

Po dobljeni zmagi se da res kerstiti; potem ko je bil še več narodov si podvergel, mazilili so ga za kralja vseh Frankov v Galiji.

Njegovi nasledniki so pa bili tako slabi vladarji, da so ministri, imenovani „majores domus“, namesto njih vladali.

Eden teh, Karol, s pridevkom Martel, t. j. kladivo, je dobil to čast, kakor dedno pravico; svojo slavo je še s tem pomnožil, da je premagal iz Španjskega čez Pirineje došle Arabce.

§ 5. Sveti Bonifacij.

Sredi perve polovice osmega stoletja je živel v nemških deželah pobožni oznanovalec vere, Winfried. Imenoval se je Bonifacij, t. j. dobrotnik, njega imajo tudi za apostola Nemcev.

Hodil je od kraja do kraja, posebno po Turingih, po Frieslandu in Hesenu. V tej poslednji deželi naletel je na hrast, ki je bil bogu Donar posvečen, in katerega se nihče ni smel dotakniti. Bonifacij pa je hrast s sekuro posekal v pričo ostrašenih ajdov, ki so vsak trenutek blisk in grom za kazen iz neba pričakovali. A to se ni zgodilo; zapustili so torej svoje stare bogove in se dali kerstiti. Bonifacij je postal nadškof in usta-

novil na Nemškem mnogo škofij, samostanov in šol. V svoji visoki starosti je potoval k Frizam, preobračevat jih, toda med božjo službo je bil od divjakov napaden in umorjen (l. 755).

§ 6. Mohamed.

V Evropi se je kerščanstvo vedno bolj in bolj razširjevalo, v Aziji se je pa prikazal oznanovalec nove vere, Mohamed.

Mohamed je bil rojen leta 571 v Meki v Arabiji. Vsled rane smerti staršev izredil ga je njegov stric, katerega je Mohamed po njegovih trgovskih potih spremljal. Pozneje je bil kupčijski vodja v veliki kupčiji neke vdove, katera ga je tudi za moža vzela. Arabci so bili sicer pagani, pa so imeli tudi judovske nazore. Kar sklene precej nadarjeni Mohamed, ki se je po svetu tudi druge vere poznavati učil, novo vero ustanoviti. Šel je v samoto ter začel verske reči premišljevati; pripovedoval je potem, da se mu je angel Gabrijel prikazal in ga za preroka božjega izvolil. Pervi nauk njegove vere je: „Samo en bog je in Mohamed je njegov prerok.“ Mozes in Kristus sta mu bila božja poslanca. — Predigoval je pa o neumerjčnosti duše, o plačilu po smerti, priporočal molitev, miloščino in prepovedoval vino.

Začetkoma je imel le malo prijateljev in priveržencev; moral je celó pred svojimi sovražniki iz Meke v Medino bežati (622), kjer pa je bil z veseljem sprejet. Od tega bega (v arabskem jeziku hedšra) štejejo Arabci leta.

Od tod je razširjal svoje nauke na vse strani, najpervo s svojo zgovornostjo, pozneje tudi z mečem. Da je svoje priveržence za boj navdušil, pripovedoval je, da v vojski padle čaka v raju največje veselje, in da je človeku osoda že naprej odločena, da se bližnji smerti človek ne more odtegniti, tudi če v boj ne gre. Na taki način je pribojeval mesto Meko in skoro vse arabske rodove. Umerl je v Medini (632), kjer je v železni rakvi v mošaji (tempeljnu) pokopan.

Njegovi nauki se zovejo Islam, in so v knjigi Koran popisani. Mohamedovi nasledniki se imenujejo Kalifi, t. j. namestniki preroka. Ti so si pribojevali Sirijo, Palestino, severne afrikanke pokrajine, in šli so (710) pod vodstvom vojskovodje Tarika na Špansko. Tu so bili v taboru, imenovanem Gabel al Tarik, iz česar je nastala beseda Gibraltar. Tu so premagali zahodne Gote in so gospodovali čez Španijo. Hoteli so se tudi v Galiji utaboriti, toda ta naklep jim je bil Karol Martel preprečil.

V znanostih in umetnostih so bili Arabci takrat precej izvedeni, pečali so se z astronomijo, medicino, stavbarstvom, pesništvom in godbo.

§ 7. Pipin Mali.

Karol Bat (Martel) je zapustil dedni urad bišnega mojstra (majores domus) na merovingarskem dvoru svojemu sinu Pipinu,

imenovanemu Mali. Takratni merovingarski kralj je bil to le na videz, Pipin je marveč imel vso državno oblast v rokah. Pipin je bil jako močan; pripoveduje se, da je pri neki igri levu na en mah glavo odsekal. Tudi duševne zmožnosti njegove so bile velike. Hotel je torej ne samo oblast kraljevo, ampak tudi čast kraljevo imeti. Pridobil si je bil zaupanje frankovskih žlahtnikov in duhovnikov. Zato je prašal takratnega papeža Caharija, kdo naj bode prav za prav kralj, ali tisti, ki ima vso oblast kraljevsko, ali pa oni, ki ima samo ime. Odgovor je bil Pepinu goden. Postavili so ga na frankovski prestol; on je bil utemeljitelj nove vladarske hiše na Francozkem, imenovane Karlovci (Karolingarji). Pipin je bil zato papežem tudi hvaležen. Branil jih je zoper napade Longobardov, vzel celó tim del srednje Italije in ga podaril papežu. Na ta način se je bila cerkvena država (papeževa dežela) ustanovila.

II. Od Karola Velikega do križanskih vojsk.

§ 8. Karol Veliki.

Pipin je zapustil frankovsko kraljevstvo svojim sinovoma Karlmanu in Karolu. Pervi je že za tri leta umerl in tako je prevzel frankovsko državo sam Karol, kateri si je vsled svojega močnega in modrega vladanja pridobil pridelek „Veliki“. Karol Veliki je imel dolgo-trajajoče in kervave vojske, osobito s Saksi, ki so stanovali med Labo, spodnjo Reno in Severnim morjem. Hotel jih je, ker so bili še pagani, h kerščanski veri spreobrniti; pa so se hrabro branili nove vere, ubili k njim poslane kerščanske oznanjevalce in razdjali sezidane cerkve. Na to je Karol prijel za meč in jih silil k pokorščini.

Karol je šel na pomoč papežu v Italijo zoper Deziderija, kralja Longobardov, premagal Pavijo in se sam postavil za kralja Longobardov; med tem so se vperli Saksi na novo pod vodstvom Wittekinda. Karol je na to prihitel iz Italije in Sakse popolnem pobil. Pozneje so se Saksi še večkrat prizadevali, oteti se frankovske podložnosti, toda zastonj; še celó Wittekind se je moral s Karolom sprijazniti in se je dal kerstiti.

Tudi na Španskem je bil Karol do Ebra Arabce zmagal in pridobljeno deželo pod imenom špansko marko k svojemu kraljestvu pridružil. Da bi vzhodne meje svoje države pred roparskimi Avari (Obri), ki so stanovali na Ogerskem, obvaroval, potolkel jih je popolnoma in od meje prepodil. Iz pridobljene dežele osnoval je tako zvano „Izhodno marko“; njeni grofi so morali deželo pred sosednimi narodi braniti.

V Italiji se je vnel punt zoper papeža. Karol je šel na to v Rim (800 l. pr. Kr.), kjer je nemir hitro udušil. Praznoval je pa v Rimu božične praznike v Petrovi cerkvi. Kar se približa papež sredi velikega mnoštva ljudi molečemu Karolu in

mu med velikim veseljem ljudstva postavi cesarsko krono na glavo in ga mazili za rimskega cesarja. Dostojanstvo rimskega cesarja je bilo s tem zopet vpeljano, t. j. za 324 leti, od kar ga je bil Odoaker odpravil.

Karol je umel dobro sukati z mečem, pa je tudi po očetovsko skerbela za svoje podložne. Ustanovil je šole, bil prijatelj učenjakov in pospeševal znanosti. Kerščanstvu je bil s celo dušo naklonjen, ustanovljal je škofijstva, cerkve in samostane. Zboljševal je pravne razmere, vojaštvo, skerbela za poljedelstvo in kmetijstvo. Umerl je v svojem 72. letu v Ahnu (814) v tej dobri zavesti, da je vse, kar je dobro, želel in po svojih močeh pospeševal.

§ 9. Karlovci (Karolingarji).

Nasledniki Karola Velikega, Karlovci imenovani, so bili slabi vladarji. Karolov sin, Ljudovik pobožni, je bil sicer dober knez, pa je imel premalo moči, da bi vzdrževal veliko kraljestvo.

Že v četrtem letu svojega vladanja razdelil je svoje kraljestvo med svoje tri sinove, Lotarja, Pipina in Ljudovika. Ko je v drugem zakonu dobil še četrtega sina, Karola Plešca, hotel je novo razdelitev početi, pa so se mu sinovi uperli. Pri Kolmarji v Alzaciji so pa njegove trupe ga zapustile in k sinovom prestopile, in Ljudovik je žalosti umerl. Po očetovi smerti so si sinovi stalno razdelili državo po pogodbi v Verdunu (843). Pipin je bil že pred umerl, na to dobi Lotar s cesarskim naslovom vred srednje Frankovsko, obsegajočo pokrajine med Severnim in Srednjim morjem, Ljudovik, s pridevkom Nemški, vshodno Frankovsko, na desnem bregu Rene, kar je bilo podloga poznejši Nemčiji, in Karol Plešec je dobil zahodno Frankovsko, ali pozneje Francosko.

Toda ti bratje niso imeli sreče in blagoslova. Lotar je odložil krono in šel v samostan. Njegovi potomci so že l. 875 pomerli in njegova dežela je pripadla nekoliko Nemčiji nekoliko Francoski.

Tudi v Nemčiji so Karolingarji z Ljudovikom Otrokom, (911) izmerli; na kar postane Nemčija volilna država.

Med vlado slabih Karolingarjev na Francoskem so Normani deželo pustošili. Ta narod je stanoval ob bregih Danskih, Švedskih in Norveških. Lep del severne Francoske so si bili pribojevali, še dandanes se imenuje Normandija. Zadnji Karlovec na Francoskem je bil Ljudovik Leni. Po njegovi smerti so izvolili Huga Kapeta, mogočnega pariškega grofa. On je ustanovil kraljevsko rodovino Kapetovcev (987).

§ 10. Henrik I., utemeljitelj mest.

Po smerti Karlovcev so izvolili na Nemškem za kralja Konrada, vojvode Frankskega. Umerl je pa ta že za sedem

let. Na smertni postelji je priporočil za svojega naslednika lastnega sovražnika, vojvodo Henrika Saksonskega, spoznavši ga za najvrednejšega.

Ta čversti kralj je dobil tudi pridevek „Tičar“, ker je bil prvo vest o izvolitvi za kralja pri ptičjem lovu izvedel.

Henrik I. je bil moder in hraber knez, povzdignil je bil propadlo Nemčijo in branil državne meje proti napadom sovražnih sosedov. Zlasti bojevalni Madžari so bili, ki so nemško cesarstvo večkrat pustošili.

Med devetletnim pomirjem, ki ga je bil s tem sovražnikom sklenil, se je trudil državo dobro obraniti. Na njegovo prigovarjanje so si plemenitniki terde gradove zidali in pri turnirjih v boju vadili; terge in mesta je obdal z zidovjem, prekopi in zaukazal, da se je vsak desti mož naselil v mestu, kjer so se ob času vojske poljski sadeži shranjevali. Po preteklem pomirju napadli so Madžari Saksijo. Bili so pa pri Merzeburgu (933) popolnem pobiti, in dolgo se niso več upali v Nemčijo.

§ 11. Oton Veliki.

Po Henrikovi smerti je zasedel njegov prestol sin Oton I, kronan po nadškofu Majnskemu v Porečnu (Ahen). Med obedom so prvi nemški knezi pervikrat tako imenovane najvišje službe opravljali.

Oton je krepko vladal, premagal svoje notranje in zunanje sovražnike in razširjeval kerščanstvo. Prisilil je Dance in Poljake, da so nemško gospodstvo pripoznali. Madžari so pa hujše nego prej v Bavarsko priderjevali. V svoji ošabnosti so govorili: Naši konji bodo reke in jezera popili, in ako se nebo ne podere ali zemlja ne pogrezne, ne more se nam nič hudega zgoditi. Priderli so bili že blizo Avgsburga, kar jih je bil Oton blizo mesta na polju Leh tako natolkel, da se niso več na Nemško upali (955). Zdaj je Vzhodno marko, katero je bil Karol Veliki ustanovil, pa Ljudovik Oton izgubil, zopet ustanovil, in podelil jo nekemu mejnemu grofu. Pod njegovim sinom Otonom II. je dobila to marko, ki se je začela Ostreich, Oesterreich (Avstrija) zvati, frankovska rodovina Babenberška (976). V tem času so se začeli Madžari ali Ogri pervikrat omiki približevati.

Vojvoda Gajza je prestopil h kerščanski veri, in njegov sin Štefan Sveti, je pa kerščanstvo zelo razširjeval.

Oton Veliki je bil tudi večkrat v Italiji, kjer je bila po odpovedi cesarja Lotarja velika zmešnjava; v Milanu je bil Oton z železno krono za kralja lombardijskega in v Rimu za rimskega cesarja kronan.

Njegovi nasledniki Oton II, Oton III in Henrik II ali Sveti so imeli vedno boje z velikaši svoje države in upornimi Italijani. Z Henrikom Svetim je Saksonska cesarska hiša na Nemškem izmerla (1024).

§ 12. Henrik IV. in papež Gregor VII.

Po smerti zadnjega nemškega cesarja iz saksonske hiše je bil za kralja izvoljen Konrad II, frankovski vojvoda. On je bil čverst vladar, ki je odpravljajal posebno takratno pestno pravico ali pravico močnejšega, in na perste stopal roparskim vitezom. Pridobil si je bil lepo burgundsko kraljestvo, ki je obsegalo Švicijo in južno Francosko, in gledal je na to, da bi cesarstvo svoji hiši pridobil.

Enako verlo je vladal njegov sin Henrik III, ki je bil jako bogaboječ in od ljudstva čislán. Z veliko odločnostjo se je ravnal po očetovem načertu, da bi bila Nemčija dedna monarhija brez vsega upljiva od strani velikašev. Da bi se preprirov bolj obvaroval, vpeljal je tako imenovani „božji mir“, po katerem ne bi smel od srede do pondeljka, in tudi o svetih časih nobeden za orožje prijeti. Tudi v Italiji, kjer so bili trije papeži ob enem, naredil je mir s tem, da je vse tri odstavil in novega imenoval; s tem je postala volitev papeža od cesarja odvisna. Umerl je v najlepših moških letih; njegov sin Henrik IV. je bil takrat komaj šest let star. Nemški knezi so na to izrejo mladega kralja in vodstvo države njegovi materi Neži izročili. S tem vodstvom pa niso bili knezi zadovoljni, radi tega so komaj 16 let starega Henrika IV. na nemški tron posadili.

Mladi kralj je začel po svoji termi prav ošabno in samovoljno vladati. Njegov zapravljivi dvor na Goslarju v Harzu je tlačil posebuo Saksonce, tudi s saksonskimi velikaši je prevzetno ravnal, zidal po njih deželi terdne gradove, v katere je postavljajal frankovske posadke. Na to so se uperli Saksonci, razderli nove gradove in prepodili kralja. Pa prevzetnost Saksov samih je bila kriva, da so se drugi knezi združili s kraljem, kateri je naposled Saksonce premagal. Kralj se je maščeval nad njimi, ostro gospodoval v njih deželi in zoper obljudo velikaše ujete imel. V tej stiski se obernejo oni do papeža za pomoč. Takratni papež je bil Gregor VII, ki se je pred Hildebrand imenoval. Bil je sin tesarja na Laškem, pa s svojimi dušnimi zmožnostimi, pridnostjo in delavnostjo pridobil si je največjo duhovsko častno mesto. Ta mož si je prizadeval, da bi postala cerkev neodvisna od države in da bi cerkvena oblast veljala več od posvetne. Zavoljo tega je odrekal posvetnim knezom investituro, t. j. pravico, škofe imenovati in jim posvetna blaga njih cerkva podeljevati. Henrik IV. je pa kljubu prigovoru Gregorja VII. škofe imenoval, škofije in opatije podeljeval. Radi tega in radi tlačenja Saksov pozove ga Gregorij, naj se pride v Rim zavoljo svojih djanj zagovarjati. Henrik IV. se nad tem razjezi in izreče, da je papež odstavljén, papež pa nasproti temu izključi kralja iz cerkvene zveze. Nezadovoljni knezi so na to pa izrekli, kralja odstaviti, ako se v enem letu cerkvene kletve ne izuebi. To vzame kralju pogum in sklène, s papežem se sprijazniti. Sredi

zime se podá čez snežne Alpe k njemu. Ta je bil takrat v gradu Kanosa v zgornji Italiji. Tukaj se je podvergel tridnevni cerkveni pokori. Pa od izključenja iz cerkve ga oprostí papež le pod tem pogojem, da se odpove kraljevi oblasti, dokler ne bodo o tem tudi nemški knezi svojo sodbo izrekli.

To pa razjezi kralja, ki se je potem vnovič zoper papeža uperl. Po premaganji nasprotnega kralja na Nemškem, prišel je z vojsko v Rim. Gregorij je moral zbežati, umerl je pa že v bodočem letu (1085) v Salermu z besedami: „Ljubil sem pravico, sovražil krivico, zato umerjem v pregnanstvu.“ Pa tudi Henrik IV. ni užival več mirnih dni; lastni sinovi uperli so se bili zoper njega, na kar je žalosti umerl stari oče. Njegov sin Henrik V. končal je prepír o investituri s tem, da si je v zadevi imenovanji škofov le nekoliko pravic prideržal. umerl je brez otrok. Z njim je frankovska kraljevska rodovina izumerla (1125.)

III. Doba križanskih vojsk.

§ 13. Peter Amienski.

Kraje, kjer je Kristus živel in za blagor človeštva deloval, so vedno spoštovali kristijani in večkrat šli na božjo pot v Sveto deželo. Dokler je bil Jeruzalem v oblasti gerških cesarjev, bilo je romanje v one kraje pospeševano in še pod Arabcem ni bilo zabranjeno. Ko so pa Turki, divje ljudstvo od kaspíškega morja, Palestino (1072) pribojevali, potem so bili romarji večkrat obropani in mučeni, in najbridkejše pritožbe so se čule od kristjanov iz Svete dežele. Povsod so se potem med kristjani izraževale gorke želje, da bi se Palestina z zveličarjevím grobom Mohamedancem odtergala in prestrojila v posebno kerščansko deržavo.

Kar se verne iz božje poti domu pobožen puščavnik in duhovnik z imenom Peter Amienski in prav ganljivo popisuje terpljenje v Palestini. Imel je seboj pismo jeruzalemskega patrijarha, v katerem ta papeža Urbana II. pomoči prosi. Papež je na to navdušenemu poslancu Petru naročil, naj gre od mesta do mesta, od kraja do kraja in naj one bolečine kristjanov oznanuje. Peter se poda na pot, jaha na muli in potuje bos íu gologlav, oblečen z romarsko obleko in s križem v roci. Potoval je po Laškem, Francoskem in po Nemškem, ter povsodí serca ogreval in navduševal. Tudi papež Urban II. je prigovarjal cerkvenemu zboru v Klermontu (na Francoskem) v navdušenemu govoru oproščenje Jeruzalema. Po dokončanem govoru je iz tisoč ust odmevalo: „Bog tako hoče.“ Iz vseh stanov in od vseh strani so se zbirali za sveto reč vneti borilci. Vsakemu udeleževalcu se je v znamenje rudeč križ na desno ramo pripel; od tod tudi ime „križarji“ in „križanske vojske“. Že spomladi

leta 1096. podala se je na pot precejšnja truma, ki ni mogla oroževanja knezov dočakati, pod vodstvom Petra Amienskega in viteza Valterja Nemaniča (Habeniks); pa veliko jih je vsled bolezni in stiske pomerlo, in kar jih je došlo v Malo Azijo, ti so bili od Turkov pobiti.

§ 14. Bogomir Bujlonski.

V drugi polovici leta 1096 podala se je v Sveto deželo druga dobro oborožena vojska. Na čelu so jej bili hrabri knezi, posebno pobožni in viteški vojvoda spodnje Lotringije, Bogomir Bujlonski. Cela armada je štela 600.000 vojakov, ki se je po različnih potih približevala svojemu cilju. Prehranjevanje tako velike vojske je delalo veliko težavnosti; posebno so pa križanci po veliki vročini mnogo terpeli in prijemale so se jih razne kužne bolezni. Kljub temu so pridobili Nicejo (1097) in v bodočem letu tudi Antijohijo.

Pa sila velika jim je bila kmalu za petami, kajti križance so Turki v zadnjem mestu v velikem številu oklenili, da jim je lakota žugala. Kar naznani obupljivi francoski duhovnik, da je pod velikim oltarjem v Št. Peterski cerkvi v Antijohiji našel sulico, s katero je bil zveličar preboden; ta bode kristjanom do zmage pomagala. Celo vojsko to tako navduši, da so veliko lakoto terpeči križanci Turke vendar le sijajno zmagali.

Velik del križancev je ostal v pridobljenih mestih, veliko jih je bilo v bojih, po lakoti in raznih boleznih umerlo; zato je došlo pod vodstvom Bogomirovim le kacic 20.000 pešcev in 1500 jezdecev pred Jeruzalem, katerega je 40.000 Turkov branilo. Ko so Kristjani sveto mesto zagledali, so veselja vriskali in zemljo poljubovali.

Po 39dnevnem obleganji in dvodnevnem naskoku so vendar 15. julija 1099 bojevaje se črez zidovje v Jeruzalem prišli, zaklicavši: „Bog hoče tako!“ Bogomir je bil prvi med prišleci. Njega so potem za jeruzalemskega kralja izvolili, toda on se je temu odločno branil rekoč, da ne gre, da bi on kraljevsko krono nosil tam, kjer je zveličar terujevo nosil; imenoval se je samo branitelj svetega groba. Po njegovi smerti je bil Balduin, njegov brat, vladar Jeruzalema s kraljevskim naslovom.

Pa jeruzalemsko kraljestvo ni imelo nobenega obstanka. Vzrok temu je bila nesloga med knezi na eni strani, na drugi pa divja hrabrost Turkov; zato so zgubili kristjani posestvo za posestvom. Šest križanskih vojsk, ki so hodile potem v ta namen še v Palestino, ni moglo zabranjevati, da ne bi Turki Jeruzalema v posestvu imeli.

§ 15. Friderik Rudečebradec.

Friderik, s pridevkom Rudečebradec (Barbarosa), je bil iz plemenite rodovine Hohenstauferske, ki je prišla na nemški prestol

s Konradom III. Grad Hohenstaufenski se še dan danes nahaja na neki gori v Virtenberški vojvodini. Ta cesarska rodovina je imela v posestvu vojvodino Švabsko, zato se regenti iz te hiše tudi švabski cesarji imenujejo.

Friderikov stric, Konrad III, ni bil brez ugovora za cesarja imenovan, kajti po prestolu je hrepenel tudi mogočni vojvoda bavarski, Henrik Ponosni, iz hiše Welfov. To je bilo povod dolgo terpečemu sovraštvu med Welfi in Hohenstaufi, ki so se tudi Gibelini imenovali. Med bojem oblegal je Konrad velfsko mesto Weinsberg. Ko se je mesto udalo, dovolil je cesar ženam, da smejo iz mesta svoje najdražje zaklade odnesti. Zvite žene so na to svoje može natovorile na herbet, ter jim na ta način svobodo in življenje rešile. Pozneje se je Konrad III. podal v Palestino, toda po vernitvi kmalu umerl (l. 1152). Njemu je sledil Friderik I. Rudečebradec. Ta je bil močan in junašk cesar, kakoršnega Nemčija že davno ni imela. Previdno si je delal načerte in hitro jih je izpeljal in z vsem svojim dejanjem na to meril, da bi nemško cesarstvo zopet povzdignil in svoji rodovini cesarsko oblast stalno pridobil. Tudi onstran Alp je hotel, da se njegovo ime spoštuje. Šestkrat se je z vojsko podal v Italijo, da je uporne Italijane krotil. V Paviji so ga kronali za lombardijskega kralja in v Rimu pa za cesarja. Uporno mesto Milan je hudo kaznoval. V žalostni obleki se pokoreči Milančani so bili od cesarja vendar milost zadobili in novo zvestobo prisegli. Ali ko so se na novo uperli, se je Friderik strašno nad njimi maščeval. Lepo mesto je večjidel razdjal, na ulice in terge sol trosil in kjer so pred palače stale, je ukazal travnike in njive narediti. Toda komaj se je bil cesar domu v Nemčijo poveruil, že so se zopet Lombardi uperli. Razdjani Milan so popravili, in novo terdnjavo, Aleksandrijo, (po papežu Aleksandru III. tako imenovano), sezidali. Na to se cesar še enkrat prek Alp v Italijo poda. Njega spremlja Henrik Lev, mogočni vojvoda Saksonski in Bavarski. Pa neposredno pred bitko sta se sperla. Henrik Lev je Frideriku odrekel vsako pomoč. Čeravno ga je cesar klečé prosil daljne pomoči, se je vendar nazaj v Nemčijo vernil. Vsled tega je Friderik pri Lenjani (Legnano) bitko izgubil in škodljivo pomirje sklenil.

Vernivši se v Nemčijo domu je pa nepokornega vojvodo ostro kaznoval; pozval ga je na odgovor, a ker ni došel, zaukazal ga je iz cesarstva pregnati in vzel mu je vojvodine njegove. Bavarsko je dobil Otton Wittelsbach, praded denašnje vladajoče bavarske hiše.

V svojem 70. letu udeleževal se je cesar še neke križanske vojske, ko je bil slišal, da je Jeruzalem zopet v turški oblasti. Po premaganih obilih težavah došel je cesar s svojo vojsko vendar le v Malo Azijo in pobil močno turško armado. Ko je pa hotel neko reko s konjem vred prebresti, utonil je v njenih

valovih (1190). Žalost je bila nad njegovo nepričakovano smertjo nepopisljiva. Nemška vojska je šla potem v Ptolemaje in se udeležila pod vodstvom vojvoda Leopolda Avstrijskega obleganja mesta, katero so dobili in tudi vzeli potem, ko sta došla kralja Filip Avgust Francoski in Rihard Angleški (imenovan Rihard Levovo serce) na pomoč. Jeruzalema pa vendar niso dobili, kar je bil ravno namen te križanske vojske.

§ 16. Rihard, imenovan Levovo serce.

Beseda Angleško (nemški England) izvira od Angel-land, t. j. dežela (Land) Angelov, ki so bili germanskega rodu in se v petem stoletju po Kr. iz severne Nemčije na Britansko preselili in ondi več držav ustanovili. Kralj Egbert Veliki je bil vse te v eno skupino združil. Došli so na to Danci ali Normani in velik del pribojevali. Alfred Veliki je na to pa zopet Angleže oslobodil. Leta 1066 pomerje Alfredov rod, za njim so sto let vladali normanski kralji, prvi med njimi Viljelm zmagovalni. Za njimi je vladala hiša Anjou (Anžu). Iz te hiše je bil tudi Rihard Levovo serce, ki je vladal proti koncu 12. stoletja. Ta je bil hraber knez, pa prevzet, častilakomen in hrepeneč po čudeznih nevarnostih; zato je večjidel na tujem živel. Tri leta se je udeleževal tretje križanske vojske in obleganja terdnjave Akon (Ptolemaj), ki je bila l. 1191 vendar premagana. Vojvoda avstrijski Leopold V. (Pobožni) je bil prvi s svojo zastavo na zidovju terdnjave, pa Rihard Levovo serce, ki je bil tudi eden prvih, je zastavo z zidovja zagnal. Nad tem razžaljenjem se je hotel Leopold o priličnem času maščevati. Filip Avgust Francoski je bil po Rihardu tudi razžaljen, zato so njega samega na hojišči pustili, pa je vendar še večkrat zmagoval. Turkom je vzel terdnjavo Jope, vendar je bil primoran s Turki pomirje skleniti pod tem pogojem, da je ostalo kristjanom pobrežje od Jop do Akona in da je bila kristjanom svoboda pri obiskovanju svetih krajev. Ko je pa Rihard sezvedel, da se doma na Angleškem njegov brat Ivan (imenovan Ivan brez dežele) prestola polastiti hoče, poda se hitro na pot proti domu. Na potu pa vihar zanese ladijo pri Ogleju v stran, zato je moral skozi Avstrijo potovati. Potoval je sicer preoblečen, toda bil je vendar spoznan, in od njega razžaljeni vojvoda Avstrijski Leopold V. ga je dal zapreti. Leopold V. ga je sicer izročil nemškemu cesarju Henriku VI., ki ga je pa še eno leto ujetega imel in potem za 150.000 mark srebra odpustil. Domu pridši je zaprečil bratu njegove namere, pa pri nekem privatnem prepiru ga je kmalu neizogibljiva smert doletela.

§ 17. Konradin, zadnji Hohenstauf.

Velikemu cesarju Frideriku Rudečebradcu je sledil na nemškem prestolu njegov sin, Henrik VI. Po svoji soprogi

je podedoval Napolj in Sicilijo; obranjenje teh dežel je pa njegovima naslednikoma, Frideriku II. in Konradu IV. mnogo bojov prizadevalo. Po smerti Konrada IV. je bil njegov sin Konradin (Konradček) komaj 2 leti star. Na to izroči papež državo francoskemu princu Karlu Anžu.

Karlovo strogo gospodovanje pa ni bilo priljubljeno. Med tem je Konradin do čverstega mladeniča dorastel. Priverženci njegovi na Italijanskem so mu svetovali, naj kraljestvo svojega očeta Francozom odvzame. Podal se je s svojim prijateljem Friderikom avstrijskim in s precejšnjo vojsko v Italijo. Plemeniti naslednik Hohenstaufov je bil tu sijajno sprejet. V bitki pri Skurkoli pa je bil od sovražne vojske hudo pobit in s svojim prijateljem vred vjet. Neusmiljeni Karol je ukazal v Napolju obadva javno na tergu ob glavo djati. Konradin je za svojega deda postavil pred nesrečno smertjo svojega sorodnika, Petra Aragonskega.

Pa smert nesrečnega Konradina se je hudo maščevala. Karol Anžu je bil po svojem nečloveškem ravnanju tako sovražen, da so velikonočni pondeljek 1. 1282 v Palermi vse Francoze pomorili. To morenje Francozov se je hitro po vsej Siciliji razširilo. Ker se je začelo ob tistem času zvečer, ko zvoni k večernicam, zato se to morenje v zgodovini sicilijanske večernice imenuje. Peter Aragonski se je potem Sicilije polastil, Francozi mu je niso mogli več vzeti.

IV. Od križanskih vojsk do odkritja Amerike.

§ 18. Rudolf Habsburški.

Po smerti cesarja Konrada IV. bil je po Nemčiji velik nered. Cesarska veljava je bila svojo vrednost tako izgubila, da nihče domačih knezov ni maral cesar biti in nemška cesarska krona se je bila dvema nenemškima vitezoma ponudila, namreč angleškemu grofu Rihardu in španskemu kralju Alfonzu, ki se pa za Nemčijo malo ali nič brigala nista. Ta doba v nemški zgodovini se imenuje medvladje, latinski interregnum (od 1256—1273). Nadškof Werner v Majncu je na to nemške kneze opozoril na Rudolfa Habsburškega, modrega, hrabrega, pobožnega in pravičnega moža. Grofi Habsburški so imeli posestva v Šviciji in v Alzaciji. Na neki stermini blizu reke Aar v kantonu Aargau se še dandanes vidijo podertine njihovega domovinskega grada Habsburg ali Habichtsburg (t. j. Jastrebov grad).

O njegovi pobožnosti se pripovedujejo lepe reči. Na lovu je srečal duhovnika, ki je nesel umirajočemu sv. zakramente. Potok je pa odnesel berv, in duhovnik si ravno črevlje odvezuje, da bi vodo prebrodil, kar pristopi Rudolf k njemu, izroči mu svojega konja, na katerega se je potem duhovnik vsedel. Po opravljeni svoji službi hotel je duhovnik konja nazaj izročiti,

toda grof ga je pripustil cerkvi, rekoč: „Tega Bog ne daj, da bi jaz zopet zasedel živali, ki je mojega stvarnika nosila.“

Pri njegovem kronanju je manjkalo žesla (kraljeve palčice). Rudolf si pa hitro pomaga iz zadrege, in vzame razpelo rekoč: „To znamenje, ki je svet odrešilo, bode gotovo dobro nadomestovalo žeslo (scepter).“ Perva skerb Rudolfova je bila, da je skerbel za red. Razglasil je splošni deželni mir, sam pokončeval škodljive roparske viteze in jim njih gradove razdiral. Napotil se je tudi zoper ponosnega kralja českega, Otokarja, ki ni hotel nemškega cesarja pripoznati in ne k njemu dojt kljubu večkratnim povabilom. Na Moravskem polji je bila odločilna bitka (1278). Dvakrat je bil cesar med bojem v smertni nevarnosti. Otokar se je bojeval z obupljivo serčnosta, toda vendar le padel, dobivši 17 ran, in tako zgubil vojsko in življenje. Rudolf je na to podelil Česko in Moravsko sinu Otokarju, avstrijske dežele, katere je tudi Otokar nekaj časa imel, izročil je svojim sinovom in tako ustanovil na Avstrijskem habsburško vladarsko hišo. Rudolf je bil za Nemčijo veliko storil in tako rekoč na novo utemeljil nemško deržavo. Umerl je v 74. letu svoje starosti l. 1291.

§ 19. Pripovedka o Viljelmu Tellu.

Cesarju Rudolfu Habsburškemu je sledil grof Adolf Navaški. Tega so pa nemški knezi kmalu odstavili in Rudolfovega sina Albrehta za cesarja izvolili. Albreht I. je bil strog, pa pravičen. Imeniten dogodek pod njegovim vladanjem je bila utemeljitev švicarske zaveze. Albreht je namreč hotel švicarske pokrajine Švic, Uri in Unterwalden, ki so bile nemškemu cesarju neposredno podložene, habsburški hiši podverči. Vsled tega in vsled neusmiljenosti cesarskih namestnikov je nastala zarota. V temni noči (1307) so se zarotniki na travniku Rütli ob jezeru Vierwaldstättskem zavezali, svojo neodvisnost do zadnje kapljice kervi braniti. To osvobodenje se tako-le pripoveduje: Hudo so se bali Švicarji namestnika Geslerja. V svoji prevzetnosti je obesil vojvodski klobuk avstrijski na visoki kol in zaukazal je, da temu klobuku vsak mimogredoči spoštovanje skaže. Viljelm Tell, po vsej Švici čislán strelac, pa tega ne stori. Prejeli so ga na to in pred Geslerja tirali. Grozoviti Gesler obsodi strelca, da mora v jabelko na glavi svojega sina streliti. To se je Tellu tudi posrečilo, na kar je ljudstvo veselja vriskalo. Pa Gesler je prašal derzovitega strelca, zakaj je k sebi utaknil drugo pšico. Tell je odgovoril: „Ta pšica je bila za Vaše serce namenjena, ako bi bil svojega sina zadel.“

Namestnik je ukazal Tella prijeti in ga däl peljati v ladiji v Küssnacht, kamor se je sam podal. Na jezeru pa nastane velik vihar. Kermarji so rekli, da samo Tell more ladijo rešiti.

Gesler ukaže Tellu verige odvzeti in mu vodstvo ladije zaupati. Tell kermi ladijo s svojo močno, večšo roko, pa kar na enkrat skoči na bližnjo skalo, odbacne ladijo in zbeži.

Potem je moral Tell najhujšo kazen za to pričakovati. Napotil se je pa proti Küssnachtu in v šumi pričakoval prihajajočega namestnika Geslerja. On pomiri in vstrelji smertno njegovega so-vražnika. Zavezniki so bili potem vse Geslerjeve uradnike prepodili. Predno se je cesar Albreht nad Švicarji maščevati mogel, bil je od svojega stričnika Ivana (imenovan Parricida) umorjen.

§ 20. Friderik Lepi in Ljudovik Bavarski.

Po smerti Albrehta I. je bil za nemškega cesarja izvoljen Henrik VII. Luksenburški, ki je pa samo pet let vladal. Po njegovi smerti je bila nova volitev povod dolgo trajajoči notranji vojski, ki je Nemčiji hudo škodovala. Ena stranka voli Friderika Lepega Avstrijskega, druga pa Ljudovika Bavarskega. Švicarji so se deržali Ljudovika. Na to se Friderikov brat Ljudovik z vojsko napoti zoper nje. Pri Morgatenu (1315) je bila bitka. Leopold, ki si je komaj življenje rešil, bil je popolnem pobit. Vojskovanje med nasprotnima cesarjema se je še z veliko serditostjo nadaljevalo. Pri Mühldorfu (l. 1322) na Bavarskem je bila odločilna bitka. Zmaga je bila skoraj že na strani hrabro se borečega Friderika, kar Ljudovikov vojskovodja Schweppermann vojevanje tako zaverti, da je solnce, veter in prah avstrijsko vojsko v oči nadlegoval. Ob enem pa še prav zvijačno pošlje za herbet avstrijske vojske nekaj svojih jezdecev, kateri so imeli avstrijske zastave in znamenja, da so prevarjani Avstrijanci mislili, da jim za herbtom Leopold na pomoč hiti. To je bil vzrok nesreči avstrijske vojske; Friderik je bil ujet. Ljudovik je izpoznal, komu se ima za zmago zahvaliti. V revni kmetski koči je zvečer po bitki jajca mej utrujene in lačne razdeljeval, rekoč: „Vsakemu dam po eno jajce, hrabremu Schweppermanu pa dve jajci“. Friderika je dal Ljudovik v grad Travnitz na zgornje Pfalsko odpeljati, kjer je bil odpuščen pod tem pogojem, da se odpove cesarski kroni, in ako bi svoje obljube ne deržal, da se prostovoljno v ječo poverne.

Friderik je na to prihitel v Beč k svoji soprogi Elizabeti, ki se je tako po njem jokala, da je od tega oslepela. Njegovemu bratu pa se je ta pogodba zdela prisiljena in nadaljeval je boj proti Ljudoviku. Friderik se je na to vernil na Bavarsko, da se je vsled pogodbe Ljudoviku ponudil kot ujetnik. Ta zvestoba je Ljudovika ganila in sklenil je prijateljstvo s Friderikom. Delal je ž njim kakor z bratom, še celo pogodbo za skupno vladanje je ž njim sklenil, kar pa volilni knezi niso odobrili.

Pa že v prihodnjem letu (1326) se je Friderik umaknil s

svojo slepo suprugo v lep grad Gutenstein na Avstrijskem, kjer je v malih letih umerl. Ljudovik je za njim v velikih težavah še 17 let vladal.

§ 21. Cesar Karol IV.

Ljudoviku Bavarskemu je sledil na nemškem prestolu Karol IV. Saksenburški. Njegova mati Elizabeta je bila unukinja českega kralja Otokarja, in njegov oče Ivan je bil po volitvi zasedel prestol česki. Karlovo delovanje je bilo omejeno največ na njegovo dedno deželo česko. Bil je neutrudljiv v tem, da je dobre naprave in blagostanje v svojem kraljestvu pospeševal. Cehe je ljubil kakor svoje otroke, o revščinah se je na ta način osvedočaval, da je v priprosti obleki okrog hodil in pomoč delil. Glavno mesto Prago je razširil, ustanovil ondi (1348) prvo nemško vsenčilišče, skerbel za pospeh poljedelstva, rudarstva in vinstva. Nemška država je dobila od njega postavo, po kateri se je stalno uredila volitev nemškega cesarja. Ta postava se je zvala zlata bula, ker so pribešeni pečati od nje bili spravljeni v zlati pušici ali škatljici (buli). Po tej buli so imeli pravico cesarja voliti trije duhovski in štirje posvetni knezi, namreč nadškofje v Majncu, Triru in Kolinu (Köln), in kralj Česki, Pfalski grof ob Reni, vojvoda Saksonski in mejni grof Brandenburški. V Frankobrodu ob Majni bi imela biti volitev, v Porečnu (Ahen) pa kronanje. V začetku vladanja tega cesarja je bila skoro po vsej Evropi črna kuga, ki je strašno veliko ljudi pomorila. Vsa prizadevanja zdravnikov so bila zastonj.

Karol IV. je vladal 32 let, po njegovi smerti (1378) so Čehi, kot po očetu domovine jako žalovali. Sledil mu je sin Venceslav, ki pa ni mogel miru vzdrževati, niti na Českem niti na Nemškem. Med mesti in plemenitniki so bili kervavi prepiri, mesta in žlahniki so zvezo med seboj delali, zveze mest so bile n. pr. Hanza, švabska, renska mestna zveza, zveze vitezov pa: Šleglerji itd.

V svojem kraljestvu je Venceslav večkrat prav grozovitno delal; tako je dal n. pr. Janeza Nepomuka umoriti. Radi tega je bil tudi od kraljevske časti odstavljen.

§ 22. Bitka pri Sempahu in Arnold Winkelried.

Za vlade cesarja Venceslava je vladal v Avstriji vojvoda Leopold, stričnik onega Leopolda, ki je zgubil bitko pri Morgartnu, potolčen od Švicarjev. Ta se je hotel nad njimi maščevati in to še posebno radi tega, ker so mu več avstrijskih gradov razdjali. Pri Sempahu je bila bitka (1386). Leopold je viteze v železnih oklepih postavil v šesterno bojevalno versto ter mislil, na ta način so neprederljivi.

Mala četa Švicarjev je na kolena pokleknila, serčno molila in se potem z veliko serčnostjo na viteze zagnala. Pa napad se

jim ni posrečil, ker so avstrijski vitezi sulice naprej molili. Švicar Arnolf Winkelried pa zakliče: „Jaz hočem svobodi presto pot narediti, skerbite mi za ženo in otroke, dragi zavezniki!“ S temi besedami prime s svojima močnima rokama toliko sulic, kolikor jih je le deržati mogel, deržal jih je tudi potem, ko je padel, da je le veliko vitezov seboj potegnil. S tem je razderl terdno versto sovražnikov, med katere so planili zavezniki. Vojvoda Leopold je sam padel v boju, drugi pa so zbežali; toda večina vitezov ni mogla zbežati, marveč bila pobita.

Ta zmaga je bila odločila švicarsko neodvisnost, katera je bila v vestfalskem miru (1648) tudi priznana.

§ 23. Ivan Hus in husitska vojska.

Ivan Hus je bil l. 1373. v Husincih na Českem rojen. Bil je sin ubogih starišev, toda velikih dušnih zmožnosti. Od ondotnih graščakov je dobil potreben denar, da je mogel na pražki univerzi študirati. Posvetil se je duhovskemu stanu, v katerem so ga kot učitelja in duhovnika kmalu visoko spoštovali. Pridigoval je z veliko odkritoserčnostjo zoper napačnosti in pokvarjenosti, ki so bile pod vlado Venceslava, pa tudi za zboljšanja cerkvena je govoril. Kmalu pa je razglaševal taka načela, da so mu krivo-verstvo očitali. Pod cesarjem Sigmundom, ki je vladal deset let za Venceslavom, bil je cerkveni zbor v Kostnici ob Bodenskem jezeru; k temu je bil tudi Hus povabljen, da naj se zagovarja zavoljo svojih nauk. Bil je trikrat zaslišan, toda ostal je pri svojih načelih; zato so ga po tačasnih postavah krivo-versta obdolžili in obsodili na smert ter sežgali na gromadi l. 1415., 14. julija. Ista osoda je zadela njegovega prijatelja Hironima.

Smert teh dveh mož je Čehe jako razkačila. Husovi pri-verženci so se imenovali Husiti. Na čelu jim je bil Nikola iz Husinec.

V obhajanju s čašo (kelhom) so se največ od drugih kristjanov odločevali. Pri slovesnih obhodih se je pred njimi čaša nosila. Pri neki taki procesiji v Pragi je bil husitski duhovnik s kamnom zadet in to iz okna mestne hiše. To je bilo dalo povod hudim vojskam. Razdraženo ljudstvo je napadlo mestno hišo in trinajst mestnih svetovalcev skozi okna verglo.

Vitez Ivan Žižka je bil načelnik Husitov. V vojski s Poljaki je bil izgubil eno oko; bil je mož terdne volje in nevpogljiv, pa tudi duhovit. Pod njegovim vodstvom so se Husiti brabro branili državni vojski, razruševali gradove in samostane, preganjali katolike in umorili one duhovnike, ki so se branili vernike s čašo obhajati.

Čeravno je bil Žižka pri neki priliki tudi drugo oko izgubil, vendar je še s svojimi trumami vso Moravsko in Česko prehodil. Pa nagloma je umerl na kugi.

Po Žižkovi smerti sta prevzela vodstvo Husitov Prokop Veliki in Prokop Mali. Podvzela sta več vojn v sosedne dežele. Mesta so razdevali in ropali. Nemška vojska jih ni mogla ukrotiti, zbežala je vsikdar, kedar so se Husiti prikazali.

Da bi tem kervavim bojem konec storil, začel se je cesar Sigmund resno ž njimi pogajati, kajti vsa opustošena Češka je želela miru in sami Husiti si niso bili več edini. Baselski koncil (cerkveni zbor, l. 1431—1438) se je z zmerno stranko pogodil v štirih točkah. Husitom je bilo dovoljeno, s čašo obhajati; bili so tudi v cerkev zopet sprejeti. Prenapeti del Husitov pa se ni hotel sprijazniti, ti so bili pa potem popolnem pobiti. Sigmund je bil potem pripoznan za českega kralja. Nesrečna husitska vojska je trajala celih 14 let.

§ 24. Devica Orleanska.

Po smerti vladajoče rodovine Kapetingerjev na Francoskem (1328), zasedla je francoski prestol rodovina Valois (Valoa). Angleški kralj Edvard III. je pa mislil, da ima do francoskega prestola več pravic, nego Filip Valois, in tako se je pričela stoletna vojska med Francozi in Angleži.

Angleži so na Francoskem jako zmagovali. Največje pridobitve so jim pripadala pod vladó francoskega kralja Karla VII. (1422). Že je bil on severni del, celó Pariz, izgubil. Francoska neodvisnost je bila skoraj šla že po vodi, kajti že skoraj zadnja podpora Francozov, mesto Orleans je bilo od Angležev oblegovano. Pa jako nenavadni dogodek je Francoze rešil.

V vasi Dom Remi, v francoski Lotaringiji, je živela prosta kmetska deklica, z imenom Ivana d'Arc (Dark). Sramota in nesreča, ki ste doleteli domovino in kralja, je vpljivala znatno na to devico. Nič ni bolj želela, kakor to, da bi kralja rešila, za kar je Boga prosila. V svoji veliki domišljiji je videla v sajnih nebeške prikazni in mislila je, da jo je Bog za rešiteljico Francoske odločil.

Stopila je v svoji nenaravni navdušenosti pred kralja in mu obljubila, sovražnike od Orleansa prepoditi in kralja v Rheims (Rem) na kronanje dovoditi.

Kralj, ki sicer nobene rešitve več vedel ni, je čudé se Jovani, sprejel njeno ponudbo. Vitezko oblečena, deržeča v eni roki belo zastavo, v drugi meč, korakala je devica pred francoskimi trumami, ki so mislile, da so pod njeno zastavo nepremagljive. Prisilila je res Angleže, da so odstopili od obleganja Orleansa — zato se Jovana tudi imenuje devica Orleanska — oslobodila tudi druge kraje od Angležev in peljala kralja Karla VII, kakor je bila obljubila, v Rheims, kjer je bil kronan. Hotela je potem domu se verniti, rekoč da je po božji volji dano jej nalogo že spolnila. Kralj je pa prosil, naj ostane še pri vojski, dokler ni zadnji sovražnik iz dežele pregnan. Nehoté in nevoljna

je ostala. Toda pri napadu iz nekega mesta na oblegajoče Angleže prišla je junaška deklca sovražnikom v roke, ki so ž njo gerdo ravnali in jo naposled kot čarovnico na smert obsodili in sežgali. Toda smert „device Orleanske“ ni več branila Francozom, da ne bi še dalje zmagovali, kajti Angleži so morali vso Francozko zapustiti, razen mesta Calais (Kalè). Vojska je končala brez pravega sklepa miru, kajti na Angleškem je bil nastal boj med „belo in rudečo rožo“, t. j. za prestol angležki so se pričkali hiši York in Lancaster.

§ 25. Carigrad premagan po Turkih.

Začetkom 15. stoletja je bilo gerško cesarstvo jako oslabele. Notranje vojske, cerkveni prepiri in nezmožni cesarji, to so bili vzroki, da so Osmani ali Turki naprej v gerško cesarstvo derli.

To ljudstvo je imelo prvotno svoje sedeže ob kaspiškem morji, podverglo si je pa v 14. stoletju pod vodstvom Osmana severo-zahodni del Male Azije. Njegov naslednik si je dal naslov sultan ali padiša, in osnoval si je iz mladeničev premaganih narodov tako imenovane Janičare, ki so bili njegova osebna straža. V Mali Aziji so se Turki vedno bolj in bolj razširjevali, in kmalu celó v Evropo silili. Bali so se takrat posebno Bajezida, ki so ga po hitrosti njegovih zmag tudi „blisk“ imenovali. Že ta bi bil Carigrad skoraj dobil, ako bi se ne bil moral v Malo Azijo poverniti, kjer se je bojeval zoper došle Mongole. A ti so bili Bajezida pod vodstvom Timurja pobili. Toda po njegovi smerti opomogli so se Turki zopet dobro in Mohamed II. je začel z vojsko 250.000 mož Carigrad oblegati, ki se je le z 10.000 možmi branil. Naskoki na mesto so se od Turkov pogostoma ponavljevali, pa zastoj. 53 dni je trajalo oblegovanje, a naposled so divji sovražniki vendar le priderli v mesto, kjer je bilo strašno morenje. Cesar Konstantin sam je padel v boju in junaško umerl. Kri je po mestu v boju z Turki kar curkoma tekla; kar je ostalo kristjanov, bili so sužnji Turkov. Tako je končalo vshodno-rimsko cesarstvo leta 1453. Polmesec je bil postavljen tam, kjer je pred bil križ zasajen; Carigrad se je imenoval Istambul in bil glavno mesto turške države.

§ 26. Iznajdbe v 14. in 15. stoletji.

Najvažnejše iznajdbe in odkritja so bila v 14. in 15. stoletju. Take so iznajdbe: smodnika, kompasa, knjigotiskarstva in ur.

Po navadni pripovedki je sredi 14. stoletja smodnik iznašel francižkan Bertold Schwarz v Freiburgu na Badenskem. Pri svojih kemičnih poskusih je mešal zdrobljeno žveplo, saliter in eglje v nekem možnarji. Ta zmes se mu je po neki iskrici

vnela, da je nastal tak pok, da je nek kamen visoko v strop zagnal. Na ta način so začeli delati smodnik, kateri je zažgan kamen iz cevi daleč gnal. Pozneje so rabili namesto kamenja železne krogle, in začeli so tudi velike cevi, tope ali kanone delati. Male cevi so puške ali flinte, ki so se začele tudi v vojski rabiti. S to iznajdbo se je prejšnje vojskovanje vse predrugačilo.

Jako važna iznajdba je kompas. To je na tenki iglici postavljena, prosta se gibajoča magnetna igla, shranjena v posebni škatljici. Magnetna igla je obrnjena vedno proti severju. Zato je mornarjem jako koristna, ker jim vedno gotovo stran kaže. Pred to iznajdbo se niso upali v veliko odprto morje, veslali so le poleg bregov. Kdo je kompas iznajdel, ni na tanko znano. Prepisujejo nekateri Flaviju Gioji, drugi pa nekemu Giri. To je pa gotovo, da so bile te reči, smodnik in kompas Kitajcem še pred znane.

Največje nasledke pa je imela iznajdba knjigo-tiskarstva. Popred so bile samo pisane knjige, katere so menihi po kloštrih pisali. Še dandanes se nahajajo po knjižnicah take prav lepo pisane knjige. Posebno začetne čerke so bile kaj lepo in umetno izpeljane. Take bukve so pa tudi prav drage bile. Po šolah se niso rabile, nauk je bil torej samo ustno razlaganje učiteljevo.

Najprvo so prišli na to misel, da so podobe svetnikov v lesene plošče rezali, te plošče z barvo namazali in potem podobe na papir ali pergamen pritiskali. Pozneje so tudi imena svetnikov in celó cele stavke iz svetega pisma v plošče vrezovali. Treba je bilo imeti torej toliko plošč, kolikor strani je knjiga obsegala, a po odtisku so bile plošče brez vrednosti. Nemškemu plemenitniku Gānsfleischu, (navadno imenovan Janez Guttenberg) je prišlo na misel posamezne čerke v lesene palčice vrezovati; složevati jih v besede in verste, počerniti jih in potem ponatisniti. Po natisu so se palčice razdjale in zopet rabile. Delale so se take palčice s čerkami iz lesa, pozneje iz kovin. Guttenberg, rojen l. 1401 v Majncu, je pozneje začel v zvezi s Fustom in Schöfferjem tudi knjige tiskati. Perva knjiga je bila latinsko sveto pismo (1456). Guttenberg je umrl leta 1468.

Perve ure s kolesci so bile znane okoli l. 1000. Popred so bile solnčne ure. Ure, ki bijejo, so bile v 14. stoletju iznajdene. Žepne ure pa l. 1500.

Novi vek.

§ 1. Odkritje Amerike po Kolumbu.

Potem ko je bil kompas iznajden, upali so si posebno Portugizi v daljnih morjih novih dežel iskati. Stari so mislili, da je voda ob ravniku tako vroča, kakor vrela voda; te misli je začelo ljudstvo v novem veku popuščati, in začeli so pot po morji okoli Afrike v Indijo iskati. Duša tem podvzetjem je bil portugizki kraljevič Henrik. Indija je imela neizmerna bogatstva, najkrasnejše in najrazličnejše proizvode; v to srečno deželo se je moglo priti le po negotovem in dolgo terpečem potu po suhem čez Egipt. Od Henrika poslani mornarji našli so mali otok Porto Santo in potem otok Madejra (1419). Na poslednjem otoku ni bilo ljudi in velikanske gozde so Portugizi zažgali in goreli so baje sedem let. Na teh otokih se je potem vinska terta iz Cipra in sladkorjev ters iz Sicilije zasadil.

Prišli so tudi do kanarskih in ozorskih otokov, objadrili Kap(nos) Non ali Bojador imenovan, ki so ga do takrat za konec sveta imeli. Po smerti Henrikovi so ta potovanja za odkritje novih dežel nekoliko časa mirovala; Janez II., kralj portugizki je potem pogumnega mornarja Jerneja Dijaca zopet poslal, naj išče poti v Indijo. Ta je srečno došel na najskrajnejši konec južne Afrike, (1486), katerega so mornarji imenovali „predgorje viharjev“; toda kralj ga je kerstil rajše „predgorje dobre nade“, slutivši, da se bode zdaj gotovo našla tudi pot v Indijo.

Dvanajst let pozneje, pod vladou Emanuela Velikega je šel Vasko de Gama okrog Afrike in došel v pristanišče Kalikuta v zaželjeni Indiji (1498).

Pa še več let popred je prišel Genvanijan Krištof Kolumb na drugo misel, namreč na to, da bi po zahodni poti skozi atlanski ocean došel v Indijo. Ta svoj načert je opravičeval s tem, da je bil prepričan o okrogli podobi zemlje; samo mislil si je oddaljenost med zahodnim bregom Evrope in vzhodnim Azije veliko manjšo, kakor je v resnici. Krištof Kolumb je bil l. 1446. rojen v Genvi in bil sin uhogega suknarja. Že v prvi mladosti je kazal veliko nagnjenje do morskoga življenja, in že od svojega 14. leta živel je skoro vedno na morji in obiskal vsa takrat znana morja. S svojim načertom se je obernel najpervo na svojo rojstno mesto Genovo, katero ga je pa kot sleparja zavrnilo. Ravno tako se mu je zgodilo, ko je svoj načert ponudil portugizkemu kralju, Janezu II. Nazadnje je vendar na Španskem pri kralju Ferdinandu in kraljici Izabeli nekoliko podpore dobil.

3. avgusta 1492 odjadral je pogumen mož s tremi malimi

ladijami in 120 možmi iz malega pristanišča Palos v Andaluziji in v kratkem se nahajal na brezkončni morski puščavi, po kateri se še nihče vozil ni.

Po dolgem potovanji „med nebom in vodo“ zgubljali so njegovi pomorščeki ali matrozi serčnost in so hoteli se vrniti; kar so se prikazovali oznanjevalci suhe zemlje, namreč tiči, plavajoče tersje in drevesne veje. Na novo oživljeni so jadrali dalje, kar zakličejo mornarji na ladiji: „dežela“! To je bilo o polnoči 11. oktobra 1492. Zjutraj ko je solnce vzbajalo, je ležala pred njimi lepa, zelena dežela, na katero so šli z velikim veseljem. Kolumb je stopil prvi na suho zemljo, deržeč v eni roki zastavo, v drugi meč, in misleč, da je došel na kak otok Indije. Tej pomoti Kolumbovi se prepisuje, da se dandanes otoki med severno in južno Ameriko zahodna Indija imenujejo. Nagi ljudje rudeče barve, katere so Evropejci na otoku našli, so se čudili došlim tujcem. Klicali so: „Guanahani“, zato so Španjolci ta otok tako imenovali. Kolumb mu je pa dal ime St. Salvador, t. j. odrešilni otok.

Odkritelj novega sveta jadrал je potem proti jugu in dobil otok Kuba. Španjolci so kazali posebno poželenje po zlatu; to so zapazili Indijanci in klicali: „Hajti“ in kazali proti vzhodu. Gredé proti omenjeni strani našel je Kolumb otok, kateremu je dal ime Hajti. Tu je naselil malo naselbino in se potem vernil nazaj na Špansko, da bi kralju o srečnem podvzetju in o novih deželah poročal. Po prestanih mnogih nevarnostih je došel v Evropo.

Na svojem drugem potovanji (1493—1496) odkril je mnogo Malih Antilov in Jamajko. Mala naselbina na otoku Hajti je pa bila od domačih otočanov pokončana, ker so prvi ostro ž njimi ravnali. Kolumb je tu potem sezidal terdnjavo in jo izročil svojemu bratu Diegu. Na tretjem potovanju došel je v celotno deželo ameriansko ob ustji reke Orinoka. Pa vspehi velikega moža so mu mnogo sovražnikov nakopali. Pri dvoru so ga hudo obrekovali. Poslali so za njim v Ameriko pooblaščenca, da preiskuje njegovo delovanje. In ta je odkritelja novega sveta v verigah seboj pripeljal. Toda kralj se je sam prepričal o Kolumbovi nedolžnosti in ga potem četertokrat poslal v Ameriko (1502—1504), kjer je ožino Panama našel. Pa nezaupanje kraljevo do Kolumba je še ostalo, in ko je Kolumb nazaj v Evropo došel, se kralj ni več zanj menil. Veliko Španjolcev je celo terdilo, da Kolumbova zasluga ni ravno velika, da bi drugi bili tudi to storili. Take gospode je pri neki pojedini Kolumb nagovoril, da naj postavijo jajce tako na špico, da bode kviško stalo. Tega pa nihče ni znal. On pa jajcu špico nekoliko pribije in jajce je stalo kvišku. Vsi so potem rekli: „To bi bili tudi mi lahko storili“. Kolumb pa odgovori: „Na tem je pač ležeče vse, da vi bi bili lahko storili, jaz pa sem storil.“

Vsled te nehvaležnosti in obilnega razžaljenja umerl je Kolumb 20. maja l. 1506 v svojem 59. letu v Valadolidu, pokopan je bil po lastni volji s svojimi verigami. Njemu se še ta slava ni privoščila, da bi novi del sveta se po njem imenoval. Florentinec Amerigo Vespucci je o novem svetu perve popise priobčeval; zato se imenuje Amerika. Šest let po Kolumbovi smerti so bili Portugizi pod vodstvom Kabrala našli Brazilijo, ki je bila bogata na zlatu in demantih.

§ 2. Premaganje Mehike po Ferdinandu Kortecu.

Celino amerikansko je začel pridobljevati mladi španski vodja Ferdinand Kortec. Z otoka Kuba podal se je s španskimi mornarji dalje in došel v mehikansko deželo (1519), o kateri se mu je pripovedovalo, da ima že lepa mesta. Ko so došli na suho, bil je tako prederzen, da je svoje lastne ladije sežgal s tem namenom, da bi njegovi ljudje ne mogli se vrniti. S 700 Španjolci začel je največjo državo v novem delu sveta bojevaje se prilastovati si. Oboroževanje Španjolcev, posebno pa konjike so Mehikanci jako občudovali, kajti konjev v Mehiki ni bilo in imeli so konja in jezdeca za eno stvar. Pokanoni jih je strašno vznemiril, Kortec jim je bil nekako božanstvo in več Mehikanov se je njemu prostovoljno pridružilo. Ob tem času je vladal veliko mehikansko kraljestvo kralj Montecuma. Kortec je šel naravnost v njegovo vladarsko in glavno mesto Mehiko. Prestrašeni kralj mu je ponujal drage darove, da bi se vernil; toda Španjolce so razne dragocenosti še bolj mikale. Kortec je prišel v Mehiko brez upora in kralja ujel; toda vsled njegovih grozovitnosti ga je ljudstvo tako sovražilo, da je pri neki vstaji moral mesto zapustiti. Pa v kratkem času se je z močnejšo vojsko vernil in mesto po junaški brambi prebivalcev zopet premagal. Najimenitnejši prebivalci so se strašno mučili, da bi dostali, kje so njih zakladi skriti. Nesrečni kralj Guatimocin, ki je takrat vladal, bil je zvezan in na goreče oglje položen.

Kortec je potem pridobil še provincije mehikanske in od svojega kralja Karola V. je bil za namestnika nove države imenovan. Pa kmalu je izgubil zaupanje pri svojem kralju. Ko je bil še Kalifornijo našel, vernil se je razžaljen nazaj na Španško, kjer je 62 let star umerl (1547).

§ 3. Pervo potovanje okoli zemlje.

Pervo jadranje okoli zemlje je podvzel Portugizec Ferdinand Magelan v službi španski, l. 1519. Že odkritje Amerike je kazalo, da je zemlja okrogla, potem pa ko je bila zemlja objadрана, pa o tem nihče več dvomil ni. Magelan je s peterimi ladjami odjadrал iz pristanišča Sevila s 225 možmi. Brodil je proti Braziliji in potem proti jugu, da bi našel prebrod. Pri

tem nevarnem potovanju, razbila se je bila ena njegovih ladij, in kapitani ostalih ladij so se mu bili uperli. Premagal jih je, potem objadral zahodni konec Patagonije in šel skozi morsko ožino ali cesto, po njem Magelanovo imenovano. Na to je prišel v Južno morje, in po njem Tiho morje imenovano. Brodil je dalje proti zahodu in došel na otoke Manile ali Filipine, kjer je bil od ondotnih divjakov umorjen, ker se je neprevidno ž njimi v prepir spustil. Ostali mornarji so se potem na eni sami ladiji leta 1522 vendar srečno domu vernili.

§ 4. Premaganje Perua po Francu Picaru.

Za Mehiko je bila najjemenitnejša dežela Peru radi obilega zlata in radi precejšnje omike. Španjolec France Picaro, jako pogumen mož, podal se je od Paname z eno samo ladijo in našel Peru, kjer je bil ravno prepir za prestol med sinovoma umerlega kralja. Picaro se je z enim združil in premagal drugega, pa se naposled sam za vladarja postavil in svojega zaveznika v ječo djal. Ta je pa ponudil Picaru polno sobo zlata, da ga le iz ječe izpusti, kar se je tudi zgodilo. Pa Picaro sam ni dolgo užival svoje sreče. Oficirji njegovi so se zoper njega zarotili in ga umorili. Po njegovi smerti se je ubogim prebivalcem slabo godilo; k težkim delom so jih silili, a ker vsled slabe telesne moči tega niso mogli storiti, ravnalo se je ž njimi prav neusmiljeno. Človekoljubni škof Las Kasas se je prvi uperl zoper to barbarsko početje z Indijani v Ameriki, to pa je Evropejce napeljalo na to, da so močnejše zamorce iz Afrike v Ameriko prevaževali in s tem se je začela nečloveška kupčija s sužnji.

§ 5. Cesar Maksimilijan I., imeovan zadnji vitez.

V teh časih, ko so se v novem svetu tako velike premembe delale, vladal je na Nemškem cesar Maksimilijan I., iz habsburške hiše, sin Friderika III. Njegov oče je vladal 53 let na Nemškem. Maksimilijan, rojen l. 1459, kazal je že v prvi mladosti lepe dušne zmožnosti in bil je tudi dobro izrejen. Kot mlad mož bil je pogumen in uren v vsem in lepe telesne rasti. Delal je Nemčiji vso čast; zato ga zgodovina „zadnjega viteza“ imenuje.

V svojem devetnajstem letu oženil se je z burgunsko princesinjo Marijo, hčerjo vojvodo Karola Pogumnega, najbogatejšega kneza v tisti dobi, ki je bil padel v neki bitki s Švicarji. S to ženitvijo pripadle so bogate Nizozemlje k hiši habsburški. Sopruha mu je v malih letih umerla.

Leta 1493. je prevzel vladarstvo avstrijskih dežel in bil je tudi za nemškega cesarja izvoljen. Rad je ljubil nevarna podvzetja, a to bi ga bilo skoro življenje stalo. Na Tirolskem

je bil derzovit lovec na divje koze. Pri nekem lovu bežal je za urnim gamzom in se preveč oddalil od drugih lovcev; kar naenkrat se nahaja na skali, s katere mu skoro ni bilo več priti; kajti pred njim je bil propad, nad njim visoka skala. Nahajal se je namreč na Martinovi steni. V velikem strahu je zagledalo ljudstvo iz globočine nesrečnega kneza na skali, pa nihče ga ni mogel rešiti. Pripoveduje se dalje, da je duhovnik prišel z množico ljudi in sv. zakramenti, da je cesarja prevedel v duhu z njimi, in po vseh cerkvah se je za nesrečnega molilo. Še le čez 52 ur ga je nek lovec rešil s pomočjo vervi.

Potem ko je bil dvanajst let vdovec, čzenil se je Maksimilijan z Marijo Blanko, hčerjo milanskega vojvodo Sforca (1494); s tem se je bil tudi v italijanske zadeve zamotal.

V Nemčiji pa je skerbel za red. Pestno pravico je za vselej odpravil in večni deželni mir upeljal. Vse prepire naj obravnava državna sodnija.

Dabi se red in mir toliko ložje vzderžal, razdelil je Nemčijo v deset okrogov. Pošte so se pod njegovo vlado začele vpeljati. Perva poštna zveza je bila med Bečem in Bruselom l. 1516; grofa Turn in Taksis sta jo vodila. Vojne naredbe je v marsičem predrugačil; stoječo vojsko je vpeljal pod imenom „deželni hlapci“. Moč avstrijske hiše pospeševal je Maksimilijan po srečnih ženitnih zvezah. Svojega sina Filipa je oženil s špansko princesinjo Jovano, katera bi imela po svojih kraljevskih starših, Ferdinandu in Izabeli, podedovati špansko s Sicilijo, Sardinijo in deželami v Ameriki. Filip je kmalo umrl, njegov starejši sin Karl je podedoval potem habsburško in Špansko monarhijo; mladega Ferdinanda je pa ded Maksimilijan oženil z Ano, sestro Ljudovika, kralja Ogerskega in Českega. Na ta način ste pozneje Ferdinandu pripadli omenjeni kraljestvi.

Maksimilijan bi bil neznano rad Turke iz Evrope pregnal, pa njegova smert ga je pred doletela. Umerl je l. 1519. v Welsu in njegovo truplo je pokopano pod altarjem v cerkvi Dunajskega novega mesta. Njegov monument se pa nahaja v gradu v Insbruku, ki ga je on postavil. Po smerti Maksimilijanovi je bil njegov unuk Karol V. za nemškega cesarja izvoljen, pri tej priliki je avstrijske dežele pripustil svojemu bratu Ferdinandu; na ta način se je hiša habsburška v dve liniji razdelila: v špansko in avstrijsko.

§ 6. Martin Luter.

V zadnjih letih vladanja cesarja Maksimilijana začelo se je veliko cerkveno razkolništvo.

Martin Luter je bil 10. novembra 1483 v Eislebenu na Turinskem rojen. Njegovi stariši niso bili premožni. Študiral je na univerzi v Erfurtu in potem vsled neke obljube stopil v

samostan Avgustincev. Bil je jako talentiran, zadobil čast doktorja svetega pisma in postal učitelj na univerzi v Wittenbergu. V tem času je razpisal papež Leo X. po celem kerščanskem svetu odpustek, z doneski tega odpustka nameraval je zidati veličanstveno cerkev sv. Petra v Rimu. Nekateri predigarji so pa slabo in napačno odpustke razlagali in odpuščenje grehov dajali za nekoliko denarja. To je napotilo Luterja, da je nabil na cerkev v Wittenbergu 95 svojih naukov, v katerih se je posebno proti odpustkom izrazil. K njegovim načelom se jih je hitro več pridružilo in po knjigotiskarstvu so se njegovi nauki močno razširjevali. Papež je od njega zahteval, naj svoje nauke prekliče; a ker tega ni hotel storiti, je bilo 41 njegovih točk kot krivoverskih zaverženih in on sam iz cerkve izključen. Luter je na to postal odločen protivnik papežev in v Wittenbergu je v pričo velike množice sežgal papeževo izključilno pismo. Skoro v istem času je razglaševal podobne nauke v Švici Ulrich Cvingli, njegovi priverženci so se zvali Reformiranci. Tudi v Genfu je Kalvin nov nauk učil; njegovi priverženci so se razširili posebno po Francoskem, kjer so se Hugeni zvali. Na državni zbor, ki ga je Karol V. v Worms l. 1521. sklical, je bil Luter na odgovor pozvan. On pa je svoje nauke pred cesarjem, pred državnimi knezi in pred najvišjimi duhovskimi dostojanstveniki z največjo odločnostjo zagovarjal končavši svoj govor z besedami: „Ako je to delo človeško, potem bode samo od sebe razpadlo; ako pa je od Boga, ga vi ne boste nikoli razderli“. Ker ga niso mogli pripraviti, da bi bil od svojega nauka odstopil, bil je iz države pregnan. Toda njegov prijatelj, volilni knez Saksonski, ga je dal skrivej peljati na svoj grad (Wartburg) pri Eisenachu, kjer je Luter tiboma sveto pismo prestavljal. Ob enem se je učenjak Melanhton oglasil kot prijatelj in somišljenec Lutrov. V različnih krajih Nemčije nastali so zdaj verski nemiri: dosedanja služba božja se je odpravila, stari duhovniki prepodili, samostani odpustili. Priprosto ljudstvo je bilo Lutrov nauk o „kerščanski svobodi“ slabo razumelo; kmetje so se bili uperli zoper graščake in pustošili deželo. Posebno nevaren je bil punt tako imenovanih „zopetkerstiteľjev“ pod vodstvom Tomažu Münzerja.

Na državnem zboru v Speierju so bila nova posvetovanja, toda zoper te sklepe so lutrovski knezi in mesta protestirala, od tod ime protestanti. Na državnem zboru v Avgsburgu (1530) so izročili pismeno svoje veroizpovedovanje, in od tod Avgsbursko veroizpovedovanje. Katoliki so pa zavrgli njih predloge; zato so se protestanti zvezali v Šmalkaldemu v močno obrambo, katoličani pa v Nürnbergu.

Karol V. si je vse prizadjal, da bi vbrnil versko razkolništvo. Na njegovo prigovarjanje je sklical papež občni cerkveni zbor v Trident na Tirolskem. (1545.) Ker pa protestanti

niso došli, sklenil je cesar s silo je pokončati. Nastala je tako imenovana šmalkadiska vojska in protestanti so bili pri Mühlbergu na Labi pobiti. Pred to vojsko je bil že Luter umerl, namreč 18. februarja 1546 v svojem rojstnem kraju.

Nemški protestantje pa radi tega še niso poguma izgubili. Pod vodstvom volilnega kneza Morica Saksonskega so se nenadoma vzdignili. To je napotilo Karola V., ki je bolan ležal v Innsbruku, da se je ondi v Beljak preseliti dal. Karol je obupal nad premago protestantov; zato je pa njegov brat Ferdinand v Pasovi z njimi mir sklenil, ki je bil na državnem zboru v Avgsburgu (1555) proglašen kot državna postava. Po tem miru so protestantje slobodno svojo božjo službo opravljali in vzeto cerkveno premoženje prideržali.

§ 7. Cesar Karl V.

Cesar Karl V. je bil unuk cesarja Maksimilijana in sin Filipa Lepega ter Jovane Kastilske. Rojen je bil 25. januarja 1500 v Gentu na Nizozemskem in ondi izrejen.

Po svoji materi je podedoval Španško, Sardinijo in Napolj ter novo Ameriko; po svojem očetu je pa dobil avstrijske in burgundske dežele. Ta mogočen knez se je torej lahko ponašal, da solnce v njegovi državi nikdar ne zatone. To je vzbujalo zavist francoskemu kralju Francu I., ki si je hotel Italijo podverči. Prišlo je radi tega med obema knezoma do kervavih vojsk, ki so trajale skupaj kacic 20 let, dokler so bili Francozi iz Italije prepodeni. V prvi vojski je bil Karol Franca celó vjel in ga dal v Madrid odpeljati. Še le potem ga je izpustil, ko je Franc podpisal terdo pogodbo miru, katere pa ni deržal. Tudi Turki so pogostoma napadali Ogersko in l. 1529 celó Dunaj oblegovali. Leta 1535 podal se je bil cesar celó v Tunis v Afriko, kjer je premagal mesto in oslobodil 20.000 zapertih kerščanskih sužnje. Kakor že povedano, je bilo pod njegovo vlado veliko cerkveno razkolništvo.

Malo kateri vladar je že imel tako vznemirjeno življenje, nego Karol V. Po velikih bolestnih izkušnjah, po mnogih nehvaležnostih, po mnogih telesnih bolečinah se je naveličal daljnjih bojev in sklenil, vse svoje krone odložiti.

Svojemu sinu Filipu I. je izročil Španško s pripadajočimi deželami in Nizozemsko ter Napolj; svojemu bratu Ferdinandu I., ki je imel avstrijske dežele, in ki je vsled volitve bil tudi kralj ogerski in česki, pripustil je nemško cesarsko krono.

Na to se je odtegnil posvetnemu hrupu, podal se v samostan sv. Justa v pokrajini Estremadura, kjer je pobožno molil in se pečal z urarstvom. Veliko truda si je prizadjal, da bi mu dve uri popolnem enako tekli. Ko se mu to le ni posrečilo, je tožeč vskliknil: „Še to se mi ne posreči, kako sem mogel le pričakovati, da bi bil serca in mišljenja toliko milijonov ljudi enako

ubral.“ Še pred svojo smertjo si je dal lastni slovesni pogreb obhajati. Vlegel se je v rakev in menihi so mu žalostne pesmi prepevali. Ta žalostna svečanost ga je tako vznemirila, da je ua to zbolel, in potem tudi kmalu umerl v 59. letu svoje starosti. To je bilo l. 1558.

§ 8. Pariška korvava svatovščina.

Verske novosti so se tudi po Francoskem razširjevale. Protestanti, imenovani Hugenoti, so se pa od francoskih kraljev Franca I. in njegovega sina Henrika II. zelo preganjali.

Po smerti tega poslednjega mu je sledil še le 16 let stari Franc II., ki je bil slab na duhu in telesu. Umerl pa je že v poslednjem letu in sledil mu je brat Karol IX. pod varstvom njegove matere, prepirljive Katarine Medici (1560). Ta okoliščina je vzbudila zavist med pervima hišama Francoskima, med Gvizi in Burboni, ki so po državnem vodstvu hrepeneli. Gvizi so bili katoliki, Burboni pa Hugenoti; to je bilo vzrok še večemu razserdenju.

Ko so bili enkrat protestantje v skednju pri božji službi zbrani, napadejo jih Gvizi in morijo. To je bil vzrok hugenotskim vojskam, ki so veliko let po Francoskem grozovito razgrajale. Začetkoma so bili Hugenoti premagani, pa po dokončani vojski jim je bila vsled oslavljenja katoličanov verska svoboda priznana. Mislilo se je že, da se boste stranki porazumeli, ker je kraljevska mati svojo hčer Margareto s hugenotskim princem Henrikom Navarskim poročila. Vse glave Hugenotov in veliko družih je bilo pri tej svečanosti navzočih. Pa ta sprava ni bila odkritoserčna, marveč se je to praznovanje porabilo za strašno hudodelstvo. V noči sv. Jerneja od 23. do 24. avgusta 1572 je bilo v Parizu več tisoč Hugenotov umorjenih. Ob enem so bila dana tajna povelja na namestnike, naj po provincijah to isto storé. To strašno morenjenje se imenuje pariška kervava svatovščina, ker malo dni popred se je obhajala v Parizu Henrikova svatba. Pa vojska se je vendar z nova začela, in Hugenotom so se morale verske svobode poterditi.

Še le Henrik Navarski, ko je zasedel pod imenom Henrika IV. francoski prestol, je pripomogel nesrečni deželi do miru, ker je sam postal katoličan, pa protestantom svobodo v verskih rečeh dovolil. Bil je pameten vladar, pospeševal poljedelstvo, kupčijo in obertnijo. Rekel je, da ne bode pred zadovoljen, dokler ne bode tako blagostanje, da bode vsak kmet imel ob nedeljah svojo pečenko. Podpiral ga je minister Suli. Vendar je bil dober vladar zavratno umorjen (1610).

§ 9. Elizabeta Angloška in Marija Stuart.

Utemeljitelj kraljevske rodovine Tudor na Angleškem je bil Henrik VII. Njemu je sledil Henrik VIII. (1509), kervo-

ločen trinog. Pod njim se je začela reformacija na Angleškem; on se je storil od Rima neodvisnega in se sam za poglavarja angleške cerkve postavil. Njemu je sledila hči Elizabeta, ki je reformacijo dokončala in ustanovila tako imenovano angleško ali škofovsko cerkev.

Elizabeta (1558—1603) je Angleško povzdignila med prve evropske države in temelj položila prihodnji velikanski angleški kupčiji. Pod njeno vladno se je pospeševalo vse, kar pospešuje blagostanje ljudstva. Bila je žena velikih zmožnosti in nenavadne učenosti. Njeno slavo pa je zmanjšalo njeno gerdo ravnanje s svojo sorodnico Marijo Stuartovo, kraljico Škotsko. Ta je bila komaj osem dni stara, ko jej oče Jakob V., kralj Škotski umerje. Med tem, ko je njena mati vladala, bila je ona na francoskem dvoru odgojena in še le 16 let stara s francoskim kraljevičem, poznejšim kraljem Francem II, poročena. Ker je pa njen soprug kmalu umerl, povernila se je sama v svojo domovino in prevzela vladno. Pa reformirani Škotje se upro zoper svojo kraljico, ki je bila vneta katoličanka! Marija je pribegla k Elizabeti na Angleškem, kjer so jo pa iz nezaupanja 18 dolgih let zaperto imeli. Njeni priverženci, katoličani so jo hoteli oprostiti, a to jej je še smert prineslo. Obsodili so jo izdajalstva in ob glavo djali (1587).

Elizabeta, ki jo je gotovo vest pekla, umerla je 16 let potem, 70 let stara. Ž njo je hiša Tudor pomešla in na prestol prišla hiša Stuart, kajti nesrečne Marije sin Jakob je bil za Angleškega kralja izvoljen. Ta je vse britanske otoke združil v eno državo pod imenom kraljestvo Veliko Britansko in Irsko.

§ 10. Filip II. Španski.

Filip II. je bil podedoval po svojem očetu Karolu V. vsa njegova posestva. Njegovo ošabno in nepriznno vedenje se pa podložnikom ni dopadlo. Zaničeval je razen tega tudi vse, kar ni bilo špansko. Druge njegove dežele mu torej niso zaupale. Bil je oster katoličan, zato je zatiral verske novosti, posebno po Nizozemskem, kjer so se precej razširjevale.

V teh krasnih provincijah, kjer so od nekdaj uživali prebivalci slobodo in predpravice, vladala je Filipova sestra, Margareta Parmška kot njegova namestnica. Bila je mila in od ljudstva ljubljena žena.

Filip pa je Nizozemce o ujih svobodah prikrajševal in ostre naredbe dajal, da bi zaterl verske novosti. Ljudstvo pa je bilo s tem razdraženo in plemenitniki so izročili namestnici prošnjo, da bi se te naredbe preklicale.

Ker niso dobili na prošnjo odgovora, je razdražena druhal katoliške cerkve ropala, podobe in cerkvene posode pokončavala in mučila katoliške duhovnike.

Filip je hotel ustajo s silo ukrotiti. Poslal je vojvodo Albo z vojsko, da bi puntarje potlačil. Bojazen pred tem možem je napotilo veliko protestantov in več plemenitnikov, med njimi Viljelma Oranskega, da so svojo domovino zapustili in se izselili. Alba je po svojem prihodu začel sam vladati in ukazal največje nasprotnike Španske umoriti, med temi grofa Egmonta in Horna.

Odbegli princ Oranski je bil se med tem orožil in začel vojsko, toda bil je premagan. Ker Alba ni prenehal od svojega tlačenja, začel se je boj z nova, in končal na srečo upornikov. Princ je bil za namestnika oslobodjenih provinc izvoljen, ki so se zvale Utrehtska unio (zadruga).

Razglasile so se za neodvisne od Španije, kar je v vestfalskem miru (1648) tudi pripoznano bilo. Kraljica angleška, Elizabeta je bila pomagala upornikom. Zato se je hotel Filip nad Angleži maščevati. Poslal je neznano veliko ladijevje, imenovano nepremagljiva „armada“ zoper Angleže, toda brez uspeha, viharji in hrabrost Angležev so ga primorali, da se je moral vrniti. Pridobil si je pa bil Portugalsko, kjer je bila kraljevska rodovina pomerla; ostalo je pri Španiji 60 let.

V svojih družinskih razmerah Filip ni bil srečen. Njegov sin Don Karlos mu je delal veliko žalost, ker je v svoji veliki jezi celó očeta umoriti hotel, kar mu je pa spodletelo. Don Karlos je umrl v ječi.

Po smerti Filipa II. je sledil mu sin, slabi Filip III., ki je v veliko škodo deželi iz Španskega pregnal tako imenovane Moriskos, ki so bili prav pridni delavci. Temu je bil naslednik njegov vnuk Filip IV. Pod njegovo vlado se je Portugalsko zopet od Španije odtergalo in bilo pod hišo Braganca zopet samostalno kraljestvo.

§ 11. Junaška smert Nikolaja Zrinskega.

Cesarju Karolu V. je na Nemškem sledil Ferdinand I, ki je vladal prav kratko in bil v marsičem prejepljiv, da je vznemirjene duhove ukrotil. Mir pa je ljubil tudi njegov sin in naslednik Maksimilijan II, dasiravno se ni mogel vojski odtegniti. Že v začetku njegove vlade je zakleti sovražnik Nemčije in kerščanstva, namreč Turek, napadal cesarstvo. Stari Sultan Soliman je hotel Beč pridobiti in se s 200.000 vojščakov proti njemu napotil (1566). Derl je že po Ogorskem, toda njegovo napredovanje mu je bilo zabranjeno po hrabrem vojvodi Zrinskem, ki je ogersko terdnjavo Čiget branil.

Zrinska mala četa je obljubila svojemu grofu, neobupljivo se bojevati s strašansko turško vojsko. Dvanajst napadov so bili njegovi vojaki srečno odbili, toda njih število se je s tem skerčilo na nekoliko sto mož. Vse je bilo že porušeno, že zgornji grad je gorel in ni bilo skoro rešitve več. Kar se Zrinski,

kakor nekdanj Leonida, zažene s svojo peščico borilcev med sovražnike, med katerimi je našel junaško smert.

Sovražniki so sicer šli v goreči grad, kjer se je pa smodnik užgal in 2000 Turkov je bilo pokončanib. Zguba Turkov pri Čigetu je bila velikanska. Soliman sam je v taboru dva dni pred malo častno zmago umrl. Njegov naslednik ni tako ljubil boja in sklenil je s cesarjem večletno pomirje.

§ 12. Tridesetletna vojska (1618—1648).

Maksimilijanov naslednik na Nemškem je bil Rudolf II, ki je bil sicer znanstveno izobražen, toda preslab za vladanje v tako viharnih časih, kakor so takrat bili. Med katoličani in protestanti so bili še vedno prepiri, za katere se pa Rudolf II. ni zmenil, zato je bil primoran Avstrijsko in Ogersko svojemu bratu Matiju prepustiti. Da ne bi še češke dežele izgubil, privolil je protestantskim stanovom v tako imenovanem veličanstvenem pismu (1609) popolno versko svobodo in dovolil, da si morejo na svojih posestvih lastne cerkve in šole narejati. Zgubil je pa bil tudi Česko in mislili so ga volilni knezi že odstaviti, kar on umerje. Sledil mu je Matija, pod katerega vlado je nastala strašanska vojska, ki je 30 let pustošila rodovitne nemške livade in je pojila s kervjo.

Česki protestanti so namreč še več zabtevali, kakor jim je po veličanstvenem pismu bilo dovoljeno. Protestantski podložniki pražkega nadškofa so si na svojo roko sezidali v dveh mestih lastne cerkve. Ena teh cerkev se jim je potem poderla, druga pa zaperla; oni so se sicer potožili, pa dobili od cesarja oster odgovor.

Radi tega je nastal punt. Voditelji so uderli v praški grad in dva cesarska svetovalca s tajnikom vred skozi okno pometali. Padli so pa na mehka tla in bili le malo poškodovani. Hitro so potem vstajniki sebrali vojsko, kateri na čelu je stal grof Turn. Med tem je pa umrl bolehni cesar Matija. Njegov naslednik je bil čversti Ferdinand II. Čebi so si pa za kralja izvolili volilnega kneza Friderika V. Pfalskega in ga v Pragi tudi kronali. Ta je pa vladal samo eno zimo. Bil je pobit v bitki pri Beli gori od cesarske vojske in od vojske katoliške lige (zveze) pod vojvodom Maksimilijanom Bavarskim in vojskovodjem Tilom, in zbežal je na Holandsko. Praga in vsa Česka se je cesarju podverгла. Prepir je bil popolnem končan že, ko se ne bi kralj Danski, Kristijan IV. pridružil k nezadovoljnim protestantom. Ker ni bila cesarska vojska dovolj močna, da bi protestante premagala, ponudil je svojo pomoč cesarju česki plemenitnik Albert Waldstein ali tudi Wallenstein imenovan. Sam je vojsko nabral si in tudi sam jo vzdrževal, pa cesar mu je moral obljubiti, da jej tudi sam zapoveduje. Nabral je 50.000 mož, in ž njimi Kristijanove zaveznike premagal. Kri-

stijana samega pa je Tili premagal. Vojske je bilo na videz že zopet konec. Wallensteina je cesar odpustil. Ta razžaljeni vojskovodja se je podal v Prago v svoje lepo stanovanje, kjer je po kraljevsko živel in s tajnimi študijami se pečal.

Kar se pa oglasi nov sovražnik. To je bil kralj Švedski Gustav Adolf. Z izgovorom, da hoče protestante braniti, začne vojsko s cesarjem in se je zmagalno proti jugu pomikal. Mesto Magdeburg se mu je bilo že udalo, pa Tili je mesto zopet pridobil, in pri tej priliki je velik del tega lepega mesta požar pokončal. Nedaleč od Lipsike (Leipzig) je bila velika bitka med Tilijem in Gustavom; Tili jo je izgubil. Še le na reki Lehi mu je mogel zdatno braniti dalje zmagovanje; toda Tili je bil sam smertno ranjen, ni več ozdravel in Švedi so vso Bavarsko pustošili.

Cesar Ferdinand II. ni imel v teh silno nevarnih časih drugega sposobnega vojskovodje, nego Wallensteina. Po velikih pooblastilih, katere mu je cesar dal, je vendar vodstvo zopet prevzel. V kratkem je ta mož, ki je bil na dobrem glasu, veliko vojsko zbral. Premagal je Prago in vso Česko. Pri Lützen u (1632) je bil med sovražnikoma (Gustavom in Wallensteinom) glavni boj. Hrabri švedski kralj je v njem padel, vendar je vojskovodja Weimarski, vojvoda Bernhard zmagal. Švedske zadeve je vodil potem kancelar Oksenstierna.

Wallensteinovo delovanje pa je postajalo dvomljivo; pustil je Švedom, da so po Nemčiji razgrajali, on pa tiho na Češkem počival. Na tajnem se je začel celó pogajati s Švedi in Francozi. Cesar mu na to višje poveljstvo odvzame. Po svojem propadu umaknil se je s tremi zvestimi mu polkovi v terdnjavo Hebr (Eger), da bi bil Švedom bliže. Zapazila sta polkovnika Buttler in Gordon namero Wallensteinovo, prestopiti k Švedom, ter sklenila, umoriti ga. 25. februarja 1634 se je to zgodilo pri neki pojedini, pri kateri so bili najpervo njegovi prijatelji in potem pa v svojem stanovanji Wallenstein sam umorjen. Morilec mu je rekel: „Ali si ti tisti nič vredni človek, ki hoče deželo in cesarja izdati?“ „Pogini!“ Wallenstein se je molčé zvernil na tla. Po Wallensteinovi smerti je dobil verhovno povelje cesarjev sin Ferdinand. Ta je še 14 let vojsko nadaljeval. On je sledil tudi očetu (1637) na nemškem tronu kot Ferdinand III. Bojevati se je moral razen s Švedi tudi s Francozi.

Cela Nemčija pa je želela že miru. Že so bili Švedi zopet pred Prago došli in Malo stran pridobili, ko se vendar enkrat razglasi novica o sklepu zaželjenega miru. Mir je bil podpisan v vestfalskih mestih, Münster (od Francozov) in v Osnabrticku (od Švedov), zato se tudi vestfalski mir (1648) imenuje. V tem je bilo določeno, da imajo protestanti v verskih zadevah enake pravice s katoličani, in da naj oni vse tiste cerkve in cerkvena posestva prideržé, katere so imeli leta 1624. Švedija

je dobila več posestev na Nemškem, Francosko pa več nemških terdnjav in lepo Alzacijo.

§ 13. Ljudovik XIV., kralj francoski.

Najznamenitnejši kralj francoski je bil Ljudovik XIV., ki je 72 let mogočno in veličastno vladal. On je sledil svojemu očetu Ljudoviku XIII., pod katerim je služil največji francoski državnik, kardinal Richelieu (Rišelie), ki je bil kraljevsko oblast posebno uterdil. Ljudovik XIV. je bil ob času očetove smerti še le pet let star; vladarstvo sta radi tega prevzela njegova mati in Kardinal Macariu. Potem ko je bil svoj kraljevski prestol zasedel, hrepenel je po tem, da bi bil najmočnejši knez svoje dobe. Začel je tedaj neopravičeno se vojskovati in posebno moč Špansko in Avstrijsko zmanjševati. Kako malo je pravico spoštoval, kaže to, da je sredi miru odvzel nemško državno mesto Strassburg (1681). Štiri leta pozneje je napadel Kurpfalsko in ga popolnem ukončaval, da bi, kakor je sam rekel, s puščavo branil vzhodno mejo svojega kraljestva. Njegov prevzetni izrek je bil: „Deržava, to sem jaz“.

Dasiravno se je bila vsa Evropa zoper njega zavezala, vendar je povsod zmagoval. Pa mnoge vojske in zapravljenost pri dvoru je tirjala, da je moralo ljudstvo visoke davke plačevati, kar je delalo tudi stiske in nadloge.

Kljubu velikemu bojevanju je Ljudovik XIV. pospeševal umetnosti in znanosti. Na Francoskem so bili takrat izverstni umetniki in pisatelji; Pariz je bil središče evropske kulture in francoski jezik je bil v navadi pri omikanih v vsej Evropi.

§ 14. Turki pred Dunajem.

Pod vlado nemškega cesarja Leopolda I., naslednika svojega očeta Ferdinanda III., so prilomastili Turki, spodbujeni po francoskem kralju Ljudoviku XIV., leta 1683 zopet na Avstrijsko. Turški vojski, ki je štela 300.000 mož, je bil na čelu turški veliki vezir Kara Mustafa, in ta si je bil namenil Beč premagati. Cesar se je bil iz Dunaja umaknil v Linz in pripustil brambo glavnega mesta grofu Stahrembergu. Še predno so došle pomožne vojske s Poljskega in od nemških knezov, že je stal Kara Mustafa pred Bečem. Staremberg je imel le 12.000 vojakov in kacic 8000 meščanov, pa to malo število se je hrabro branilo. Toda nevarnost je rastla od dne do dne in število vojakov se je vedno zmanjševalo, tudi živčez je pohajal. 11. septembra so se potem vendar pri Golovcu blizu Dunaju prikazale trume na pomoč prišlega vojvode Karla Lotarinskega in poljskega kralja Janeza Sobieskega. 12. septembra zjutraj se začne boj; v prvi versti se je bojeval vitežki kralj poljski. Tudi princ Evgen se je že v tej bitki odlikoval. Po trdnem boju so Turki pobegnili in pustili strelivo, šotore in drugo. Voj-

voda lotariginski je šel za njim na Ogersko, kjer so se še 6 let držali, pa naposled se vendar umakniti morali.

§ 15. Princ Evgen Savonjski.

Cesar Leopold je bil v vednih turških bojih na čelu svoje vojske postavil vojskovodjo, kakoršnih je bilo dosedaj malo, namreč princa Evgena. On je bil iz rodu vladajoče rodovine v Savoniji in rojen l. 1663 v Parizu. Bil je slabe telesne postave in zato so ga bili namenili za dubovski stan. Ker ga niso hoteli med francoske vojake sprejeti, ponudil se je cesarju Leopoldu I. in v armadi vojvoda Karola lotaringiskega pred Bečem bil je že polkovnik ali oberst. V turških vojskah se je posebno pri Mohaču (1687) odlikoval, in kot verhovni poveljnik cesarskih vojsk je bil Turke pri Centi popolnem nabil, da so morali jako sramotni mir s cesarjem skleniti. (V Karlovcih 1699.)

Evgen se je bojeval v tako imenovani španski nasledovalni vojski. S Karolom II. je bila namreč habsburška hiša na Španskem pomerla (1700). Karol II. pa je imel dve sestri; starejša je bila poročena s kraljem francoskim, Ljudovikom XIV, mlajša pa s Leopoldom I. Perva se je bila pri poroki vseh pravic do španskega prestola odpovedala, druga pa ne; bila pa je druga že mrtva in njena hči je bila z volilnim knezom Bavarskim poročena.

Leopold je zahteval špansko krono za svojega sina Karola, Ljudovik XIV. pa za svojega vnuka Filipa. Iz tega je nastala vojska med Avstrijo in Francozko, ki se imenuje španska nasledovalna vojska in ki je dvanajst let trajala (1701—1713), Francozi so bili večkrat premagani, pri Hochstädtu, Ramillies, Turinu, Malplaquet itd.; vendar je v miru, sklenjenem v Utrechtu (1713) in v Rastattu (1714) Ljudovik za svojega unuka dobil Špansko z naselbinami. Avstrija pa, kjer je za kratko vladal Jožefa I. sledil Karol VI., je prejela Nizozemsko, Napolj, Sardinijo in vojvodini Milan in Mantua. Po tej dokončani vojski dobil je princ Evgen novo slavo v vojskah s Turki, ki niso še mirovali. Najslavnejši pa tudi najtežavnejši dan za princa Evgena je bil 17. avgust 1717. Ta dan je bil v Belgradu petkrat večjo turško vojsko zmagal in tako Belgrad dobil iz turških rok. (Mir v Pasarovicib l. 1718.)

Princ Evgen je umerl na Dunaji leta 1736 v 70. letu svoje starosti. Njegove kosti počivajo v cerkvi sv. Štefana.

Evgen je bil male postave in slok, pa lepo zraščen. Pri slovesnih priložnostih je bil krasno oblečen; v vojski pa je nosil priprosto obleko. Njegovi vojaki so ga očetovsko ljubili; boljšega vodje si niso mogli misliti. Ni se bil pa samo vojski posvetil, ampak ljubil je tudi znanosti in umetnosti. Bil je izversten državnik; cesarske dežele so ga zelo spoštovale, enako tudi drugi knezi evropski. —

Njegov edini namen je bil pospeševati srečo Avstrije in njegovo geslo pa: „Avstrija čez vse!“

§ 16. Peter Veliki, cesar Ruski.

Pod tem velikim cesarjem (1689—1725) začela se je velika Rusija po evropski omiki požlahtnovati. Popred je bila Rusija malo omikana in Evropi še tudi malo poznana. Ruski vladarji so se imenovali cari. Car Aleks je bil tri sinove zapustil, med temi je bil Peter najmlajši. Starejši je umrl, srednji je bil nekoliko slep, nekoliko bedast in Peter pa še premlad; zato je začetkoma vladala njegova častilakomna sestra Zofija. Ona ga je dala po svojih prijateljih po tuje izrediti, da bi se s tem pri lastnem narodu ne mogel prikupovati; toda ravno to mu je primumoglo do njegove pozneje velikosti. Ona je bila provzročila tudi zaroto strelcev, t. j. osebne cesarske straže zoper njega, pa Peter jo je bil udušil. Na to je on sam začel vladati in svojo sestro je dal v samostan zapreti.

Svoje samovladarstvo je začel s tem, da je marsikaj v svoji državi predrugačil. Da bi se seznanil z naredbami po drugih deželah, podal se je v inozemstvo, t. j. v tuje dežele. Potoval je po Angleškem in Holandskem, da bi se naučil ladijestavstva, pristopil je pri Amsterdamu kot navaden delavec k ladijestavcem. Podal se je še na Angleško, toda se moral kmalu vrniti v Moskvo, da je punt strelcev potlačil in zločince ostro kaznoval.

Vstanovljjal je šole, vpeljal nemško nošo in poklical več tujcev v deželo.

Največja skerb je bila Petru povzdiga morske kupčije. V ta namen je hotel svojo oblast na Vzhodnem morji na škodo Švedov razširiti, kar ga je zapletlo v tako imenovano severno vojsko. Na švedskem prestolu je bil takrat petnajst let stari kralj Karol XII. Peter se je združil s Poljaki in Danci ter napovedal Švedom vojsko. Pa mladi kralj je bil čverst, Dance je kmalo premagal in potem tudi desetkrat močnejšega ruskega sovražnika v beg zagnal. Tudi poljskega kralja je bil ponižal in še k temu pripomogel, da so si Poljaki družega kralja bili izvolili. Vendar je bil med tem Peter Veliki pribojeval pokrajino Ingermanland in tu postavil temelj, novemu mestu, ki se je po ujem Petrograd zvalo. Švedskega kralja je zdaj sreča popolnem zapustila. V novi vojski z Rusi je bil pri terdnjavi Pultavi tako pobit, da si je golo življenje komaj rešil zbegnivši na Turško.

Tu je bil nagovoril sultana za vojsko zoper Ruse. Na reki Pruti je bil Peter od Turkov obkoljen in bi bil celo ujet, ako bi njegova supruga turškega velikega vezirja ne bila podkupila.

Karolu je sultan zaukazal, naj zapusti turške dežele, čemur se je pa Karol dolgo upiral. Še le potem, ko je zvedel, da

se doma sestra njegova kraljevskega prestola polastiti hoče, hitel je neznano hitro domu, kjer pa je bil pri obleganji terdnjave Fridrichshall menda zavrtno umorjen (1718). Slave Švedske je bilo konec. Rusija je dobila v miru najlepše pokrajine ob Vshodnem morji in Peter se je imenoval „car vseh Rusov.“ Peter Veliki je vladal do leta 1725; za njim je bila njegova supruga Katarina I. kot cesarica priznana.

§ 17. Marija Terezija.

Cesar Karol VI. ni imel moških dedičev. Da se po Ferdinandu I. ustanovljena monarhija ne bi razderla ali drugim v roke prišla, izdal je pragmatično sankcijo, t. j. postavo, po kateri imajo tudi ženske nasledovalno pravico na prestolu, in po kateri se avstrijske dedne krovine ne smejo razdeliti. Karol se je ves čas svoje vlade s tem trudil, da je Evropa pragmatično sankcijo pripoznala.

Leta 1740 je umerl cesar Karol VI. v tej nadi, da bode njegova najstarejša hči Marija Terezija brez ugovoru v posest vzela njegove dežele.

Marija Terezija je bila leta 1717 na Dunaji rojena; še kot otrok je kazala nenavadne dušne zmožnosti. Učila se je jako rada; zgodovina jej je bila najljubši predmet; tuje jezike se je z veliko lahkoto učila. Razen maternega jezika je znalo latinski, francoski, italijanski in španski jezik. Bila je bistrega uma in čverste volje, poleg tega pobožnega serca. Imela je z ubogimi ljudmi veliko usmiljenje. V devetnajstem letu se je poročila s Francem, vojvodo Lotaringije, in 24 let stara je že prevzela po svojem očetu vlado avstrijskih dežel.

Oblasti evropske so bile pragmatično sankcijo sicer pripoznane, in zanjo poroštvo dale, toda niso ostale mož beseda. Resnične so torej bile besede princa Evgena, ki je rekel: Najboljše poroštvo za pragmatično sankcijo je dobro napolnjeni zaklad in čversta armada; kajti zoper mlado kneginjo so se sovražniki od vseh strani vzdignili, namreč volilna kneza Bavarski in Saksonski, kralji Francoski, Španski in Pruski. Avstrijske dežele naj bi se bile po želji teh razdelile in na nemški prestol naj bi bil volilni knez Bavarski postavljen.

Nenadoma pride pruski kralj Friderik II, pozneje Veliki imenovan, s precejšnjo vojsko v Šlezijo in premaga Avstrijance. Volilni knez bavarski, podpiran od Francozov, pride v gornjo Avstrijo, obsede Linc in se da proglasiti za nadvojvodo gornje Avstrije; poda se potem na Česko, obleže Prago, kjer so se mu potem česki stanovi poklonili. V prihodnjem letu je bil ta volilni knez Karol VII. celó za nemškega cesarja izvoljen in kronan.

Kljubu tim velikim nevarnostim Marija Terezija ni obupala. Zaupala je na božjo pomoč in na vdanost svojih podložnikov. Skliče deržavni zbor v Požun (Pressburg), kamor je prišla v

černi ogerski narodni obleki, s kraljevim mečem opasana in s krono svetega Štefana na glavi. Njena lepota in njena izgovornost je ganila ogerske velikaše, da so navdušeno prisegli, življenje in premoženje za kraljico žertovati. Vsa Ogerska je zgrabila za orožje.

Tudi zvesti Tirolci so prišli s svojih gora bojevat se za vladajočo hišo. V kratkem času je bila Avstrija vseh sovražnikov oslobodena, in še celo Bavarsko premagano in ravno tisti dan, ko je bil volilni knez Karol VII. za cesarja v Frankobrodu kronan, prišli so bili zmagovalni Avstrijanci v Monakovo. Samo Šlezija je bila izgubljena, ker jo je cesarica v miru v Vratislavi Pruski pripustila. Karla VII. sin se je po očetovi smerti sprijaznil z Avstrijo in dobil svoje dežele nazaj.

Leta 1745 je imela Marija Terezija to veselje, da je bil njen soprug Franc I. od volilnih knezov za nemškega cesarja izvoljen. Potem so bila mirna leta, v katerih je velika kneginja v marsičem cesarstvo popravljevala. Podpiral jo je njen izverstni minister Kavnice. Sredi izpeljevanja mnogih modrih planov je bila motena s sedemletno vojsko. Pruski kralj Friderik je čul o sovražni zvezi Avstrijske, Ruske, Francoske in Sakske zoper Prusijo. Zato je hipoma z vojsko napadel Saksonsko. V tej vojski se je skazal Friderik izverstnega vojskovodjo, ker se je bojeval zoper veliko moč, in vendar je večinoma zmagoval. Občutljivo je bil pobit blizu Kolina (1757) in od maršala Lavdona pri Kunersdorfu (1759). V spomin na zmago pri Kolinu je cesarica ustanovila vojaški red Marije Terezije.

Vsled oslabljenja obeh oblasti se je sklenil leta 1763. mir v Hubertsburgu (grad na Saksonskem), vsled katerega je Šlezija ostala lastnina Friderika.

Dve leti potem je umerl cesar Franc I, kateremu je bila Marija Terezija tako vdana, da je do svoje smerti (1780) černo obleko v znamenje žalosti nosila. Vladala je 40 let. — Čeravno je Marija Terezija veliko z vojskovanjem truda imela, vendar je v svojih deželah jako veliko na korist svojih podložnikov storila. Največ je skerbela za omiko in odgojo mladine. Pomnoževala je narodne in višje šole. Odpravila je natveznico (Folter), sužnost in tlako zmanjšala. Marija Terezija je bila med vsemi vladarji najboljša, kar jih zgodovina pozna. Bila je prava mati svojim podložnikom.

§ 18. Cesar Jožef II.

Jožef II. sin velike cesarice Marije Terezije, je bil rojen l. 1741. Njegov čverst in velik duh se je že v mladosti dal spoznati. Na nemški prestol je bil l. 1765 izvoljen, ob enem je bil sovladar z Marijo Terezijo. Po smerti poslednje je pa postal, 39 let star, samovladar avstrijskih deržav. Jožef II. je bil izverstni izgled plemenitih knezov, pravi oče svojega ljudstva. Po

mnogem potovanji po svojih deželah jih je dobro spoznal, še predno je vlado nastopil. V kočee ubornega kmeta je večkrat pogledoval, še celo za plug je bil pri neki priliki prejel, da je s tem pokazal, kako spoštuje kmetški stan, ki je prva podlaga državi.

Tudi tuje države si je bil ogledal. Bil je namreč v Rimu, Napolju in Florenci, poznal je Francosko, Špansko in Švico in bil tudi na Ruskem.

On je živel samo za to, da bi velikost in moč svoje dedne države povzdignil. Najplemenitnejše delo njegovo je bil tolerantni ukaz, po katerem je protestantom in judom enake pravice s katoličani dovolil. Druga postava, po kateri se je Jožef II. velikega dobrotnika izkazal, je bila, da je sužnost (nesvobodno podložnost) popolnem odpravil. Skerbel je za oberti in industrijo ter pospeševal kupčijske razmere. Vsa mesta so se v poslednjem obziru začela bolj gibati. V glavnih mestih je ustanovil bolnišnice, ubožnice in odgojelišča za sirote. Odpravil je pa veliko nepotrebnih samostanov in iz dobljenega denarja je ustanovil nove potrebne cerkve in šole.

Te in enake naredbe so napotile papeža Pija VI. o veliki noči leta 1782 v Beč. Celi mesec je tu ostal in Jožef II. ga je v cesarskem dvoru z veliko slovesnostjo pogostoval, in imel jo priliko prepričati se o najčistejših namenih cesarja Jožefa II.

Nov kazenski zakonik je prišel na svitlo, ki ni bil več tako strog, in v katerem se je sodba na smert omejila; vendar je bil cesar Jožef II. tega načela, da pred postavo so vsi enaki. Pomnoževal in zboljševal je šole, ter skerbel za dobre učitelje. Nemški jezik, katerega je bolj čislal od francoskega, je hotel pri vseh narodih upeljati. Pa ravno to njegovo prizadevanje je pri nenemških narodih naletelo na velik upor.

Temu velikemu knezu pa ni bila sreča jako naklonjena. Njegove novosti se niso dopadale niti Ogrom niti Nizozemcem, kateri so mu poslednje leto njegovega vladanja veliko britkosti delali. Tudi je bil še naposled v turško vojsko zapleten.

Umerl je 20. februarja 1790. Njemu je sledil brat Leopold II.

Cesar Jožef II. je bil zelo zlahtna duša. Javno je rekel, da rojstna predstva brez zaslug nemajo nobenega pomena, v njegovih očeh so mu bili vsi ljudje enaki. On sam se je o razmerah priprostega ljudstva osebno prepričati hotel, in pomagal je, kjer le mogel, kakor to stori pravi človekoljub.

Vert na Dunaji, ki je bil samo plemenitnikom odločen, odperl je za vse ljudi z napisom: „Vsem ljudem za razveseljevanje posvečen kraj od njihovega častitelja.“

Ko so se zlahtni gospodje pritoževali, da nimajo več prostorčka, kjer bi bili nemotljeni med seboj, odgovoril jim je cesar:

„Ako bi hotel jaz samo med svojimi, sebi enakimi živeti, moral bi se podati v kapucinsko rakvo, kjer moji pradedi počivajo.“

Za svoje dobre namene užival je le pogosto nehvaležnost, kar je tudi sam prevedel. „Na moj grob“, tako je umirajoči cesar govoril, naj se napiše, da tu počiva knez, čegar nameni so bili najčistejši, pa je imel to nesrečo, da so mu vsi načerti spodleteli. Še le njegovi potomci so začeli njegove zasluge prav čislati.

§ 19. Friderik Veliki.

Sveteča zvezda v teh časih je bil tudi Friderik II, kralj pruski, in nevarni protivnik Avstriji. Po svojem očetu je bil podedoval dobro vojsko, precejšnje zaklade in urejeno državno upravo. Sam se je pa potrudil, da je pruski državi pridobil veljavo v Evropi.

Potem ko si je Šlezijo stalno pridobil, znal je skozi 23 let mir ohraniti in v tem času je veliko koristnega storil za svoje dežele. Vladal je 46 let in v tem času svojo državo dobro uterdil, čeravno se ni v dosego svojih namenov pravih sredstev posluževal.

V svojih prostih urah pečal se je z učenimi in duhovitimi možmi. Ljubil je pesništvo, godbo in znanosti, posebno zgodovino. Ljubil pa ni skozi in skozi svojega nemškega maternega jezika, dopadala se mu je marveč francoska omika, kajti govoril in pisal je večinoma francoski in najrajše s Francozi občeval. Umerl je v svojem 74. letu (1786).

§ 20. Francoska revolucija.

Oskerbovanje francoskega kraljestva je bilo vsled obilih vojsk Ljudovika XIV. in velike potrate Ljudovika XV. v jako slabem stanju. Bil je v tem obziru velik nered in denarja je od leta do leta bolj primanjkovala. Davki so strašno rastle in tlačili največ ubogo ljudstvo, le plemenitniki so imeli najboljše državne službe. Iz teh slabih razmer nastala je velika nezadovoljnost in razdraženost.

Ljudovik XVI. (1774—1793), oženjen z Marijo Antoneto, hčerjo Marije Terezije, je imel odkritoserčno voljo, pomagati svoji državi, toda bil je preslab za to. Naposled nastane punt in druhal parižka je naskočilo Bastilo, star grad, v katerem so ječe bile (1789). Vsled tega so plemenitniki iz Pariza se izselili.

Kralj je stanoval v gradu Versailles (Versé), dve milji od Pariza. Prikazovati so se začela republikanska zahtevanja, katera so vzbujali posebno tako zvaní Jakobinci. Kralj je videl svojo nevarnost, zato je hotel zbežati iz dežele. Toda blizo meje ga je spoznal nek poštar, in kralja so kot vjetnika v Pariz tirali. Prevratna stranka je kraljestvo odpravila in Francosko za republiko razglasila. Nesrečni kralj je bil na smert obsojen in umorjen

leta 1793 (pod gvilotino). Ista žalostna osoda je doletela kraljico Marijo Antoneto. Zdaj je začela strašanska vlada na Francoskem. Z veliko kervoločnostjo se je razsajalo proti vsem prijateljem kraljestva. Najhujši je bil Robespierre. Vse se je odpravilo in pokončalo, kar je spominjalo na star red. Novo časoslovje ali nova doba se je vpeljala, začenshi računiti s pervim dnevom republike, nov koledar z novimi mesci in dnevi se je vpeljal, še celó kerščansko vero so bili odpravili. Naposled so se pa razsajalci sami sperli in med seboj vojskovali, sam Robespierre je bil ob glavo djan. Angleška, Avstrija, Pruska, Sardinija, Španska in Nemška — vse te države so se obernile zoper Francosko, pa vendar so Francozi povsod zmagovali; še celó nemških pokrajin ob Reni so se bili polastili, premagali Holandsko in Belgijo, uderli na Nemško in gospodovali čez vso Italijo.

§ 21. Napoleon Bonaparte.

Napoleon Bonaparte je bil leta 1769 v Ajaccio (Ajačo) na otoku Korziki rojen, njegov oče je bil odvetnik. V vojaških šolah se je že odlikoval, posebno je napredoval v matematiki in zgodovini. V vojaški službi pa se je povzdigoval od stopinje do stopinje vojniške časti, 17 let star je bil poročnik že in 24 let star pa general. To visoko mesto si je bil s svojimi izverstnimi vspehi pridobil pri oblaganji Tulona. Oženil se je bil z udovo nekega generala in njena rodovina mu je pripomogla, da je dobil verhovno poveljstvo nad armado na Laškem.

Tukaj se je bojeval z izverstnimi vspehi, da je kralj sardinski moral ž njim mir skleniti. Na svoje vojake je imel neznan upljiv, znal je v njih častilakomnost obuditi, pa tudi jim je bil sam izgled velike pogumnosti. Junaško delo njegovo je bilo naskok na most čez Ado pri Lodi. Če ravno so avstrijski vojaki neprenehoma streljali, derl je s svojimi granadiri naprej z vsklikom: „Živila republika“ in Avstrijci so se morali umakniti. Ta zmaga je vso Italijo s strahom navdala.

Leopoldu II. je sledil na Nemškem in Avstrijskem prestolu Franc II. (1792). Ta je poslal zoper Bonaparta izkušenega generala Wurmser-ja, toda ta se je moral veliki francoski moči vdati in jej terdnjavo Mantvo izročiti. Bonaparte je derl potem urno skozi Štajersko in Koroško proti Beču.

Med temi vojskami na Italijanskem je bil junaški brat cesarjev, nadvojvoda Karol, francosko vojsko na Nemškem večkrat pobil, da se je unstran Rene umakniti morala. Naloženo mu je potem bilo, da bi Francoze tudi na jugu krotil. A ker tega ni mogel, sklenilo se je s Francozi pomirje v Ljubnem (Leoben, 1797) in potem pa mir v Kampu Formio. V tem je bil cesar Belgijo in Lombardijo Francozom odstopil, a zato dobil republiko Beneško, katero je bil Bonaparte premagal.

Francozi so se zdaj oroževali zoper Angleško. Da bi vznemirjal Vshodno Indijo, ki je bila francoska, šel je Bonaparte v Egipt (1798). V tej vojni je dobil otok Malto in mesto Aleksandrijo. Napotil se proti Kairi, zmagal Mameluke pri piramidah in vzel ravno omenjeno mesto. Bonaparte je šel tudi čez Sueško ožino, da bi si Sirijo podvergel. Prišel je tudi do mesta Št. Jean d'Acree (St. Žan Dakr.), pa se je moral vrniti, ker se je bila kuga med njegovo vojsko pričela. Francoska republika je vedno bolj kazala svojo moč in oblast. Francozi so vzeli papežu Piju VI. njegove dežele in je spreobrnili v rimsko republiko; papeža samega so pa kot jetnika peljali na Francosko, kjer je tudi umerl. Vsled te prevzetnosti so se Avstrija, Rusija in Anglija zopet zvezali zoper Francoze. Osem mesecev so te oblasti dobro zmagovale nad francosko republiko. Kar se Bonaparte poverne nazaj na Francosko, ker je bil s takim veseljem sprejet, kakor da bi bil on mož, ki bode Francoski zopet pomagal. S pomočjo svojih zvestih vojakov odpravil je takratno državno svetovalstvo in državno vlado ter vpeljal novo ustavo (24. dec. 1799), v kateri je bila njemu kot prvemu konzula vsa državna oblast na deset let izročena.

In res se je vojna sreča zdaj popolnem na francosko stran obernila. Rusija se je bila z Avstrijo in Anglijo razdvojila; Bonapartu se je bilo torej največ le z Avstrijo bojevati. Nekako tako kakor Hanibal je šel čez Alpe v Italijo, kjer je Avstrijance pri Maringu odločno pobil. Z enako srečo so se bojevali Francozi na Nemškem. Za to je bil primoran cesar Franc, skleniti s Francozi mir (Luneville 9. februarja 1801), v katerem se je poterdil mir Campo Formio in Francozom še odstopile pokrajine ob levem bregu Rene.

Tudi Anglija je sklenila mir. Bonaparte je skerbel zdaj za notranji red in stranke na Francoskem zedinjeval, ter skerbel za marsikaj, kar je ljudstvu koristilo. Ob enem je gledal na to, da bi si pridobil samovladarstvo. 2. avgusta 1802 mu je bil konzulat za vse njegovo življenje izročen. Od tega častnega zaupanja do cesarske krone je malo manjkalo. Senat ga je iz hvaležnosti 18. maja 1804 za dednega cesarja Francozov razglasil. Napoleon I. je tudi papeža nagovoril, da ga je v Parizu za francoskega kralja kronal.

Ker je pa samovoljno z evropejskimi deželami postopal, je napotilo druge oblasti do nove zveze zoper njega. Taka samovoljnost njegove velike moči je bilo to, da se je postavil za kralja Italije in svojega pastorka Evgena podkralja laškega imenoval. Napoleon se nemudoma napoti z vojsko proti Reni, da bi Avstrijo zopet zavernel. Prišel je celo do Dunaja in vzel to mesto 11. novembra 1805. Obernel se je na Moravsko, kjer so bile avstrijske in ruske trume pod vodstvom svojih cesarjev; pa v bitki pri Slavkovem (Austerlitz, 2. decembra 1805), kjer so

si tri je cesarji nasproti stali, premagal je Napoleon. Skleniti se je moral z njim mir Požunski.

Avstrija je pripustila v tem miru Beničansko na Italijo, Tirolsko na Bavarsko, svoja posestva na Švabskem tudi Bavarskemu, Virtenbergu in Badnu, Baversko in Virtenberško ste postali kraljestvi, Badensko pa nadvojvodina, kajti te dežele so se bile z Napoleonom združile. To zmago je porabil Napoleon tudi za to, da je obdaroval svoje sorodnike. Napolitansko si je bil pridobil in ga izročil svojemu bratu Jožefu. Iz holandske republike je naredil kraljestvo in ga izročil svojemu mlajšemu bratu Ljudoviku. 12. julija 1806 se je šestnajst nemških knezov odpovedalo nemškemu cesarju in kraljestvu, združilo v zavezo, ter Napoleona pripoznalo za svojega protektorja (varuha). S tem je bil konec storjen tisoč letnemu nemškemu cesarstvu. Cesar Franc II. je odložil čast nemškega cesarja, in pred že (l. 1804) prevzel naslov: Franc I. cesar Avstrijski.

Napoleon je sklenil tudi Prusko ponižati. Združene Pruse in Saksonce je bil pri Jeni in Auerstädtu (14. okt. 1806) premagal in prišel v Berlin. Volilni knez Saksonski se je na to ločil od Pruske in za to dobil kraljevski naslov. Prusija je sklenila s Francozi nesrečni mir v Tilsitu, v katerem je morala odstopiti vse dežele med Labo in Reno in dežele, ki so bile popred poljskega kraljestva. Iz poljskih provinc je Napoleon ustanovil kraljestvo Varšavsko, katero je izročil Saksonskega kralju. Iz dežel med Labo in Reno in še iz drugih je ustanovil kraljestvo Westfalsko, ki ga je dal svojemu najmlajšemu bratu Hironimu.

Na Portugalskem je odstavil kraljevsko rodovino, na Španskem je odstranil Burbone in špansko krono izročil svojemu bratu Jožefu, in svojega svaka Murata je imenoval za napolitanskega kralja. Španjolci so se pa hrabro branili tlačitelja in zapodili novega kralja, ravno tako čversto so delali Portugalci. Po vsem pirinejskem polotoku je razsajala vojska, ki je po petih letih s tem končala, da so Francozi deželo zapustiti morali.

Cesar Franc I. je to zamotanje Napoleonovo na Španskem porabil za novo vojsko zoper tega zmagovalca vsega sveta. Napoleon je prišel na Bavarsko in nadvojvodo Karola primoral, da se je umaknil na Česko in Dunaj je bil padel že drugokrat v francoske roke. Nadvojvoda Karol pa je prišel med tem pred Beč in tu pri Aspernu dosedaj nepremagljivega Napoleona pervikrat premagal. Vendar je Napoleon svojo vojsko hitro pomnožil in potem zopet zmagal pri Vagramu. 14. oktobra 1809 sklenil se je v Schönbraunu dunajski mir, v katerem je Avstrija Francozom 2000 kvadr. milj odstopila.

Za hrabre Tirolce, ki so bili svojo deželo trikrat od Bavarcev oslobodili, se je bilo odpuščenje v tem miru pogodilo;

toda Andrej Hofer, pogumen Tirolec se je še dalje bojeval, toda bil izdan in premagan. Francozi so ga bili v Mantovo odpeljali in ustrelili. Napoleon je stal zdaj na verhuncu svoje velike moči. Nihče se mu ni upal zoperstavljati, on je ravnal poljubno s prestoli in deželami. Manjkal je pa cesarju lastni sin, kateri bi mu bil naslednik na prestolu. S svojo prvo plemenito ženo Josipino ni imel otrok, zato se je poročil z nadvojvodino Marijo Ljudoviko (l. 1810), hčerjo cesarja Franca I. Potem je dobil l. 1811. sina, kateremu je dal naslov kralja rimskega. Napoleon je hotel imeti svetovno kraljestvo. Rusija edina mu je bila še na potu.

Prusijo in Avstrijo si pridobi Napoleon, da se združen z njima bojuje proti severnemu Rusu. Rusi so bili pri Borodini premagani in umaknili so se do Smolenska nazaj. Napoleon je šel v Moskvo, toda Rusi so bili mesto sežgali in Francozi niso mogli tu prezimiti. Vračali so se nazaj in hodili po pusti deželi, kjer jim je živeža primanjalo. Terpeli so lakoto in mraz in ruski kosaki so jih hudo nadlegovali. Napoleon je zapustil ostanke svoje vojske in se vernil nazaj v Pariz. Prusija se je najprevo pripravljala, da pribojuje izgubljeno svobodo. Kralj Friderik Viljelm III. je klical ves narod na boj in sklenil zavezo z Rusijo, h kateri je tudi Švedija in Anglija pristopila. Napoleon je konec aprila 1813 zopet z vojsko prekoračil Reno in zmagal pri Lützen-u in Bautzen-u. Avstrija je hotela posredovati; toda brez uspeha. Zato je pa tudi Franc I. svojemu zetu vojsko napovedal, da bi vendar Evropa k miru prišla. Francozi so bili potem večkrat pobiti. Naposled je Napoleon vse svoje trume pri Lipsiki zbral, pa bil tu 16. in 18. oktobra 1813 odločno premagan. Avstrijski vojskovodja je imel verhovno poveljstvo tudi nad rusko in prusko vojsko. Zedinjeni monarhi, Franc I. Avstrijski, Aleksander I. Ruski in kralj Friderik Viljelm III. Pruski so bili sami navzoči.

Napoleon je iz Lipsike hitro pobegnil prek Rene domu. Ponujeni mir je Napoleon odbil, zato so zavezniki l. 1814 šli čez Reno na Francosko in po mnogih kervavih bitkah pridejo 31. marca 1814 v Pariz, kjer je senat na ukaz zaveznikov odstavljal Napoleona in njegovo rodovino od francoskega prestola. Napoleonu so izročili otok Elba kot samostojno kneževino, in njegovi soprogi pa vojvodine Parma, Piacenza in Guastala. 5. maja je bil na francoski prestol postavljen Ljudovik XVIII, ki je dobil Francosko v tistem obsegu, kakor je bila pred revolucijo. Da se je vse poravnalo, sklical se je na Dunaji shod (kongres). V tem se je med drugim določilo, da stopi na mesto prejšnjega nemškega kraljestva „zaveza nemška“, obstoječa iz 38 samostojnih držav. Napoleon se je iz otoka Elba zopet vzdignil in prišel 20. marca 1815 v Pariz, odkoder je Ljudovik XVIII. zbežal. Na Dunaji zbrani monarhi zberó svoje vojske

in se podajo na Francosko. Na Italijanskem so premagali Avstrijci Murata, ki je bil Napoleonove stranke; bil je potem, ko se je Napolja polastiti hotel, ustreljen. Napoleon se je pa na Nizozemskem bojeval s Prusi in Angleži, katere je najpervo premagal, a potem so se ti združili, da so Napoleona popolnem pobili pri Waterloo-u. Enajst dni po tej bitki so zavezniki drugičkrat prišli v Pariz. Napoleon je bil pa po sklepu evropskih oblasti peljan na otok Helena v Atlanskem morji, kjer je po prestanih velikih bolečinah 5. maja 1821. umrl.

Zdaj so tudi njegovi sorodniki vse krone in dežele zgubili. Njegov sin „kralj rimski“ je umrl pri svojem dedu Francu I. Napoleonovih kosti prah so pa prinesli v Pariz l. 1840, kjer so ga slovesno shranili v cerkvi invalidov.

Da bi se mir stalno vzderžal, sklenili so monarhi Avstrije, Rusije in Prusije „sveto zavezo“, v kateri so obljubili, drug drugega podpirati in svoje države v kerščanskem duhu vladati.

§ 22. Napoleon III.

Po smerti Ljudovika XVIII. sledil mu je brat Karol X. (1824—1830). Pod njegovo vlado izbujale so naredbe njegovega ministerstva veliko nevoljo. Ministerstvo je radi tega hotelo ljudstvu s tem vstreči, da si je Francoska pridobila Algir v Afriki. Vendar je bilo nezadovoljstvo tako veliko, da je nastal l. 1830 v mesecu juliju punt. Tri dni je trajal boj po pariških ulicah, kraljevske trume so bile deloma pobite, deloma so pa na stran ljudstva pristopile. Karol X. se je na to za-se in za sina prestolu odpovedal. Deržavni zbori so pa vojvodo Ljudovika Filipa Orleanskega za kralja izvolili. Ljudovik Filip pa je imel neprenehoma boje, nekoliko s priverženci stare dinastije (legitimisti) nekoliko z republikanci. Na ta način so bili vedni prepiri. 22. februarja 1848 nastal je v Parizu punt. Vojaške trume so se združile z ljudstvom; Ljudovik Filip se je na korist svojega vnuka, grofa Pariškega, odrekel prestolu. Toda ljudstvo ni hotelo od hiše orleanske nič vedeti, pripodilo je iz Francoskega in drugo francosko republiko pod vodstvom Lamartina oglasilo.

Tudi pod republiko so bili prepiri in boji po Parizu. Že 10. decembra 1848 je bil z veliko večino glasov princ Ljudevit Napoleon Bonaparte za predsednika republike izvoljen. Ljudevit Napoleon je bil drugi sin nekdanjega kralja holandskega, brata Napoleona I. Rojen je bil leta 1808. Za časa propada strica, komaj 7 let star, moral je iti v prognanstvo. Živel je več let na gradu svoje matere v Šviciji in stopil kot stotnik v armado. Po smerti „kralja rimskega“, pozneje vojvoda Reichstadtskega je bil on postavni ded Napoleonove družine. Dvakrat se je skušal postaviti za vladarja francoskega, zato je bil v ječo do smerti obsojen. 6 let je bil zapert, toda kot zidar

preoblečen se mu je posrečilo na Angleško zbežati. V drugi francoski republiki je zmagal prejšnjega predsednika Cavaignac in bil torej sam predsednik. Leta 1851 se mu je posrečilo, da mu je bilo predsedništvo na deset let izročeno. Pa že decembra 1852. so ga dednega cesarja Francozov proglasili. Imenoval se je Napoleon III., ker je „rimskega kralja“ kot Napoleona II. uračunil.

§ 23. Nikolaj I. in Krimska vojska.

Leta 1852. je zasedel ruski prestol Nikolaj I. On je pospeševal enako svojemu predniku vse, kar more pospeševati blagostanje države. Na izhodu si je skušal pridobiti vedno več in več upljiva in dežele.

Že leta 1828 je bila rusko-turška vojska. Cesar Nikolaj je obsedel Moldavijo in Valabijo in Turke tudi v Aziji napadel. Turki so se hrabro branili. Leta 1829 je šel ruski general Dijebič čez Balkan, vzel Adrijanopol in se napotil proti Carigradu. Sultan je na to sklenil mir, v katerem ste se Donava in Prut kot meje med obema državama določile. Leta 1830 so se uperli Poljaki z veliko vstajo. Dijebič je hitel z veliko rusko vojsko Poljake krotit; ti so si sicer hrabro bojevali, pa pri Ostroleuki vendar bili premagani. General Dijebič je hitro potem na koleri umrl. Za njim je knez Paskevič Varšavo premagal in vstajo popolnem potlačil. Poljakov se je na to mnogo izselilo na Angleško, Francosko in celo v Ameriko. Paskevič je bil postavljen za namestnika v Varšavi. Leta 1846 je nastal punt tudi v Krakovi, na to se je ta slobodna državnica Avstriji pridělila.

Cesar Nikolaj je Turkom leta 1853 zopet vojsko napovedal, ker se je Sultan branil, Rusiji v to privoliti, da bi gersko-katoliški narodi v Turčiji pod njenim varstvom bili. Rusi so prekorali mejno reko Prut. Bili so pa na več krajev od Turkov biti, in zahodni oblasti, Francoska in Angleška ste se zvezali s Turčijo, da se ne bi Rusija preveč podstopila. Tej zavezi je tudi Sardinija pristopila. Avstrija se ni boja sicer udeleževala, a postavila je svoje trume v podonavske kneževine. Zahodne oblasti so Rusijo na polotoku Krimu popadle, da bi imenitno terdnjavo Sebastopol dobile. Zavezniki so potem še večkrat zmagovali. Pa velik dež in zima sta nadlegovala njih trume zelo. Prezimili so na Krimu in nadaljevali oblegovanje Sebastopola.

2. marca 1855 pa nagloma umerje cesar Nikolaj, kateremu je sledil sin Aleksander II. Francozi in Angleži so pod vodstvom maršala Pelissier-a vzeli Sebastopol, da si so sami velike zgube imeli (8. septembra 1855). 30. marca 1856 je bil sklenjen v Parizu mir. Po tem je Rusija Sepastopol sicer dobila, toda se zavezala, da ne bode ob Črnem morji mornarskih arsenalov (orožnic) imela, in tudi ne več ladij nego Turčija.

§ 24. Revolucije na Dunaji, na Ogerskem in Laškem.

Po 43letnem vladanji je umrl Franc I, cesar avstrijski, leta 1835. Njegov naslednik je bil sin njegov Ferdinand I, ki je bil že leta 1830 na državnem zboru v Požunu za ogerskega kralja kronan.

Leta 1848. so bile revolucije po vsej Evropi; tako tudi na Avstrijskem. Tirjatve so bile: Ljudsko zastopstvo, tiskovna svoboda, pravica zborovanja, narodna vojska (nationalgarda), verska svoboda. Vsled vstaje na Dunaji 13. marca 1848 moral je državni kancelar knez Metternich Dunaj zapustiti in na Angleško potegniti. Cesar Ferdinand je na to času primerno ustavo obljubil. Ob istem času so se delali v Milanu poskusi, da bi se Italija od Avstrije odtergala. Kralj sardinski Karol Albert, postavil se je na čelo Lombardov in vzel Milan. Benetke so se pa za republiko proglasile. Vsa mesta, Mantova in Verona so se vstaji pridružila. Rim in Napolj napovesti Avstriji vojsko. Stari maršal Raddecki pa zmaga pri Kustoci vstajnike, vzame Vičenco in Milan.

Zdaj je bilo sklenjeno pomirje, katero je pa Karol Albert porabil za novo oboroževanje. — Pri Novari pa ga je Raddecki z nova premagal, in na to je sledil mir (1849). Karol Albert je izročil vlado svojemu sinu Viktor Emanuelu, sam pa je šel na Portugalsko, kjer je umrl.

Tudi na Ogerskem se je vnela kervava vojska, namreč med Madžari in Jugoslovani. Madžari so poleg tega hrepeneli po polnej neodvisnosti, za kar jih je zgovorni Košut navduševal. Ban hervatski Jelačić je na Ogerskem zmagoval, zato mu je cesar izročil oblast čez Ogersko in razpustil ogerski državni zbor. Sočutnosti do Ogrov so pa vzbudile na Dunaji 8. oktobra 1848 novo revolucijo; cesar je zapustil svojo rezidenco in se podal v Olomuc. Knezu Windischgrätzu, ki je bil že popred upor na Českem potlačil, izročeno je bilo verhovno poveljstvo, in njemu se je Beč po tridnevem boju vdal. Ogri, ki so hoteli Dunajčanom na pomoč priti, so bili pri Švebatu premagani. Cesar Ferdinand I. je zdaj vlado izročil svojemu osemnajstletnemu stričniku Francu Jožefu I. Vojska se je zdaj nadaljevala proti Ogrom, ki so se bojevali pod vodstvom Görgeya.

Istočasni upor na Laškem je bil vzrok, da se ni mogla dežela popolnem podverči. Zato se je Rusija na pomoč pozvala. Avstrijski generali Hainav in Jelačić z ruskim maršalom Paskevičem so bili upor zadušili. Görgey je položil orožje pri Vilagosu avgusta 1849. Košut, in polski generali Bem in Dembinski, ki so za Ogre se bojevali, so pobegnili čez mejo na Turško, druge glave vstaje so bile na smert obsojene.

§ 25. Francosko-italijanska vojska zoper Avstrijo, 1859.

Po krimski vojski ni bilo takega prijateljstva med Rusijo in Avstrijo. Timveč se je pa Napoleon III. približeval Alek-

sandru II. To je svedočil novoletni govor (1859) Napoleona III. avstrijskemu poslancu v Parizu. Na prihodnjo vojsko je kazalo njegovo (Napoleonovo) oboroževanje, ženitev njegovega stričnika, princa Napoleona, s hčerjo Viktorja Emanuela in naposled sardinska oboroževanja. Sardinski minister Kavur je poleg tega javno se izrazil, da boče Italijo od tuje vlade oprostiti. Med tem, ko je avstrijska vojska Tičino prekoračila pod poveljništvom grofa Gyulaj-a, prišli so v Genvi že Francozi na suho in Napoleon sam je na pomoč hitel.

Gyulaj se je po dveh nesrečnih bojih moral nazaj čez Tičino umakniti. Francozi so mu tako hitro sledili, da so ga 4. junija 1859 pri Magenti zopet pobili, da si so tudi sami velike izgube imeli. Zmagovalec, francoski general Mac Mahon, je dobil za to naslov: vojvoda Magentski. 8. junija sta prišla Napoleon III. in Viktor Emanuel v Milan. Gyulaj je moral skoro vso Lombardijo jima pripustiti. Cesar Avstrijski se je na to sam k vojski podal, da bi se poskusil z zavezniki v glavni bitki. Ta je bila 24. junija pri Solferinu. Čeravno se je sam cesar v nevarnost podal in čeravno so avstrijski vojaki čudovito hrabro se bojevali, so vendar se umakniti morali. V tej kervavi vojski je 300.000 mož s 500 kanonami se bojevalo.

Na to je ponudil Napoleon avstrijskemu cesarju nenadoma pomirje. Pri osebнем sestanku v Villafranki (12. jul. 1859) sta se pogodila o miru, ki je bil stalno sklenjen v Zürich-skem miru (1860), po katerem je Avstrija odstopila Lombardijo, katero je dobil kralj sardinski.

§ 26. Vojska v Schleswig-Holsteinu.

Že leta 1848 je imela Nemčija radi vojvodin Schleswig in Holstein vojsko z Danskim Friderikom VII. Danski kralj je namreč ti dve pokrajini k svoji državi pridružiti hotel. Že takrat so nemški vojaki raznih knezov pomagali Schleswigu in Holsteinu, toda brez vspeha. In od leta 1851—1863 so bili ti dve vojvodini Dancem nekoliko podložni, in Danci so v nemške kraje Schleswiga vpeljevali danski jezik. Ko je Kristijan IX. leta 1863, danski prestol zasedel, podpisal je skupno ustavo za Dansko in Schleswig, in s tem Schleswig svoji državi pridružil. Velevlasti Pruska in Avstrijska ste zahtevali, naj se ta ustava prekličé, a ker se to ni zgodilo, napovedali ste vojsko Dancem in avstro-pruske trume so korakale proti severju.

Prusi in Avstrijanci so bili v posebnih bitkah na suhem in na morji premagali Dancé. Avstrijsko vojsko je zapovedoval general Gablenz, ladijevje pa admiral Tegetthof.

Po kratkem prenehanji se je boj zopet nadaljeval, a Danci so bili na novo pobiti. Na to se je sklenil (30. oktobra) 1864 mir. Kralj Danski se je vsem pravicam do vojvodin Schlezwig in Holstein odpovedal.

§ 27. Vojska na Nemškem in na Laškem, 1866.

Radi odškodovanja pri vojski Schleswig-Holstein se Prusija in Avstrija niste mogli porazumeti. Zato je nastala celó kervava vojska med prej prijateljskima državama. Avstriji se je bila večina nemških oblasti pridružila. Na pruski strani pa je bila Italija. Prusija je hitro delovala, poslala je vojsko na Hanoveransko, Saksonsko in v Kurhessen. Upirali se jej te države razen Hanovera skoro nič niso. Avstrija je zbrala svojo armado (severno) na Českem pod verhovnim poveljništvom generala Benedeka. Prusi so avstrijsko armado na treh straneh zgrabili in je v več bitkah potolkli, odločno pa 3. julija pri Kraljevem gradu.

Na to so se pomikale pruske vojne čete brez upora proti Beču. Naposled, ko se je zopet na nov boj blizu Požuna pripravljalo, sklenilo se je pomirje.

Na Laškem, ki se je ob enem proti Avstriji bojevalo, je prišlo že 24. junija do glavne bitke pri Kustoci, kjer je zmagal avstrijski nadvojvoda Albreht. Italijani so bili tudi na morji nesrečni. Pri otoku Visu (Lisa) so se sprejele avstrijske in italijanske vojne ladije, a zmagal je bil sovražnike, avstrijski admiral Tegetth of popolnoma. Tudi Garibaldi ni s svojimi prostovoljci pri napadu Tirolov nič opravil.

S posredovanjem Francozov se je začela v Nikolsburgu gledé miru pogajati, ki je bil potem sklenjen v Pragi. V tem miru je Avstrija odstopila od nemške zaveze in privolila v prevranavo Nemčije brez njenega udeleževanja. Schlezwig-Holstein je Prusiji popolnem pripustila, Benečijo pa Italiji. Pruska je poleg tega dobila: Hanoveransko, Kurbesko in Nasav ter Frankobrod ob Majnu.

§ 28. Cesar Maksimilijan Mehikanski.

Najimenitnejša španska naselbina v Ameriki je bila Mehiko. Španija je pa ondi vedno huda tlačiteljica bila. To je bilo vzrok nezadovoljnosti. Leta 1822 je bil Iturbide za mehikanskega cesarja izvoljen, ker je pa ta svojo oblast odložil, bila je potem republika vpeljana. Ko se je on vnovič hotel za cesar postaviti, bil je vjet in vstreljen. Leta 1836 je Španija pripoznala mehikansko republiko. Toda v tej deželi so bili vedni strankarski boji, prepiri in revolucije. Zato sklenijo Španija, Francija in Anglija pogodbo, po kateri hočejo te vlasti skupno vpravovati to deželo. Ker so pa druge vlasti spoznale, da ima Napoleon posebne namene s to deželo, pripustile so njemu vso to zadevo.

Francozi so se v Mehiki bojevali in osvojili v poldrugem letu terdujavo Pueblo in 10. julija 1863. glavno mesto Mehiko. Predsednik republike Juarez je bil med tem mesto s svojo armado zapustil. Francozi so na to sklicali zbor mehikanskih velikašev; ta je na prigovarjanje Napoleonovo državo za ce-

sarstvo razglasil in avstrijskega nadvojvodo Ferdinanda Maksimilijana za cesarja izvolil.

Maksimilijan je bil sin nadvojvode Franca Karla in brat cesarja Franca Josefa I. Rojen bil leta 1832 na Dunaji. Že kot otrok je imel veliko veselja do mornarstva in bil v vseh znanostih dobro izobražen. On je podvzel več potovanj po morji in leta 1854 je bil postavljen na čelo avstrijske marine (mornarske vojske). Leta 1857. je bil general guvernér lombardijsko-beneškega kraljestva in se poročil z belgijsko kraljevsko hčerjo Karloto.

Od leta 1859. je živel mirno na svojem gradu Miramar pri Terstu. Leta 1863 je pa obljubil sprejeti ponujeno mu mehikansko cesarsko krono.

Leta 1864 (12. junija) je Maksimilijan prišel slovesno v Mehiko. Vladati je začel z vso resnobo in poštenostjo, da bi red napravil v razrušeni deželi; pa vendar se mu to ni posrečilo. Manjkalo mu je denarja, da bi mogel svoje načerte izvršiti in republikance umiriti. Predsednik je boj z veliko serditostjo nadaljeval zoper cesarsko vojsko, v kateri je bilo mnogo avstrijskih in belgijskih prostovoljcev. Severno-amerikanske svobodne države niso hotele pripoznati cesarja Maksimilijana. Napoleon je naposled previdel, da bi se znal zamotati v velike vojske, zato je še on odtegnil svojo pomoč in svoje vojake nazaj v Evropo poklical, da je Maksimilijan sam ostal. Cesarica Karlota je bila zastonj prišla k Napoleonu v Evropo prigovarjat ga za daljno pomoč.

Cesar Maksimilijan se je zdaj sam bojeval s svojimi sovražniki. Republikanci so dobivali mesto za mestom. Cesar se je s svojimi malimi trumami hrabro bojeval, in se posebno sam pravega junaka skazoval. Toda po izdajalstvu je padel v roke svojih sovražnikov, ki so ga djali pred vojaško sodnijo in ga ustrelili. 19. junija 1867 končalo je njegovo življenje; z njim sta padla njegova zvesta generala Mejia in Miramon. Na dan Maksimilijanove smerti so dobili Mehikanci zopet svoje glavno mesto. Juarec je bil za predsednika republike pripoznan. Umerl je leta 1872.

§ 29. Nemško-francoska vojska (1870—1871).

Zadnji pruski vspehi od leta 1866 so vzbujali zavist in nevošljivost Francoske, zlasti radi rastoče pruske moči. Francoska vlada je pri vsaki priliki iskala vzrokov, da bi pruski z vojsko pretela. Malostna stvar je bila, radi katere se je vojska vnela med omenjenima državama. Španjolci so bili leta 1868 svojo kraljico Izabelo s prestola pregnali. Špansko krono so ponujali različnim princem, toda zastonj. Naposled so hoteli izvoliti za kralja nemškega princa Leopolda Hohenzollerskega. Ker je bil ta princ pruske kraljevske rodovine, bal se je Napoleon III. prevelikega

pruskega upljiva in žugal z vojsko. Da ne bi se evropski mir kalil, odpovedal se je knez Hohenzollerski že naprej tej volitvi. S tem pa francoska vlada še ni bilo zadovoljna. Francoski poslanec na pruskem dvoru je celo zahteval, da se mu obljubi, da pruski kralj svojim sorodnikom nikoli ne bo dovolil, španske krone sprejeti. Vsled tega je bil razserden pruski kralj in ni hotel več avdijence dovoliti francoskemu poslancu, kar je smatral Napoleon za razžaljenje in se za vojsko pripravljal. Napoleon je mislil, da bo imel opraviti samo s Prusom, pa zedinile so se vse države zoper njega. Oboroževanja so se tako hitro veršila na Pruskem pod generalom Moltkom, da so pruske vojne pred stale ob Reni, nego francoske. Napoleon je s svojim princem sam bil pri armadi; od začetka je imel mali vspeh, toda pozneje je bila francoska armada pod vodstvom maršala *Mac Mahona* popolnem pokončana. Druga močna nemška armada pod vodstvom pruskega princa *Friderika Karla* je šla na terdnjavo *Metz*. Francozi so bili v dveh bitkah od nemške armade pobiti in naposled je bil maršal *Bazaine* (*Bazén*) v terdnjavi *Metz* obkoljen. Francozi so na to na drug način si hoteli pomagati, toda bili v veliki bitki pri *Sedanu* tako pobiti, da se je cesar *Napoleon* pruskemu kralju kot jetnik ponudil in se 100.000 mož francoske armade sovražniku vdalo.

Sredi septembra je stala nemška armada pred Parizom, kralj *Viljelm* je v gradu *Verzelskem* stanoval. Zdaj je pa francoski narod vse svoje moči zbral. Komaj je bil *Napoleon* na *Nemško* odpeljan, oklicali so Francozi republiko, ter vse možke na boj pozvali. Pariz se je čudovito branil, na severju so se pa zbirale velike čete, katere so se z nemškimi bojevale. Še celo vzetje *Strassburga* in terdnjave *Metz* ni spravilo Francoze v obup. V največji zimi se je bojevalo. Armade so prišle tudi od juga in od vseh strani se je napadal nemški sovražnik, toda vse zastonj. Vse armade francoske so bile pobite, in naposled se je moral sklepati mir z Nemci in dopustiti, da so šli v glavno mesto *Pariz*. Na prigovarjanje bavarskega kralja so ponudili nemški knezi zmagovalnemu pruskemu kralju nemško cesarsko krono in tako je bilo nemško cesarstvo z nemško krono zopet postavljeno. Sklenjeni mir v *Versaillu* in *Frankobrodu* je donesel nemškemu cesarju 5 milijard frankov in dve lepi pokrajini: *Alzacijo* in *Lotaringijo* ter stari državni mesti *Strassburg* in *Metz*.

Francoska republika si je bila izvolila za predsednika *Thiers-a*, pozneje *Mac Mahona*. *Napoleon* pa ni dolgo živel po svojem propadu, umrl je l. 1873 na Angleškem blizo *Londona*.

OBSEG.

Stari vek.

	Stran
I. Starodavna doba človečanstva.	
§ 1. Najstarejši narodi	3
II. Zgodovina Izraelcev.	
§ 2. Do povratka iz Egipta	4
§ 3. Izraelci pod sodniki	4
§ 4. Izraelci pod kralji	4
§ 5. Delitev izraelskega kraljestva	5
III. Egipčani.	
§ 6. Stari Egipt s svojimi čudeži	5
§ 7. Vera starih Egipčanov	6
§ 8. Egipčanska razdelitev ljudstva v verste ali kaste	6
§ 9. Najstarejša zgodovina Egipčanov	7
IV. Feničani.	
§ 10. Opis dežele	7
§ 11. Potovanje po morji in naselbine Feničanov	7
§ 12. Iznajdbe Feničanov	8
V. Babilonci in Asirci.	
§ 13. Opis dežele	8
§ 14. Zgodovina Babiloncev in Asircev	8
VI. Perzijani.	
§ 15. Perzijska dežela	9
§ 16. Cir, utemeljitelj perzijskega kraljestva	9
§ 17. Nadaljni nasledniki Cirovi	10
VII. Gerki.	
§ 18. Stara Grecija	11
§ 19. Najstarejši stanovalci	11
§ 20. Tuje naselbine	11
§ 21. Gerški bogovi	12
§ 22. Orakli in narodne igre	13
§ 23. Gerška umotnost	13
§ 24. Doba junakov	14
§ 25. Zunaga Dorcev čez Peloponez	15
§ 26. Sparta in Likurg	15
§ 27. Atene in Solon	16
§ 28. Perzijanske vojske	17
§ 29. Peloponeška vojska	18
§ 30. Atene v žalostnem položaju in Sokrat	19
§ 31. Tebe in Epaminonda	20
§ 32. Propad Gerške	20
§ 33. Aleksander Veliki	21

VIII. Rimljani.

	Stran
§ 34. Stara Italija	23
§ 35. Romul, utemeljitelj Rima	23
§ 36. Numa Pompilij	24
§ 37. Boj Horacijev in Kuracijev	24
§ 38. Rimljanski kralji do Tarkvinija Ošabnega	25
§ 39. Tarkvinij Superb, zadnji rimski kralj	25
§ 40. Dva junaka nove ljudovlade	25
§ 41. Menenij Agripa in basen o želodcu	26
§ 42. Korijolan	27
§ 43. Smert Virginije	27
§ 44. Galci v Rimu	27
§ 45. Pir, kralj epirski in Rimljan Fabricij	28
§ 46. Perva punska vojska	29
§ 47. Hanibal, vojskovodja Kartaginjanov	29
§ 48. Razrušenje Kartaginje	31
§ 49. Graha	31
§ 50. Vojska s Cimbri in Tevtoni	32
§ 51. Notranja vojska med Marijem in Sulo	32
§ 52. Pompej	33
§ 53. Katelinova zarota	33
§ 54. Julij Cezar in prvo trivladje	34
§ 55. Drugo trivladje	35
§ 56. Cesar Avgust	36
§ 57. Germani	36
§ 58. Cesarji iz Avgustove hiše	37
§ 59. Doba dobrih cesarjev	37
§ 60. Propad rimskega cesarstva	38
§ 61. Proseljevanje narodov	38
§ 62. Atila, kralj Hunov	39
§ 63. Odoaker, kralj herulski	39

Srednji vek.

I. Od propada zahodno-rimskega cesarstva do Karola Velikega.

§ 1. Teodorik Veliki	40
§ 2. Cesar Justinijan	40
§ 3. Aiboin, kralj Longobardov	41
§ 4. Klodovik, utemeljitelj frankovske države	41
§ 5. Sveti Bonifacij	41
§ 6. Mohamed	42
§ 7. Pipin Mali	42

II. Od Karola Velikega do križanskih vojsk.

§ 8. Karol Veliki	43
§ 9. Karlovci	44
§ 10. Heurik I, utemeljitelj mest	44
§ 11. Oton Veliki	45
§ 12. Henrik IV. in papež Gregor VII	46

III. Doba križanskih vojsk.

§ 13. Peter Amienski	47
§ 14. Bogomir Bujlonski	48

	Stran
§ 15. Friderik Rudečebradec	48
§ 16. Rihard, imenovan Levovo serce	50
§ 17. Konradin, zadnji Hohenstauf	50

IV. Od križanskih vojsk do odkritja Amerike.

§ 18. Rudolf Habsburški	51
§ 19. Pripovedka o Viljelmu Tellu	52
§ 20. Friderik Lepi in Ljudovik Bavarski	53
§ 21. Cesar Karol IV.	54
§ 22. Bitka pri Sempahu in Arnold Winkelried	54
§ 23. Ivan Hus in husitska vojska	55
§ 24. Devica Orleanska	56
§ 25. Carigrad premagan po Turkih	57
§ 26. Iznajdbe v 14. in 15. stoletji	57

Novi vek.

§ 1. Odkritje Amerike po Kolumbu	59
§ 2. Premaganje Mehike po Ferdinandu Kortecu	61
§ 3. Pervo potovanje okoli zemlje	61
§ 4. Premaganje Peru-a po Francu Picaru	62
§ 5. Cesar Maksimilijan I	62
§ 6. Martin Luter	63
§ 7. Cesar Karl V.	65
§ 8. Pariška kervava svatovščina	66
§ 9. Elizabeta Angleška in Marija Stuart	66
§ 10. Filip II Španski	67
§ 11. Junaška smert Nikolaja Zrinskega	68
§ 12. Tridesetletna vojska	69
§ 13. Ljudovik XIV.	71
§ 14. Turki pred Dunajem	71
§ 15. Princ Evgen Savonjski	72
§ 16. Peter Veliki, cesar Ruski	73
§ 17. Marija Terezija	74
§ 18. Cesar Jožef II.	75
§ 19. Friderik Veliki	77
§ 20. Francoska revolucija	77
§ 21. Napoleon Bonaparte	78
§ 22. Napoleon III	82
§ 23. Nikolaj I. in Krimska vojska	83
§ 24. Revolucije na Dunaji, na Ogerskem in Laškem	84
§ 25. Francosko-italijanska vojska zoper Avstrijo	84
§ 26. Vojska v Schleswig-Holsteinu	85
§ 27. Vojska na Nemškem in na Laškem	86
§ 28. Cesar Maksimilijan Mehikanski	86
§ 29. Nemško-francoska vojska	87

SLOVENSKI ŠOLSKI MUZEJ

K

15726

371(091)

000025572

COBISS o

